

FILOZOFICKÁ FAKULTA TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE
KATEDRA HISTÓRIE

Studia
Historica
Tyrnaviensia

IUVENILIA II.

TRNAVA 2023

KATEDRA HISTÓRIE

Studia Historica Tyrnaviensia Iuvenilia

II

Studia Historica Tyrnaviensia Iuvenilia II.

Zborník recenzovaných príspevkov z 2. ročníka študentskej vedeckej konferencie Katedry histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, konanej 7. decembra 2022

Zostavovateľ:

doc. Mgr. Monika Tihányiová, PhD.

Vedecký a organizačný výbor konferencie:

prof. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.

prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.

doc. Mgr. Monika Tihányiová, PhD.

Mgr. Radoslava Ristovská, PhD.

doc. Mgr. Pavol Jakubčín, PhD.

Recenzenti:

prof. Pavol Matula, PhD.

Mgr. Miriam Viršínská, PhD.

© Autori

Timotej Čambál, Lenka Girová, Martin Halmo, Miroslav Kotrha, Mária Letzová, Eduard Majer, Nina Punová, Frederika Titurusová, Jozef Turik, Martin Užovič, Dominika Zbončáková, Dominik Zužo

Rukopisy neprešli jazykovou korektúrou. Za jazykovú úpravu príspevkov zodpovedajú autori.

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2023

© Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2023

ISBN 978-80-568-0594-7

OBSAH

Monika Tihányiová Úvod	6
Miroslav Kotrha Majetkové záležitosti jobagiónov Trenčianskeho hradu	8
Lenka Girová Majitelia hradu Kamenica v stredoveku	24
Mária Letzová Peter Pázmaň – Ako vychovať katolícke dievča	38
Martin Užovič – Dominika Zbončáková Uhorský prímás Imrich Esterházi ako mecenáš umenia v Bratislave	57
Frederika Titurusová Reformy Márie Terézie a ich vplyv na Trnavskú univerzitu	84
Timotej Čambál Umiernená revolúcia kontra cirkev: Constitution civile du clergé – Občianska ústava kléru. Vývoj a obsah	101
Eduard Majer Klemens von Metternich očami jeho súčasníkov	115
Nina Punová Komunistický Manifest z historického hľadiska: príčiny vzniku a dôsledky	132
Dominik Zužo Slovenské divadlo v 2. polovici 19. storočia	148
Jozef Turik Milan Hodža a jeho odraz v dobovej tlači	161
Martin Halmo Počiatky politickej prestavby v Československu vo svetle dokumentov KSS	174

Úvod

Vážení čitatelia,

otvorili ste si druhé číslo internetového zborníka, v ktorom uverejňujeme príspevky zo Študentskej vedeckej konferencie študentov Katedry histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave. Súčasnú časť obsahuje príspevky, ktoré odzneli na konferencii, konanej 7. decembra 2022 v priestoroch FF TU v Trnave. Ich autormi sú študenti študijného odboru história i študijného odboru učiteľstvo histórie v kombinácii. Základom jednotlivých príspevkov sú práce, ktoré študenti vypracovali počas štúdia v rámci svojich záverečných prác, alebo v rámci seminárnych prác či referátov a ktoré zaznamenali pozitívny ohlas v radoch ostatných študentov a vyučujúcich. Študenti doktorandského štúdia zo študijného odboru slovenské dejiny prezentujú v zborníku výsledky svojich čiastkových výskumov.

Štúdie, predkladané v tomto zborníku, sú zoradené chronologicky. Ich spoločným menovateľom je práca s dobovými písomnými prameňmi. K spoznávaniu dejín stredoveku prispeli štúdie Bc. Miroslava Kotrhu, študenta druhého ročníka magisterského stupňa štúdia, a Bc. Lenky Girovej, študentky prvého ročníka magisterského stupňa štúdia. Obaja sa venujú regionálnym dejinám. Kým M. Kotrha si všímal najstaršiu majetkovú základňu jobagiónov hradu Trenčín, tak L. Girová spracovala majetkové pomery na hrade Kamenica a ich vplyv na vývoj hradu v tomto období.

Obdobiu raného novoveku sa venuje príspevok študentky druhého ročníka interného doktorandského štúdia, Mgr. Márie Letzovej. Autorka sa zamerala na kázne ostrihomského arcibiskupa Petra Pázmaňa, z ktorých analyzovala tie, ktoré boli zamerané na výchovu a život dievčat a žien. Citácie z uvedených kázni i z dobovej korešpondencie prenášajú čitateľa do prostredia ranonovovekej spoločnosti a priamo približujú názory a ciele arcibiskupa v tejto otázke. Aj nasledujúci príspevok študenta prvého ročníka magisterského stupňa štúdia Bc. Martina Užoviča a absolventky Katedry dejín a teórie umenia Mgr. Dominiky Zbončákovej, sa venuje aktivitám ostrihomského arcibiskupa, tentokrát Imricha Esterháziho. Autori sa zamerali na jeho mecenášsku činnosť, ktorá sa najviac prejavila v dnešnej Bratislave. Čitateľom tak približujú umelecké pamiatky a diela, za ktorými stál záujem a podpora tohto uhorského prímasa.

Cez príspevky Bc. Frederiky Titurusovej, študentky prvého ročníka magisterského stupňa štúdia učiteľstva histórie v kombinácii a Timoteja Čambála, študenta druhého ročníka bakalárskeho stupňa štúdia, sa dostávame do obdobia osvietenstva. F. Titurusová analyzuje reformy Márie Terézie a ich vplyv na vtedajšiu Trnavskú univerzitu. T. Čambál sleduje vznik Občianskej ústavy kléru krátko po vypuknutí Francúzskej revolúcie, analyzuje ju a na základe toho opisuje vtedajší vzťah štátu k cirkvi.

Obdobie 19. storočia je zastúpené v troch príspevkoch. Študent prvého ročníka magisterského stupňa štúdia Bc. Eduard Majer sa zameril na vzťah Klemensa von Metternicha, rakúskeho ministra zahraničných vecí, s vplyvnými mužmi vtedajšej Európy a opísal jeho osobu podľa zachovanej dobovej tlače. Nina Punová, študentka druhého ročníka bakalárskeho stupňa štúdia sa vo svojej štúdií zamerala na predstavenie vzniku komunistického Manifestu, na jeho analýzu ako aj na jeho výpovednú hodnotu, týkajúcu sa politicko-spoločenských pomerov vo vtedajšom Anglicku. Bc. Dominik Zužo, študent prvého ročníka magisterského stupňa štúdia prispel príspevkom z kultúrnych dejín. Pripomenul existenciu viacerých regionálnych ochotníckych a poloprofesionálnych divadelných súborov, ich personálne zabezpečenie ako aj významnejšie budovy, ktoré boli pre tento účel postavené. Nechýba opis tejto problematiky podľa dobovej tlače.

Moderným dejinám sa venujú posledné dva príspevky. Bc. Jozef Turik, študent prvého ročníka magisterského stupňa štúdia si vo svojom príspevku všíma osobnosť Milana Hodžu, poukazuje na niektoré z jeho známych názorov, s ktorými vtedajšia spoločnosť nie vždy súhlasila. Všíma si jeho úspechy a pády počas jeho aktívneho politického pôsobenia, a to aj na základe dobovej tlače. Študent prvého ročníka externého doktorandského štúdia Mgr. Martin Halmo vo svojom príspevku spracováva náročnú tému vývoja a podoby politiky prestavby v Československu, poukazuje na jej špecifiká, východiská a prvé reformné kroky. V analýze jednotlivých problémov vychádza predovšetkým z písomných prameňov archívneho fondu Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska.

Obsah druhého ročníka zborníka prác, ktoré boli prezentované na študentskej vedeckej konferencii, ponúka pohľad do tvorby súčasných študentov Katedry histórie. Veríme, že príspevky budú povzbudením a inšpiráciou počas štúdia aj pre ostatných študentov.

Monika Tihányiová

MAJETKOVÉ ZÁLEŽITOSTI JOBAGIÓNOV TRENČIANSKEHO HRADU

MIROSLAV KOTRHA

The property matters of castle warriors of Trenčín castle

Abstract: The castle warriors were a group of lower nobility in medieval Hungarian kingdom. They had some rights and duties resulting from their status. One of their major rights included the right to own property. Their main duties included military service when the kingdom was under attack of enemies. Many of them died in military expedition or during defension of castle. We can mention several events like invasion of Tatars, war between Czech and Hungarian king known as The war over the Babenberg heritage and many others. Those who survived and proved their heroic deeds in battle were rewarded by the king with property or they got a promotion. However, we have preserved many chartes where they have dispute over property. They were not affraid to sue higher nobles or nitra arcibishops. Some properties were the subject of long-standing dipsutes and had to be judged by the highest judicial authorities. Not all of them were sued for possessions, there are also causes where they donated or bought their property. Despite their low status they made history, many families of castle warriors became important in the Trenčín district until the end of the Middle ages. They gradually dissapeared from the chartes. Many of them were promoted to the higher status, others fell in rank and got among the serf population or family died with no male heirs, so their property fells into the hands of king or other nobles.

Keywords: Castle warriors, possessions, rights, conflicts, donations, disputes, Hungarian kingdom

Úvod

Ako tomu je aj dnes, tak aj v stredoveku boli príčinou mnohých súdnych sporov najmä majetky. Vlastniť nehnuteľný majetok v stredoveku bolo privilégium, ktorým nedisponovali všetci. Na úvod si žiada vysvetliť, kto vlastne boli hradní jobagióni a prečo sa neskôr z uhorských dejín vytratili. Samotný pojem jobagión je dodnes predmetom častých dišpút medzi slovenskými a maďarskými historikmi. Kým slovenská strana odvodzuje pôvod slova od keltského obyvateľstva,¹ maďarská je presvedčená o čisto ma-

¹ Túto teóriu zastával Vincent Sedlák. ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*. Bratislava: Veda, 2013, s. 408.

ďarskom pôvode tohto pojmu, odvodeného od slova „*jobb*“, teda lepší.² V maďarčine sa slovné spojenie „*iobagiones castri*“ prekladá výrazom „*várjobbágyok*“ (hradní jobagióni).³ O hradných jobagiónoch sa zmienil aj známy uhorský kronikár Šimon z Kézy vo svojom diele „*Gesta Hunnorum et Hungarorum*,“ kde ich označil ako chudobných šľachticov vlastníacich majetok v blízkosti hradu, ktorý dostali od kráľa a mali povinnosť ho brániť.⁴ Hradní jobagióni tvorili prevažnú posádku hradu, pričom spadali pod župana a nie pod panovníka.⁵ Okrem toho tvorili aj akýsi medzistupeň medzi poddanským obyvateľstvom a nižšou šľachtou.⁶ Základná povinnosť hradných jobagiónov teda spočívala vo vojenskej službe. Župným oddielom velili župani. Najčastejšie boli župné oddiely zvolávané pri zahraničných výbojoch panovníka, čím sa dostali pod kráľovo vojsko. Ak bol hrad pod útokom nepriateľov, bola dĺžka slúženia vo vojsku župana neobmedzená, a to až kým nebezpečenstvo nepominulo. Celkom inú situáciu predstavovalo vojenské ťaženie kráľa mimo hraníc kráľovstva, v takom prípade boli hradní jobagióni povinní byť vo vojsku župana od jedného do troch mesiacov. V rámci vojenských oddielov župana sa ďalej delili do stotín a desatín.⁷

Základným právom hradných jobagiónov bolo právo vlastníť majetok. V 11. až 12. storočí ovplyvňovala súkromné pozemkové vlastníctvo dominancia kráľovskej držby majetkov. Kráľ vlastnil väčšinu pozemkov v kráľovstve a majetky, ktoré vlastnili hradní jobagióni dostávali od kráľa len do užívania, neboli teda úplnými vlastníkmi svojej pôdy. Situácia sa ale začala postupne meniť od 12. storočia. Narastajú prípady, keď králi

² BAK, M, Jánoš. *Online Decreta regni mediaevalis Hungariae. The laws of the medieval Kingdom of Hungary*. Budapest: Central European university of Budapest, 2019, s. 1611.

³ HALÁSZ, B., Éva. *Iobagio castri – nobilis castri – nobilis regni. Castle warriors – castle nobles – noblemen. The development of a social stratum in County of Križevci*. In *Banatica II. Istorie*. Cluj- Napoca: Mega, 2016, s. 120.

⁴ „*Iobagiones vero castri sunt pauperes nobiles, qui ad rege venientes terram eis tribuit de castri terris ut pheuda castri et castrum querre tempore custodirent.*“ SZENTPÉTERY, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Vol. I. Budapest, 1937. s. 952.

⁵ Jobagióni [online]. Encyclopaedia Beliana, ISBN 978-80-89524-30-3. [cit. 2023-02-06]. Dostupné na internete: <https://beliana.sav.sk/heslo/jobagioni>

⁶ MARSINA, Richard a kol. *Dejiny Slovenska I*. Bratislava: Veda, 1986, s. 230.

⁷ SOKOLOVSKÝ, Leon. *Prehľad dejín verejnej správy na území Slovenska I*. Bratislava: Metodické centrum mesta Bratislava, 1995, s. 29.

udeľovali donácie na kráľovské majetky, čím sa kráľovské majetky začali značne zmenšovať. Donácie boli adresované aj nižším šľachticom, tak aj niektorí hradní jobagióni získali svoje državy do dedičného užívania.⁸ Príbytky hradných jobagiónov nemuseli byť len v príslušnom komitáte, často mohli bývať aj v neďalekom susedstve, no k vlastnému hradu mali stále vojenskú povinnosť a v prípade potreby sa museli urýchlene dostaviť k hradu. Z dochovaných prameňov sa dozvedáme, že pre užitie rodiny hradného jobagióna stačilo aj jedno poplužie pôdy.⁹

Čo sa týka územia Trenčianskeho komitátu, jeho vznik sa pripisuje potrebe vybudovania obranného systému krajiny, čo nám potvrdzuje početnosť hradných jobagiónov, ktorí boli svojim postavením povinní brániť hrad pred nepriateľmi. Išlo teda o veľmi rizikové povolanie, keďže sa museli zúčastňovať ako obrany krajiny, tak aj vojenských výbojov.¹⁰

Bratia Vratislav a Piškina

Prvou listinou, v ktorej máme možnosť vidieť jobagiónov Trenčianskeho hradu, je listina kráľa Bela III., ktorá sa hlási do roku 1193. Ide len o novoveký odpis, preto niektorí historici spochybňujú jej hodnotnosť a to najmä jej metáciu.¹¹ Kráľ Belo IV. udelil listinu pre Vratislava, jobagióna Trenčianskeho hradu, ktorý sa zúčastnil na výprave kráľa v Haličsku. Vratislav tu bojoval spolu so svojim bratom Stojšom, no ten nemal na výprave šťastie a v jednom z bojov bol zabitý. Samotný Vratislav utrážil v bojoch početné zranenia. Ako odmenu a isto aj ako útechu zo straty milovanej bližnej osoby, udelil kráľ Vratislavovi majetok Predmier, Súlov a Kameničany. Okrem toho sa mu dostalo aj spoločenského povýšenia medzi servientov. Vratislav mal ešte jedného brata Piškinu, rozhodol sa preto prísť pred kráľa a požiadať ho, aby mohol darovať časť z obdarovaných

⁸ ZSOLDOS, Attila. A várjobbágyi birtoklás megítélésének változásai a tatárjárásat követő másfél évszázadban. In *Aetas*, 1990, Vol. 5, č. 3, s. 5.

⁹ ZSOLDOS, Attila. Iobagio castri possessionem habens. A várjobbágyi jogállás anyagi hátterének kérdesei. In *Századok*, č. 2, s. 254-255.

¹⁰ MARSINA, Richard. Rody Trenčianskej župy (stolice). In *Najstaršie rody na Slovensku*. Martin: Slovenská genealogicko- heraldická spoločnosť pri Matici Slovenskej, 1994, s. 89.

¹¹ Profesor Marsina videl najväčší problém v konkrétosti metácie, ktorá na to, do akého obdobia sa hlási, bola veľmi podrobná. MARSINA, Richard – MELIŠ, Jozef (eds.). *Codex diplomaticus episcopatus Nitriensis*. Bratislava: Perfekt, 2021, s. 437.

majetkov svojmu bratovi. Kráľ nariadil, aby sa rozdelenie majetku zapísalo do listiny. Dve poplužia z majetku Kameničany a dve z majetku Predmier udelil Vratislav Piškinovi. Bratia si podelili aj svoje rodové majetky Dubnicu a Ostratice. Vratislav sa viac v listinách nespomína a rovnako tak ani jeho brat Piškina. Až o skoro storočie neskôr, v roku 1274, si nechal u kráľa Ladislava IV. Kumánskeho túto listinu potvrdiť Jakub, syn komesa Čebka.¹² Jakub sa spolu so svojím bratom Samsonom spomína aj v roku 1276, keď sa rozhodli predať svoj rodový majetok Dubnicu, ktorú kúpil Altman, švagor Jakuba a Samsona. Majetok predávali svojmu synovcovi Tomášovi za 50 hrivien trhového striebra. Bratia pravdepodobne nemali nijakého mužského potomka, no chceli, aby majetok ostal v rodine, preto ho predali mužovi svojej sestry, Altmanovi.¹³ Je najpravdepodobnejšie, že rodina, ktorej korene siahali až k Vratislavovi a máme ju tak písomne doloženú už v 12. storočí, musela vymrieť po meči. Bratia, hoc nemali mužského potomka, chceli, aby majetok ostal v rukách rodiny, a tak ho predali svojmu synovcovi.

Spor nitrianskeho biskupa Jána s Trenčanom Benediktom

V roku 1208 vypukol spor medzi Trenčanom Benediktom a nitrianskym biskupom Jánom II. ohľadom troch pozemkov, ktoré podľa Benedikta mali patriť pod právomoc Trenčianskeho hradu. Spor sa dostal až pred kráľa Ondreja II., ktorý nariadil nitrianskemu županovi Tomášovi prešetrenie sporu. Keď sa začalo pojednávanie, Benedikt sa rozhodol svoje sťažnosti proti biskupovi stiahnuť a potvrdil, že majetky patria biskupovi. V listine sa ďalej objavujú mená funkcionárov trenčianskeho hradného vojska. Môžeme tu vidieť Stojšu, veliteľa trenčianskeho vojska, rovnako tak Stojšových bratov Ondreja a Vojtecha, či stotníkov Michala a Radislava. Nesmieme totiž zabúdať, že práve hradní jobagióni zastávali významné vojenské hodnosti v hradnom vojsku. Spomenutí tak patrili do vojska župana a mali povinnosť brániť hrad. Z ich postavenia je isté, že patrili práve k jobagiónom Trenčianskeho hradu.¹⁴ O Benediktovi, na základe

¹² Magyar nemzeti levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai levéltár (ďalej len MNL OL DL) MNL OL DL 65 710.

¹³ WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. IV. 1272-1290. Árpádkori új okmánytár*. Pešť, 1862, č. 36, s. 75-76.

¹⁴ MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I- II.* (Ďalej len CDS I.). Bratislava: Academia scientarum Slovaca, 1971, 1987, CDS I, č. 148,

jeho označenia ako „*procer*“ vieme, že išlo o významnú osobu v rámci Trenčianskeho komitátu. Väčšina historikov sa nazdáva, že Benedikt patrila medzi jobagiónov svätého kráľa Štefana.¹⁵

Zdeno a Časlav v spore s nitrianskym biskupom Adamom

Pri sporoch s nitrianskym biskupom ešte chvíľu ostaneme. V roku 1244 sa uzavrel dlhotrvajúci spor, v ktorom proti sebe stáli nitriansky biskup Adam a jobagióni Trenčianskeho hradu Zdeno a Časlav. Adam obvinil Zdena a Časlava, že nezaplatili dlžnú sumu 15 hrivien striebra za kúpu majetku Istebník, ktorú si kúpili ešte od nitrianskeho biskupa Jakuba. Zdeno a Časlav namietali proti biskupovým tvrdeniam a vpravdi, že dokonca disponujú listinou kráľa Bela, kde sa spomína aj zaplataenie náležitej čiastky za majetok. Adam sa preto rozhodol viesť s hradnými jobagiónmi súdny spor. Keď obe strany predstúpili pred sudcu, predložili ako dôkaz pre svoje tvrdenie aj spomínanú listinu kráľa Bela. Až Adamov splnomocnenec si na listine všimol istých nedostatkov a označil listinu za sfalšovanú. Voľným okom boli nedostatky listiny len ťažko identifikovateľné. Text, ktorý zmieňoval zaplataenie dlžnej sumy bol napísaný na nezvyčajnom mieste úplne na konci listiny, listina bola poprúkaná škvrnami, aby sa falšovateľom podarilo zakryť rozdielnosť písárskej ruky a rozdielny odtieň farby atramentu. Na to sa pokúsili pozohýbať listinu, čím sa vytvorili všade zvráskanice. Len detailné preskúmanie listiny Adamovým splnomocnencom podarilo odhaliť zásah do listiny. Zdeno a Časlav tak museli vrúčne prosiť biskupa Adama o zľutovanie, išlo o celkom ťažký prehrešok, no aj napriek tomu sa Adam rozhodol byť na hradných jobagiónov milostivý. Dlžnú sumu však museli vyplatiť. K tomu sa im stanovil aj termín splatnosti. Ak by tak neurobili, dlžná suma by sa im zdvojnásobila. Všetky ostatné pokuty im boli odpustené. Aj napriek Adamovej zhovievavosti a dobrosrdečnosti, Zdeno a Časlav nestihli zaplatať svoj dlh do stanoveného termínu, preto sa im dlžná suma zdvojnásobila na celých tridsať hrivien striebra. Zdeno a Časlav si to nemohli dovoliť, prosili biskupa nech si namiesto ich dlhu zoberie späť majetok Istebník a nech im tak odpustí ich dlh. Adam súhlasil a majetok si tak ako kázalo zvykové právo nechal voviesť do držby, čo vykonal trenčiansky župan Bohumír. Ani to však nebol ešte

s. 115-117.

¹⁵ MARSINA, *Rody Trenčianskej župy (stolice)*, s. 88.

koniec sporu. Zdeno a Časlav mali ešte tolko bezočivosti, že začali v držbe majetku Istebník biskupovi prekážať. To už Adama nahnevalo, hradných jobagiónov zažaloval a nechal predvolať pred súd. Keď Zdeno a Časlav videli, že biskup Adam disponuje aj listinou župana Bohumíra, v ničom biskupovi neprotirečili a uznali, že majetok skutočne patrí nitrianskemu biskupovi. Opäť prosili biskupa o zľutovanie a Adam im znovu vyhovel. Tak sa napokon spor jobagiónov Trenčianskeho hradu s nitrianskym biskupom Adamom skončil.¹⁶

Rodinné záležitosti bratov Poušu, zabitého v boji s Tatármi

Určite významným medzníkom v dejinách Trenčianskeho komitátu bol aj tatársky vpád v roku 1241, keď sa obrany Trenčianskeho hradu muselo zúčastniť mnoho hradných jobagiónov. Medzi nich patril aj Pouša, syn Radslava, ktorý však v bojoch s Tatármi padol. Nezanechal po sebe mužského dediča a jeho švagrovia si začali uplatňovať nárok na veno svojej sestry. O veno v hodnote 50 hrivien sa súdili Poušovi švagrovia Mikud, Alex, Krištof a Svojlad (*Zoulat*) s Poušovými bratmi Jánom, Andrejom a kňazom Radslavom. Spor o venné sa dlhší čas nedarilo vyriešiť, až napokon Poušovi bratia navrhli jeho švagram, že namiesto peňazí im dajú ako náhradu majetok Luborča, kde Pouša kedysi býval. Luborču im dali aj so sluhom Nedejom a jeho synom Mladutom. Napokon sa týmto riešením podarilo spor urovnať.¹⁷

Poušovi bratia sa však onedlho dostali do sporu opäť. V roku 1242 daroval kráľ Belo IV. majetok Výčapy komesovi Bečendovi, synovi Mikuláša. Poušove majetky totiž pripadli do rúk kráľa, ktorý s nimi mohol narábať podľa svojho uváženia. Kráľ tiež nariadil trenčianskemu županovi Bohumírovi, aby nechal Bečenda voviesť do užívania. O svoje práva sa však prihlásili Poušovi bratia, tentokrát sa tu spomínajú kňaz Raclav,¹⁸ Matúš, Svorad a Miroslav. Ich sťažnosť bola vynesená ohľadom akéhosi kúska zeme vo Výčapoch, na ktorý mali mať nárok všetci bratia, nielen Pouša.¹⁹ Kráľ preto nariadil vypočutie svedkov, ktorí mali dokázať tvrdenia

¹⁶ MARSINA – MELIŠ, *Codex diplomaticus episcopatus Nitriensis*, č. 89, s. 188-189.

¹⁷ CDSI II., č. 116, s. 76- 77.

¹⁸ Rozdielny je zápis nie len Poušovho otca Radslava, ale aj brata Radslava, ktorý sa tu zmieňuje ako „*Rachlov*.“

¹⁹ CDSI II., č. 260.,s. 177.

bratov. Ich výpovede kráľovi nestačili a nariadil, aby sa pre rozsúdenie sporu vykonal súboj. Obe strany mali do súboja poslať svojho bojovníka,²⁰ a tak hájiť svoj majetok. Víťaznej strane by následne pripadol sporný kus územia. V súboji bol napokon úspešný bojovník komesa Bečenda, čím bolo rozhodnuté, že sporná časť územia z majetku Výčapy pripadá Bečendovi a kráľ mu ju pred barónmi aj prisúdil. Aby sa už Poušovi bratia ohľadom tejto záležitosti nepokúšali neskôr opäť Bečendovi oponovať, uvalil kráľ na celú záležitosť mlčanlivosť. Ten kto by ju porušil, by bol povinný zaplatiť dvojnásobnú pokutu.²¹

Máme tu dva súdne spory, v ktorých sa spomínajú bratia Poušu, syna Raclava. Každá z listín však zmieňuje iné mená bratov a preto sa naskytá aj možnosť, že bratov mohol mať aj viac, nevedno však prečo Miroslav, Matúš a Svorad neboli prítomní pri riešení venného po Poušovej žene. Je možné, že v spore aj vystupovali, no ich mená pisár nezakomponoval do listiny alebo boli v čase prvého sporu nelegitímneho veku. V prípade absencie Jána a Andreja v druhom súdnom spore sa môžeme nazdávať aj to, že bratia mohli medzitým náhle umrieť. Šľachtic komes Bečend pochádzal z rodu Pogányiovcov, čo bola vedľajšia vetva rodiny Hunt-Poznanovcov. Rod Pogányiovcov sa objavuje medzi vlastníckmi majetku Ostratice z roku 1329. Aj v tomto prípade sa Pogányiovcom podarilo získať majetok po jobagiónoch Trenčianskeho hradu, ktorý, ako sme uviedli, predtým vlastnila rodina Vratislava.²²

Spor rodiny Dulovských s rodinou Horoveckých

Ďalšie majetkové nezrovnalosti sa týkajú hradných jobagiónov z Dulového. V roku 1259 daroval kráľ Belo IV. hradným jobagiónom Přemyslovi, Blažejovi a Sadokovi majetok Dulov. Donácia súvisela so statočnými činmi bratov Přemysla a Noska v obrane kráľovstva proti Tatárom. Bratia následne bojovali pod zástavou kráľa aj počas známeho konfliktu o babenberské dedičstvo.²³ Oddiely, pod ktorými bojovali, viedol

²⁰ V súbojoch bývalo zvykom stanoviť si tzv. pugila bojovníka, ktorý zastupoval danú stranu. MAREK, Miloš. *Slovník středověké a novověké latinčiny na Slovensku*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2020, s. 1009.

²¹ CDS I II., č. 260, s. 177.

²² FEKETE NAGY, Antal. *Trencsén vármegye*, Budapest: MTA, 1941, s. 189, 334.

²³ V roku 1246 sa pri Viedenskom Novom Meste (Wiener Neustadt) odohrala známa bitka medzi rakúskym a štajerským vojvodom Fridrichom II. Bojovním

Rastislav²⁴ Michaelovič. Spolu s bratmi bojovali aj Noskovi synovia Sadok a Blažej. Nosk v bojoch na Morave padol, no o jeho skutkoch sa dozvedel,

a uhorským kráľom Belom IV. Rakúsky vojvoda v bitke zomrel a nezanedbal po sebe mužského potomka. Rod síce vymrel po meči, no po praslici po sebe Fridrich zanechal neter Gertrúdu a sestru Margarétu. Zálusk na dedičstvo po Fridrichovi II. mali hneď viacerí vplyvní vojvodovia či panovníci. Boj napokon prebiehal medzi uhorským kráľom Belom IV. a českým kráľom Přemyslom II. Otakarom. Rakúska šľachta uprednostňovala ako oprávneného dediča Přemysla II. Otakara. Štajerská zas Bela IV. V rámci tohto zápasu sa zviedlo viacero bitiek, konflikt vyústil do veľkého stretu vojsk pri Kressenbrunne v Dolnom Rakúsku, kde bol kráľ Belo IV. porazený. Následne bol podpísaný mier vo Viedni, ktorým sa Belo vzdal svojich nárokov. Boje sa obnovili až po smrti Bela IV. Jeho syn Štefan len veľmi ťažko znášal otcovu ústupnosť v konflikte a už v roku 1270 zaútočil na Rakúsko, kde spustošil viaceré lokality. Přemysl v roku 1271, ako odvetu vpadol s veľkým vojskom do Uhorska a spustošil veľkú časť územia, pričom dobýjal mestá a hrady od Bratislavy až po Nitru. Následne sa však Přemysl musel stiahnuť do Viedne a uhorské vojská prišli opäť plieniť až na územie Rakúska. Mier medzi znepriatelenými stranami bol napokon uzavretý 2. júla 1271 v Bratislave. Kráľ Štefan onedlho zomrel, no jeho nástupcovi, Ladislavovi IV. sa udržať mier nepodarilo. MAREK, Miloš. Trnava v časoch vojen o babenberské dedičstvo a feudálnej anarchie na sklonku 13. storočia. In RÁBIK, Vladimír a kol. *Trnava 1211- 2011, historické štúdie k starším dejinám mesta*. Trnava: Katedra histórie a Inštitút pre výskum prameňov k slovenským dejinám Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2011, s. 168-174.

²⁴ „*cum karissimo genero nostro domino duce Rozyslao*“ CDSI II, č. 638, s. 444-445. Rastislav Michaelovič, známy tiež aj ako Rastislav Černigovský, pochádzal z dynastie Rurikovcov. Ako dieťa sa stal pánom Novgorodu, odkiaľ ho ale vyhnal Jaroslav II. Dlhé roky potom zápolil v dynastickej vojne o nadvládu v Haličsku až bol napokon donútený vyhľadať azyl v Uhorsku, kde ho prijal kráľ Belo IV. a oženil ho so svojou dcérou Annou. Rastislav sa ešte dlho snažil s Uhorskou pomocou získať vládu nad Haličskom, no neúspešne. Následne sa zúčastnil viacerých šarvátok vo vojsku kráľa Bela IV. proti vojvodovi Fridrichovi II. Bojovnému, v ktorej jednej z nich Fridrich zomrel. Belo však ako politický stratég využil svojho krstného syna Romana Daniloviča pre svadbu s Gertrúdou Babenberskou, dedičkou po Fridrichovi II. Bojovnom, ktorý bol Rastislavov úhlavný nepriateľ. Na Rastislava však nezabudol a udelil mu titul slavónskeho bána a mačvianskeho vojvodu. Svoju úlohu zohral Rastislav aj pri ďalšej sobášnej politike, keď vydal svoju dcéru Kunigundu za českého kráľa Přemysla Otakara II. HORÍČKA, Martin. Rastislav Černigovský (1225 – 1263) a jeho úloha v uhorských dejinách. In *Historický zborník*, roč. 30, 2020, č. 1, s. 13-34. VOLOSCHCHUK, Myrosław. Ruthenians (the Rus') in the Kingdom of Hungary (11th to mid- 14th Century) In ZUPKA, Dušan – CURTA, Florin. *East, Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450*. Leiden: Brill, 2021, s. 224-226.

vďaka županovi Bohumírovi, kráľ Belo IV. Preto sa kráľ rozhodol odmeniť tieto činy a udelil pozostalým majetok Dulov a povýšil Sadoka, Blažej a Přemysla medzi servientov kráľa. Ešte v tom samom roku však prišiel Přemysl pred kráľa a sťažoval sa, že mu je odopieraná výsada, ktorá mu bola udelená od kráľa. Belo preto nariadil, aby sa nikto neopovažoval siahať na Přemyslove výsady. O čo konkrétne išlo však nevieme.²⁵

Už v roku 1262 sa Noskovi synovia Sadok a Blažej spomínajú opäť.²⁶ Sadok, ako sa z listiny dozvedáme, sa dal na cirkevnú dráhu a stal sa kňazom. Bratia sa začali súdiť o časť majetku, ktorú obsadili Pavol a Hyrk z Horoviec. Rodina Horoveckých²⁷ mala majetok zabrať a neoprávnene držať ešte v časoch, keď bol trencianskym županom Baš. Spor sa viedol pred trencianskym županom Herandom, ktorý zaviazal Sadoka svedčiť pod prísahou. Sadok si mal tiež vybrať z dvanástich hradných jobagiónov, ktorí by boli zvolení Pavlom a Hyrkom. Tí mali rovnako vykonať prísahu a potvrdiť Pavlove a Hyrkove tvrdenia o ich práve na toto územie. Medzi jobagiónmi Trencianskeho hradu sa spomínajú Martin, veliteľ hradného vojska, Peter, veliteľ oddielov pohraničných strážcov, Kračun so synom Mikulášom, Mikud a Miša z Klobušíc, Ananyáš, Erik, Madač z Dubnice, Pavol z Rakoluby, Martin, hlavný hlásateľ a Mladík (Madik) syn Borka. Všetci títo sa v stanovenom termíne dostavili pred župana Heranda. Prísahy sa nezúčastnil Martin, veliteľ hradného vojska. Poslal však svojho človeka Bena, ktorý ostatných informoval o Martinovom zlom zdravotnom stave, pre ktorý sa nemohol prísahy zúčastniť. Prísahať tak mali jedenásti. Keď už konečne malo dôjsť k vykonaniu a k vypočutiu svedectiev, Horoveckí im v tom začali brániť. Svojím konaním sa Pavol a Hyrk preukazovali v spore ako vinníci, preto župan Herand spolu s hradnými jobagiónmi Kapom, Ivankom, Vojnom, Dyrlom a ešte ďalšími dedinčanmi rozhodol, že Sadokovi a Blažejovi spornú časť územia ponechá.²⁸ Přemysl, hoc listina bola vydaná len tri roky po udelení Dulového, sa už v listine nespomína. Konflikt o spornú časť územia sa

²⁵ CDSI II., č. 638, s. 444-445.

²⁶ Dátum vydania listiny je len orientačný. Listina mohla byť vydaná medzi rokmi 1262 až 1265, jej vydavateľmi boli trencianski podžupani Kumurzán a Tomáš. RADVANSZKY, Béla – ZÁVODSZKY, Levente (ed.). *A Héderváry-család oklevéltára*. Budapest, 1909, č. 5, s. 3.

²⁷ Antal F. Nagy tvrdil, že sa rodina Horoveckých musela dostať medzi hradných jobagiónov počas vlády kráľa Bela IV. V listinách však o tom dôkazy chýbajú.

²⁸ RADVANSZKY – ZÁVODSZKY, *A Héderváry-család oklevéltára*, č. 5, s. 3.

týmto neskončil a susedské vzťahy sa ešte viac vyostřili. Nevraživosť susedov vyvrcholila až do zabitia Vavrinca z Horoviec. Zabiť ho mal Noskov syn Blažej. Čo sa presne medzi Blažejom a Vavrincom stalo nevieme, no údajne mal byť Vavrinec zabitý neúmyselne. Ohľadom Vavrincovho usmrtenia a sporného územia sa začal viesť spor, v ktorom proti sebe na jednej strane stáli domanižský kňaz Godislav, Vavrincovi synovia Hyrk,²⁹ Peter a Heym proti Blažejovi a Sadokovi. Hyrk tvrdil, že on a jeho príbuzní majú na toto územie právo na základe kráľovskej donácie. Napokon bolo rozhodnuté, aby sa celá záležitosť vyriešila tým, že Blažej zaplatí za zabitie Vavrinca a za sporné územie³⁰ 16 hrivien. Z požadovanej sumy mala byť čiastka vyplatená v náležitej hodnote a čiastka v denároch. Tak sa sporiace strany dohodli. Blažej požadovanú sumu peňazí zaplatil a bratia Hyrk, Heim a Peter prenechali sporné územie Blažejovi a Sadokovi. Čo sa týka donačnej listiny kráľa Bela, ktorou chcel Hyrk dokázať svoj oprávnený nárok na sporné územie, tvrdil, že sa stratila, no ak by sa aj našla, nemala by už žiadnu platnosť.³¹ Túto listinu vydala Nitrianska kapitula v roku 1268, už o štyri roky neskôr v roku 1272 bola ohľadom tejto skutočnosti vydaná Nitrianskou kapitulou ďalšia listina, ktorá potvrdzovala zaplatenie dlžnej sumy Blažejom a jeho bratom Sadokom Hyrkovi a jeho bratom. V listine sa však spomína, že sumu, ktorú zaplatil Blažej v časti náležitej hodnote a v časti v denároch, bola zaplatená len za smrť Vavrinca, ale za spornú časť územia zaplatili bratia ešte ďalších šesť hrivien.³² Týmto spôsobom sa napokon podarilo načas ich spor vyriešiť.

Dohoda o kúpe medzi rodinou z Hrežďoviec a Malých Chlievan

V roku 1276 vydala Nitrianska kapitula listinu, v ktorej sa uvádza, že šľachtici z Hrežďoviec³³, menovite Bodow, syn Herberta, Šimon, syn

²⁹ V listine trenčianskych podžupanov Kumurzana a Tomáša sa Herk spomína ako Hyrk.

³⁰ Sporná časť územia sa nachádzala v blízkosti potoka Kvašov (*riuulum Zuhvice*), súdiace strany sa o túto zem dlho súdili, keďže Hyrk tvrdil, že ju dostali od kráľa. Blažej zas namietal, hovoril, že túto zem vlastnila ich rodina dlhé roky predtým. FEKETE NAGY, *Trencsén vármegye*, s. 264- 265.

³¹ IPOLYI, Arnold – NAGY, Imre – VÉGHÉLY, Dezsó (eds.). *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius VII.* Budapest, 1880, č. 81, s. 110-112.

³² IPOLYI, Arnold – NAGY, Imre – VÉGHÉLY, Dezsó (eds.). *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius VI.* Budapest. 1876, č. 33, s. 187.

³³ „*Nobiles de Egresd*“ dnes už zaniknutá obec Hrežďovce, ktorá ležala v blízkosti obce Malé Chlievany.

Mikuláša a ich synovia Vladimír a Bodor trpeli veľkou chudobou a preto, aby zlepšili svoj finančný stav, sa rozhodli predať časť územia z majetku Hrežďovce. Kupujúcimi boli Šebastián a Martin, jobagióni Trenčianskeho hradu z Malých Chlievan.³⁴ Tí danú časť územia, čo predstavovalo jedno poplužie z majetku Herežďovce, kúpili za tri hrivny jemného striebra. Šľachtici z Hrežďoviec od Šebastiána a Martina požadovanú sumu prijali a zaviazali sa, že ich budú brániť v prípade, že by vznikol o túto zem neskôr spor. Ak by však chceli šľachtici z Hrežďoviec alebo ich potomkovia uskutočniť predaj očierniť, boli by sankciovaní sumou 6 hrivien striebra.³⁵ Pramene o tejto vetve hradných jobagiónov následne dlho mlčia, a to až do roku 1338, keď sa šľachtici z Hrežďoviec, Mikuláš a Siguer rozhodli zažalovať Jána, syna Antona a Šimona, syna Valentína z Chlievan za nezákonnú držbu časti územia, ktoré patrí k ich majetku v Hrežďovciach. Súd medzi sporiacimi stranami viedol krajinský sudca Pavol. Šľachtici z Hrežďoviec tvrdili, že túto časť majetku obsadili Anton a Valentín ešte v časoch Matúša Čáka a ich synovia Ján a Šimon ju dodnes okupujú. Tí na obvinenia šľachticov z Hrežďoviec promptne odpovedali a prízvukovali, že to nie je pravda, žiadnu zem neokupujú, pretože sporný kus zeme je ich majetkom, čo môžu dokázať aj svojou listinou, ktorá ich oprávňuje v jej držbe. Ján a Šimon tak ukázali listinu, kde sa písalo, že Šebastián a Martin, jobagióni Trenčianskeho hradu, kúpili časť majetku z Hrežďoviec za 5 hrivien jemného striebra, pričom sa tu zmienil aj úryvok o pokute 6 hrivien v prípade, ak by niektorí z členov rodiny Hrežďoveckých oponoval hradným jobagiónom z Chlievan v držbe tohto majetku.³⁶ Bratia Mikuláš a Siguer z Hrežďoviec tak boli, podľa rozsudku a dohody z roku 1276, povinní zaplatiť šesť hrivien, no napokon sa im pokuta znížila na dve hrivny.³⁷ Listinu si v roku 1398 nechal v kláštore svätého Hypolita na Zobore potvrdiť Michal, syn Matúša z Hrežďoviec.³⁸

³⁴ „*lobagiones castri Trinchiniensis de Hleulan*“ Malé Chlievany, dnes mestská časť mesta Bánovce nad Bebravou.

³⁵ SIMOR, János. *Györi történelmi es régészeti füzetek. III. kötet*. Budapest: Sauerwein gezanál, 1885, s. 135-136. IPOLYI – NAGY – VÉGHÉLY (eds.). *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius VI. č. 152, s. 214-215.*

³⁶ V listine z roku 1276 sa hovorilo len o troch hrivnách čistého striebra.

³⁷ MNL OL DL 248 881.

³⁸ MNL OL DL 248 911.

Jobagión Trenčianskeho hradu Bork kupuje majetok v Bohuniaciach

V roku 1229 kúpil jobagión Trenčianskeho hradu, Bork z Pomínovca, územie od obyvateľov dediny Bohunice. Títo obyvatelia menovite Stojša, Zdimier (*Sdymer*), Kriško (*Crisk*), Martin (*Martum*), Budeš (*Budey*), Mylen a Ladislav vyňali časť svojej zeme v Bohuniaciach,³⁹ ktorú Borkovi predali spolu s lesom a lúkou za desať hrivien striebra. Z prítomných susedov nikto voči predaju nenamietal a Bork slúbených desať hrivien striebra zaplatil a prijal zem do držby, čo mali potvrdiť Stojša, Andrej, Mestis, Číž (*Chis*) a Vojtech.⁴⁰ Listina o kúpe majetku v Bohuniaciach bola pôvodne vydaná nitrianskym biskupom Jakubom, no nedochovala sa v origináli, zachovala sa nám len ako tranzumt v konfirmácii Nitrianskej kapituly. Dátum vyhotovenia konfirmácie sa tu neuvádza, R. Marsina datuje jej vydanie medzi roky 1271 až 1272. O potvrdenie listiny prišiel žiadať Betlen, syn Mladíka, ktorý bol Borkovým vnukom. Túto zem odkúpenú Borkom vypálili počas bojov o babenberské dedičstvo Moravia.⁴¹ Vďaka tejto informácii môžeme sledovať, kam všade zasiahli boje medzi kráľom Štefanom V. a Přemyslom Otakarom II. Je teda pravdepodobné, že aj sám Betlen sa zúčastnil bojov pri obrane krajiny proti českému rabovaniu.⁴²

Borkov syn Mladík sa spomína ešte v jednej listine z roku 1262, kde sa spomína medzi jobagiónmi Trenčianskeho hradu, ktorí mali vykonať prísahu v súdnom spore medzi kňazom Sadokom a obyvateľmi z Horoviec.⁴³

Spor hradných jobagiónov s hosťami zo Zamaroviec

Patríť medzi hradných jobagiónov nieslo so sebou aj určité povinnosti, preto nie je ničím výnimočné, ak sa niektorí z nich pokúšali od povinností odbremeniť. Boli však aj prípady, keď naopak iní hradní jobagióni chceli dokázať, že slobodní obyvatelia žijúci v blízkosti hradu, patria k hradným jobagiónom a preto by mali mať aj náležité povinnosti. Z roku 1241 pochádzala listina, ktorá nám o takejto situácii prináša viac informácií. Spomína sa tu, že jobagióni Trenčianskeho hradu Ondrej, Povša a Hypolit

³⁹ „*quandam terram a terra sua exceptam, qua est in prefata villa Bohunych et ab eadem metis separatam cum silva et pratis.*“

⁴⁰ CDS I., č. 355, s. 229-230.

⁴¹ „*fuisse per moravos igne concremata.*“

⁴² MNL OL DL 40 007.

⁴³ RADVANSZKY – ZÁVODSZKY, *A Héderváry-család oklevéltára*, č. 5, s. 3.

predvolali pred kráľa Bela IV. Benšeho, Peprylu, Čebka a Hostinu z dediny Zamarovce, aby dokázali, že patria k hradným jobagiómom a majú tzv. povinnosť poskytovať ubytovanie. Belo preto nariadil, aby prípad vyriešil stolično-belehradský prepoš a kancelár kráľovského dvora, magister Benedikt, ktorý tak začal s vypočúvaním oboch sporiacich sa strán. Benše zo Zamaroviec trval na svojom, že všetci patria medzi slobodných ľudí, sú hostia z Nemecka a spolu sa usadili v Zamarovciach. Benedikt prikázal sporným stranám, aby sa obe pred neho dostavili na rozsúdenie sporu.

Benše, Pepryla, Čebk a Hostina si pre obhájenie svojich tvrdení pred súdom priniesli so sebou aj privilégium kráľa Ondreja II., listinu komesa Šebuša a listinu Nitrianskej kapituly. Okrem toho im dali svojim svedectvom za pravdu aj ich spoluobyvatelia, čím sa im podarilo svoje práva obhájiť. K prípadu sa vyjadril aj trenciansky župan Vladimír, ktorého kráľ Belo tiež poveril prešetrením všetkých skutočností. Vladimír už len potvrdil závery zo súdneho konania, ktoré viedol magister Benedikt, pričom uviedol, že Benše a jeho druhovia prišli do Zamaroviec z Nemecka. Zamarovce boli v tom čase neobývané a opustené, preto ich museli skultivovať a poobrábať. Patrili síce medzi slobodných obyvateľov, no predsa mali aj oni svoje povinnosti. Tie spočívali vo vystrojení jedného dobre vyzbrojeného muža z každej šiestej usadlosti do vojska trencianskeho župana.⁴⁴

Záver

Aj napriek tomu, že hradní jobagióni pochádzali z nižšej spoločenskej vrstvy, môžeme si všimnúť, že sa nebáli viesť spory aj s vyššie postavenými šľachticmi, či duchovnými predstavenými. Majetky predstavovali pre šľachtu základ ich postavenia a preto aj hradní jobagióni boli za tie svoje ochotní bojovať pred súdom. Nedostatok listín nám, žiaľ, nedovoľuje podrobnejšie preskúmanie pôvodu ich rodov, no ak by sme sa chceli zamerať na ich osudy, môžeme si všimnúť viacero rodín, ktoré si od hradných jobagiónov odvodzovali svoj pôvod. Ich osud je však už menej známy. Názory viacerých historikov sa zhodujú, že väčšia časť z nich sa napokon zaradila medzi tzv. predialistov, ktorí sa taktiež radili k nižšej uhorskej šľachte.⁴⁵ Prelom predstavoval najmä rozpad kráľovského

⁴⁴ CDSI II., č. 95, s. 62-63.

⁴⁵ HALÁSZ, *Iobagio castri*, s. 121- 122.

komitátneho systému a jeho prestavba na šľachtický stoličný.⁴⁶ Ich služobné postavenie voči komitátnemu hradu už nepredstavovalo žiaden význam, až sa tento termín začal postupne z dejín Uhorského kráľovstva vytrácať. Od druhej polovice 14. storočia dochádzalo aj k zamieňaniu pojmov hradčan a hradný jobagión, pričom označením jobagión sa až do konca feudalizmu následne vzťahoval len na poddaný ľud.⁴⁷

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

Archívne pramene

Magyar nemzeti levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai levéltár (ďalej MNL OL DL): MNL OL DL 248 881.

MNL OL DL 248 911.

MNL OL DL 65 710.

MNL OL DL 40 007.

Edície prameňov

IPOLYI, Arnold – NAGY, Imre – VÉGHÉLY, Dezső (eds.). *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius VI.* Budapest, 1876, 492 s.

IPOLYI, Arnold – NAGY, Imre – VÉGHÉLY, Dezső (eds.). *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius VII.* Budapest, 1880, 496 s.

MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I - II.* Bratislava: Obzor 1987, 608 s.

MARSINA, Richard – MELIŠ, Jozef (eds.). *Codex diplomaticus episcopatus Nitriensis.* Bratislava: Perfekt, 2021, 608 s. ISBN 978-80-8226-02-77

RADVANSZKY, Béla – ZÁVODSZKY, Levente (eds.). *A Héderváry-család oklevéltára..* Budapest, 1909, 608 s.

⁴⁶ Táto prestavba prebiehala počas 14. storočia. Niektorí historici považujú ako prelomové úmrtie Matúša Čáka, iní sa uberajú k neskorším rokom do obdobia vlády Žigmunda Luxemburského.

⁴⁷ ZSOLDOS, Attila. Vznik šľachty v stredovekom Uhorskom kráľovstve. In *Forum historiae*, 2010, roč. 4. č. 2. s. 4- 5.

SZENTPÉTERY, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Vol. I. Budapest, 1937. 681 s.

SIMOR, János. *Györi történelmi es régészeti füzetek. III. kötet*. Budapest: Sauerwein gezänäl, 1885, 602 s.

WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. IV. 1272-1290. Árpádkori új okmánytár*. Pešť, 1862, 414 s.

Použitá literatúra

BAK, M. János. *Online Decreta regni mediaevalis Hungariae. The laws of the medieval Kingdom of Hungary*. Budapest: Central European university of Budapest, 2019, 1631 s.

FEKETE NAGY, Antal, *Trencsén vármegye*, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1941, 429 s.

HALÁSZ, B., Éva. *Iobagio castri – nobilis castri – nobilis regni. Castle warriors – castle nobles – noblemen. The development of a social stratum in County of Križevci*. In *Banatica II. Istorie*. Cluj- Napoca: Mega, 2016. 442 s. ISSN 1222-0612.

HORIČKA, Martin. *Rastislav Černigovský (1225 – 1263) a jeho úloha v uhorských dejinách*. In *Historický zborník*, Martin: Matica Slovenská, 2020, roč. 30. č. 1.

MAREK, Miloš. *Slovník stredovekej a novovekej latinčiny na Slovensku*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2020, 1320 s. ISBN 978-83-8111-176-8.

MAREK, Miloš. *Trnava v časoch vojen o babenberské dedičstvo a feudálnej anarchie na sklonku 13. storočia*. In RÁBIK, Vladimír. *Trnava 1211- 2011, historické štúdie k starším dejinám mesta*. Trnava: Katedra histórie a Inštitút pre výskum prameňov k slovenským dejinám filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2011, s. 168- 174.

MARSINA, Richard. *Rody Trenčianskej župy (stolice)*. In *Najstaršie rody na Slovensku*. Martin: Slovenská genealogicko- heraldická spoločnosť pri Matici Slovenskej, 1994, 131 s. ISBN 80- 967103-0-3.

MARSINA, Richard a kol. *Dejiny Slovenska I*. Bratislava: Veda, 1986, 603 s. ISBN 71-149-086.

SOKOLOVSKÝ, Leon. *Prehľad dejín verejnej správy na území Slovenska I*. Bratislava: Metodické centrum mesta Bratislava, 1995. 37 s. ISBN 978-80-716-4101-8.

ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*. Bratislava: Veda, 2013, 568 s. ISBN 978-80-224-129-26.

VOLOSCHCHUK, Myroslav. Ruthenians (the Rus') in the Kingdom of Hungary (11th to mid- 14th Century) In ZUPKA, Dušan – CURTA, Florin. *East, Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450 – 1450*. Leiden: Brill, 2021, s. 224-226.

ZSOLDOS, Attila. A várjobbágyi birtoklás megítélésének változásai a tatárjárásat követő másfél évszázadban. In *Aetas*, 1990, Vol. 5, č. 3, s. 5-13.

ZSOLDOS, Attila. Iobagio castri possessionem habens. A várjobbágyi jogállás anyagi hátterének kérdesei. In *Szazadok*, 128, 1994, č. 2, s. 254-272.

ZSOLDOS, Attila. Vznik šľachty v stredovekom Uhorskom kráľovstve. In *Forum historiae*, 2010, roč. 4. č. 2, s. 3- 13.

Zdroje dostupné na internete

Jobagióni [online]. Encyclopaedia Beliana, ISBN 978-80-89524-30-3. [cit. 2023-02-06]. Dostupné na internete: <https://beliana.sav.sk/heslo/jobagioni>

MAJITELIA HRADU KAMENICA V STREDOVEKU

LENKA GIROVÁ

The owners of Castle Kamenica in the Middle Ages

Abstract: The inconspicuous ruins of the medieval castle located above the village of the same name Kamenica, were owned by families that are not very well known during the Middle Ages. The castle was first briefly owned by the family of Detrik of Kercs, who preferred properties closer to their ancestral domain. The lords from Lomnica thus became the new owners of Kamenica Castle and its appurtenances for almost 300 years. The lines of the lords of Kamenica and Torysa originate from this family, which owned extensive properties of the Kamenica manor. This relatively unknown family was involved in important political events and some members of the family achieved extraordinary military successes while being the most powerful family in the Upper Torysa region. It is also necessary to mention their influence on state and regional politics, which affected their family relationships as well. The members of the family received many donation and privileges from the Hungarian rulers for their merits. The castle briefly belonged to the town of Prešov in 1438, but one year later the castle returned to the Lords of Kamenica. It was also occupied by the Brethren captains in the 15th century. However, a significant change of ownership did not occur until the modern era, when the castle was destroyed and the Dessewffy family became its owners.

Keywords: Kamenica Castle. Detrik from Kercs, Lords from Lomnica, Lords from Kamenica and Torysa

Predmetom tejto štúdie bude priblíženie rodov, ktoré vlastnili hrad a panstvo Kamenica v období stredoveku. Spomenieme prvý rod, ktorý predmetné územie, na ktorom bol hrad vybudovaný, dostal od kráľa Štefana V. Priblížime jeho nasledujúce kroky, ktoré podnikol v rámci vlastníctva hradu a panstva až k predaju majetkov pánom z Lomnice. Najväčšiu pozornosť budeme venovať rodu pánov z Kamenice a Torysy, ktorí hrad vybudovali a vlastnili od konca 13. storočia až do polovice 16. storočia. Priblížime problematiku delenia rodu a spoluvlastníctva, ktoré vyvolávali konflikty v rámci vetiev rodu. Zároveň predstavíme najznámejších vlastníkov hradu a ich zásluhy v bojoch a spoločnosti samotnej.

Dnes už len ruiny kedysi významného pohraničného stredovekého

hradu Kamenica sa nachádzajú necelý kilometer nad rovnomennou obcou Kamenica v okrese Sabinov. V stredoveku predstavoval tento hrad časť opevnenej línie, ktorú tvorili viaceré kamenné hrady, ktorých úlohou bolo chrániť územie Uhorska pred útokmi nepriateľov zo severnej hranice.¹ Posádka hradu tiež ochraňovala obchodníkov, ktorí smerovali z územia dnešného Maďarska až do Poľska. K hradu patrilo aj rozsiahle panstvo, ktoré pozostávalo z niekoľko desiatok dedín, ktoré sa nachádzali v okolí hradu, no aj vo vzdialenejších oblastiach.² Nie je presne známy rok výstavby mohutného stredovekého hradu, ktorý postupne pozostával z donjona, paláca, obranných veží a systémov hradieb. Prvá písomná zmienka o hrade pochádza až z roku 1306. Z listiny z roku 1270 sa síce dozvedáme, že kráľ Štefan V. (1270 – 1272) daroval kráľovský poľovnícky revír nazývaný Bačovo Pole (*Bachamezey*) a Kamenica (*Torkueley*), ktorý sa tiahol až k poľským hraniciam, synom Detrika z Kércsu³ a ich ďalším spoločníkom, no hrad sa v danej listine nespomína. Túto pomerne rozsiahlu donáciu získali Detrikovi synovia, Detmar, Detk, Šimon, Herbord, Miko a Lang spolu so svojimi spoločníkmi, Števkom, synom Mohola a Jánom, synom Mikuláša, za ich podporu kráľovi Štefanovi V. a za zásluhy v boji proti Štefanovmu otcovi, kráľovi Belovi IV. (1235 – 1270). Spomínané územie, o ktorom sa daná listina zmieňuje, dnes možno poznať ako územie súčasných dedín Kamenica a Pusté Pole.⁴ V tejto listine sa hrad nespomína, no archeológovia a ďalší odborníci sa domnievajú, že hrad, alebo aspoň jeho časť, mohla v tomto období už stáť. Dôvodom pre toto tvrdenie je fakt, že územie a okolie hradu Kamenica bolo kráľovským poľovníckym revírom. Najbližší kráľovský hrad, Šarišský hrad, však ležal 30 kilometrov od poľovníckeho revíru, a preto je pravdepodobné, že v tomto revíri existovalo nejaké opevnené miesto, v ktorom by kráľ mohol byť ubytovaný a rovnako aj jeho družina počas poľovačky. Hrad, alebo aspoň jeho časť by podľa tejto následnosti mala stáť už v polovici 13. storočia.⁵

¹ Opevnenú líniu tvorili hrady Kapušany, Šariš, Nový hrad, Kamenica, Plaveč a Ľubovňa.

² HAVIAROVÁ, Michaela a kol. *Hrad Kamenica- tajomný hrad Čergova*. Turany: P+M, 2016, s. 2-3.

³ Dnes Fulókercs v Borodško-abovsko, zemplínskej župe, v Maďarsku.

⁴ BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, s. 198.

⁵ SLIVKA, Michal – VALLAŠEK, Adrián. *Hrady a hrádky na východnom Slovensku*.

Nevedno, kto z prvých vlastníkov prechodne, či trvalo sídlil aj na hrade, no nepochybne niektorí synovia Detrika sa tam usídlili. Je však nemožné určiť, kto sa na hrade zdržiaval, keďže sa to v ich prídomku neprejavilo.⁶ Rod z Kérceu vlastnil mnohé majetky na Spiši aj v Šariši. V posledných desaťročiach 13. storočia začali svoje tunajšie majetky vymieňať a predávať. Spišské majetky predali hostom zo Spišského Štvrtka a šarišské zase vymenili za majetky, ktoré ležali bližšie ich rodovej držbe. Týmto spôsobom predali v roku 1296 aj Kamenicu.⁷

Vzhľadom na pohraničnú polohu hradného panstva Kamenica je prirodzené, že došlo k mohutnému sídliskovému i populačnému prepojeniu vedľajších regiónov Spiša a Šariša. Došlo tu teda k prieniku saského obyvateľstva postupujúceho zo Spiša do Šarišskej župy. Preto tu od 13. storočia nachádzame aj šľachtu nemeckého pôvodu, ktorá mala na Spiš preniknúť už na prelome 11. - 12. storočia, kedy sa oblasť Spiša stala súčasťou Uhorska, a kedy tu prichádzali cudzinci s bojovými družinami a iné rody. Začal sa proces doosídľovania a upevňovania severnej hranice štátu, do ktorej zasahoval sám panovník, ktorý povolával obyvateľstvo z nemeckých oblastí. Práve tieto rody neskôr vo veľkej miere prispeli k doosídleniu Spiša a severného Šariša. Medzi najvýznamnejšie rody na Spiši patrili páni z Lomnice. Počas celého ich pôsobenia na tomto území mali silné majetkové aj spoločenské postavenie.⁸ Po smrti zakladateľa rodu Rutgera (Rüdiger), žiadali jeho dvaja synovia, Rikolf a Herman,

Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1991, s. 133. Listina z roku 1248, ktorá tiež hovorí o donácií Pustého Poľa, Kamenice a Červenice je považovaná za falzum. WAGNER, Carolus (ed.) *Diplomatarium comitatus Sarosiensis. Posonii et Casociae: Sumptibus Joannis Michaelis Landerer, 1780, s. 281-282.* VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny III.* Bratislava: Veda. 1977, s. 306.

⁶ ULIČNÝ, Ferdinand. Najstaršia Šarišská a Užská šľachta. In ŠTULRAJTEROVÁ, Katarína (eds.) *Najstaršie rody na Slovensku.* Martin: Matica slovenská, 1994, s. 67.

⁷ LABANC, Peter. *Vývoj šľachty na Spiši do začiatku 14. storočia.* Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 98. NAGY, Imre (ed.). *Codex diplomaticus patrie VIII.* Budapest, 1981, s. 135-137.

⁸ RÁBIK, Vladimír. *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku, Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, zemplínskej a Užskej.* Bratislava: Karpatonemecký spolok na Slovensku, 2006, s. 61. Prídomok z Lomnice je používaný na označenie tohto rodu len v období 13. storočia kvôli ich hlavnému sídlu, ktorým bola Lomnica. LABANC, *Vývoj šľachty na Spiši do začiatku 14. storočia,* s. 17.

o konfirmáciu donácie z roku 1209.⁹ Rikolf, ktorý zdedil po svojom otcovi Rüdigerovi Lomnicu, mal piatich synov a dve dcéry. Jeho syn Ján sa považuje za zakladateľa rodu Brezovických a syn Rikolf, ktorý zdedil Kamenicu aj s hradom sa stal zakladateľom rodu Kamenických (Tarköi) a Toryských (Tárczay).¹⁰

Majetková držba pánov z Lomnice sa od ich príchodu na Spiš a následného prieniku do Šariša neustále zväčšovala. Už v 13 storočí sa vďaka ich feudálnej, vojenskej a kolonizačnej aktivite ich územie rozšírilo natolko, že delba v rámci rodu bola nevyhnutná a rod sa rozdelil na viaceré vetvy, ktoré vznikli práve vďaka ich novonadobudnutým majetkom. Páni z Lomnice sa stali nielen predkami rodov Kamenických, Toryských a Brezovických, no aj pánov z Huncoviec. Lomnica mala aj naďalej vedúce postavenie, nakoľko predstavovala najstaršie sídlo, ktoré slúžilo na ďalšie rozširovanie ich domény.¹¹ K celkovému vlastníctvu Torysy sa dostali páni z Lomnice až v roku 1285, kedy Rikolf vymenil spišskú zaniknutú osadu Pokaj so šľachticom Marsiliom, ktorý mal podiel v Toryse. Týmto rozšírením sa páni z Lomnice a Brezovice dostali do priameho susedstva s Kamenicou, ktorú vlastnili Detrik z Kércsu so svojimi ďalšími príbuznými.¹² Aktivity pánov z Lomnice sa rozšírili do severného Šariša niekedy po roku 1274, kedy získali Torysu. Od tejto dediny potom ďalej rozširovali svoj majetok na území hornej Torysy a v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 13. storočia už vlastnili značnú časť územia, ktoré sa rozprestieralo od Tichého Potoka až po Lipany. Už v roku 1296 vlastní páni z Lomnice Kamenicu

⁹ CHALUPECKÝ, Ivan. Najstaršia šľachta na Spiši. In ŠTULRAJTEROVÁ, Katarína (ed.) *Najstaršie rody na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 77. Ostáva záhadou, či mal spomínaný Rutger dvoch synov alebo troch, pretože meno Herman sa v listinách spomína len raz, no Polan sa vyskytuje častejšie. Nie je vylúčené, že Polan a Herman je tá istá osoba a došlo len k nesprávnemu zápisu mena. Viac k tejto problematike pozri: LABANC, *Vývoj šľachty na Spiši do začiatku 14. storočia*, s. 19-20.

¹⁰ NAGY, Iván. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal XI*. Pest: Kiadja Ráth Mór, 1865, s. 40.

¹¹ ENDRÖDI, Ján. Ku genealógii a názvu rodu Berzeviczy. In PEKÁR, Martin – DERFIŇÁK, Patrik (eds). *Annales Historici Presovienses*, 2006, č. 6, s. 52, 57.

¹² MNL OL DL 68760 [online] [cit.29.1.2023]. Dostupné na internete: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/view/11033/?pg=0&bbox=-504%2C-3544%2C3812%2C-117> . RÁBIK, *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska*, s. 61-62.

a Červenicu, ktorú získali bratia Kokoš a Ján výmenou za dedinu Gibárt, ktorá sa nachádzala v Abovskej župe, s Detrikovými synmi.¹³ S týmto pozemkovým rozširovaním na danom území súvisia aj spory, ktoré neskôr vypukli medzi pánmi z Lomnice a synmi Detrika. Spor vyriešili pred kráľom Karolom Róbertom (1308 – 1342) v roku 1315, kedy sa zároveň dozvedáme prvý presnejší prehľad o rozsahu majetkov, ktoré vlastnil tento rod na hornej Toryse.¹⁴

Neskôr si rod vzal predikáty od svojich sídel vlastníacich na tomto území, teda od Kamenice a Brezovice.¹⁵ Rikolf I. získal hradné panstvo Kamenica v roku 1296. V tomto čase už vlastnil aj susedné panstvo Torysa. Jeho potomkovia sa usadili na hrade Kamenica, čo dokazuje aj predikát, ktorý využívali od 14. storočia do polovice 16. storočia.¹⁶ Rikolf I. sa zamerával na severný Šariš. Panstvo Kamenica malo byť prvé, ktoré získal na území severného Šariša. Nie je však jasné, či mu patrilo okrem lokality hradu aj celé panstvo, a či bolo panstvo vôbec stabilizované.¹⁷ Za staviteľa hradu je považovaný Rikolf II., ktorý sa spolu so svojimi bratmi Henrichom a Markolfom, aktívne podieľal na doosídľovaní tohto územia, čo malo za následok vznik niekoľkých dedín.¹⁸

Hrad sa prvýkrát spomína v listine z roku 1306 pod označením *castrum Thorku*, ktorý pripadol aj s okolím Rikolfovi mladšiemu. Táto skutočnosť dovoľuje predpokladať, že práve Rikolf mladší sa pričínal o vybudovanie hradu.¹⁹ Potvrďuje to listina z roku 1343, v ktorej sa uvádza, že si bratia Ján a Rikolf vymedzili hranice medzi svojím majetkom, a to tak, že medzi Rikolfovými majetkami sa spomína aj hrad Kamenica, pri ktorom je poznamenané, že jeho výstavbu začal práve Rikolf a na vlastné náklady. Z toho sa dá vydedukovať, že k výstavbe hradu došlo práve na prelome 13. a 14. storočia.²⁰

¹³ JANURA, Tomáš – TIHÁNYIOVÁ, Monika. Dejiny hradu. In HAVIAROVÁ, Michaela a kol. *Hrad Kamenica - Tajomný hrad Čergova*. Turany: P+M, s.r.o, 2016, s. 7.

¹⁴ SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II*. Bratislava 1987, s. 23-25, č. 7, 9.

¹⁵ CHALUPECKÝ, *Najstaršia šľachta na Spiši*, s. 78.

¹⁶ ULIČNÝ, *Najstaršia Šarišská a Užská šľachta*, s. 67.

¹⁷ ENDRÖDI, *Ku genealógii a názvu rodu Berzeviczy*, s. 53-54.

¹⁸ JANURA – TIHÁNYIOVÁ, *Dejiny hradu*, s. 9.

¹⁹ RDSI, s. 188, č. 406. JANURA – TIHÁNYIOVÁ, *Dejiny hradu*, s. 9.

²⁰ „cum castro Torkeu, quod ipse magister Rikolphus edificavit et

Kamenické panstvo zaznamenalo najväčší územný rozmach na prelome 13. a 14. storočia, keď bol jeho vlastníkom práve Rikolf II., syn Rikolfa I., ktorý vlastnil dané majetky so svojimi bratmi a ich potomstvom. V tomto období tiež dochádza k splynutiu toryského a kamenického panstva. Majitelia sa zvykli zdržiavať vo svojich sídlach, a to na hrade Kamenica alebo v kaštieli v Toryse. Rikolf II. vynikal ako udatný vojak a spolu so svojimi bratmi, ktorí boli taktiež vernými vazalmi kráľa, bojovali za Karola Róberta. Zúčastnili sa na obliehaní hradu Šariš a taktiež bojovali za kráľa proti Omodejovcom v roku 1312 pri Rozhanovciach. Za pomoc kráľovi získal mnohé majetky, čím sa panstvo Kamenica značne rozšírilo na juhovýchod a sever od centra, ktoré tvoril hrad Kamenica. Išlo prevažne o majetky patriace rodu z Kércsu v Šarišskej stolici, keďže členovia tohto rodu podporovali v čase bojov oligarchu Matúša Čáka Trenčianskeho. K týmto majetkom im kráľ daroval aj ďalšie tri veľké lesné komplexy, ktoré sa nachádzali v priestoroch riek Ľubotín, Poprad, Lutina a až za riekou Torysa.²¹ Rod získal v rámci oblasti Hornej Torysy takmer celé územie. Výnimku predstavovali iba majetky Tekulovcov, ktorých vlastníctvo predstavovali sídla rozprestierajúce sa od Červenice po Lipany.²²

Kráľovu priazeň, možno pozorovať aj v neskorších rokoch, keď v roku 1325 vyňal Rikolfa a jeho potomkov spod súdnej právomoci krajinských hodnostárov a županov. Podriadil ich pod priamu súdnu právomoc kráľa a udelil im aj právo meča.²³ Kráľ nezabudol na pomoc, ktorú mu tento rod preukázal, čo sa preukázalo aj v spoločenskom postupe Rikolfových synov. Peter, syn Rikolfa II., sa stal v roku 1361 varadínskym prepoštom, Mikuláš sa stal županom stolice Orbász, Ján toryským archidiakonom, Ladislav, Klement a Vavrinec boli vojakmi a pravdepodobne aj rytiermi na kráľovskom dvore.²⁴ Rikolf II. sa venoval aj cirkevným otázkam,

construxit propriis laboribus et expensis“; MNL OL DL 70 481[online] [cit. 8.2.2023]. Dostupné na internete: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/35961/?list=eyJxdWVyeSI6ICI3MDQ4MSJ9> PITI, Ferenc. *Anjoukori Oklevéltár XXVII*. Budapest – Szeged, 2007, s. 514, č. 854. JANURA – TIHÁNYIOVÁ, *Dejiny hradu*, s. 10.

²¹ SEDLÁK, Peter. *Kamenica: Obec panstvo a hrad*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 1994, s. 15-16. JANURA – TIHÁNYIOVÁ, *Dejiny hradu*, s. 6-9.

²² RÁBIK, *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska*, s. 62.

²³ WAGNER, *Analecta Scopusii sacri et profani I.*, s. 122-123.

²⁴ NAGY, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal XI*, s. 42.

kedy nechal renovovať cirkevné stavby a prestavať niektoré kostoly v najdôležitejších sídlach panstva, a to v Kamenici, Brezovici a v Lipanoch, kde je aj pochovaný.²⁵ Z listiny zo 14. storočia sa tiež dozvedáme, že v Kostole Všetkých svätých v Kamenici sa mala nájsť „krvácajúca oblátka“. Vďaka tejto zázračnej hostii sa mala Kamenica stať pútnickým miestom, no jej pravosť sa spochybnila a miestna šľachta, teda páni z Kamenice, boli obvinení z podvodu. V roku 1346 sa prípad dostal až k jágerskému biskupovi Mikulášovi, ktorý tiež spochybnil jej pravosť. Biskup predvolal Rikolfa, ktorý spolu so synovcami Jánom a Ladislavom odprisahali pravosť relikvie, a dokonca umožnili biskupovi, aby ju preskúmal.²⁶ Väčšina potomkov Rikolfa II. aj on samotný používali prídomek z Kamenice („de Tarkö“), výnimkou bol jeho syn Klement²⁷, ktorý sa nechal oslovovať z TORYSY („de Tárcaza“), rovnako aj jeho potomkovia, a preto je Klement považovaný za zakladateľa tejto vetvy rodu.²⁸

Krátko po smrti Rikolfa II. a zároveň po smrti jeho syna Ladislava, zrejme došlo medzi bratmi k sporom o spoločné vlastníctvo. Peter, varadínsky prepoš, spolu s bratom Klementom, sa sťažovali pred Jágerskou kapitulou, že ich brat Vavrinec si neoprávnene privlastnil hrad Kamenica s celým rodovým archívom, ktorý tam bol uložený.²⁹ K podobným sporom o vlastníctvo hradu a jeho príslušenstvo dochádzalo často, keďže vetvy, ktoré sa vyvinuli z rodu Lomnických sa spolupodieľali na vlastníctve majetku. Tieto vetvy mali svoj vlastnícky podiel nielen na hrade, no zároveň si delili podiely aj v niektorých dedinách, čo spôsobovalo časté konflikty týkajúce sa vlastníctva.³⁰ Pohnuté osudy mali tieto jednotlivé vetvy, ktoré spolu vlastnili spomínanú oblasť severného Šariša aj v 15.

²⁵ SEDLÁK, *Kamenica: Obec panstvo a hrad*, s. 16.

²⁶ MNL OL DL 68 862 [online] [cit. 6.2.2023]. Dostupné na internete: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/view/40008/?pg=0&bbox=-1151%2C-3490%2C5285%2C621346>. „utrum hostia sub castro Thorkw in ecclesia Omnium sanctorum in quoddam vitrum seu cristallum conclusa sit vera salutaris et miraculosa“. Vzhľadom na to, že k celému prípadu existuje len táto listina, pútnické miesto sa zrejme nikdy nevytvorilo.

²⁷ V literatúre sa môžeme stretnúť aj s variantom mena Koloman.

²⁸ NAGY, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal XI*, s. 42. ENDRÖDI, *Ku genealógiá a názvu rodu Berzeviczy*, s. 57.

²⁹ NAGY, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal XI*, s. 43.

³⁰ CSÁNKI, Dezső. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Budapest, 1890, s. 327-328.

storočí. Ján a Peter, synovia Jána, vychádzajúci z rodu Kamenických, dostávajú prezývku maďarského pôvodu, a to Fogas, no keďže Peter nezanechal potomkov, vetva pokračuje Jánovými synmi. Ladislav, syn Jána, ktorý pôsobil na Liptove, bol pravdepodobne podporovateľom kráľovnej Barbory, pretože v roku 1435 sa stal veliteľom na Liptove a neskôr získal hrad s príslušenstvami.³¹ Týmito činmi sa mal Ladislav dostať do nemilosti Žigmunda Luxemburského, a mal prísť aj o nárok na držbu hradu Kamenica. Z týchto skutočností je zrejmé, že toto obdobie predstavovalo nezhodu medzi členmi rodu, kedy jedna časť rodiny podporovala kráľovnú Barbaru a poľských panovníkov, zatiaľ čo druhá časť rodiny ostala verná uhorským panovníkom.

Počas troch storočí hrad vlastnil výlučne rod Kamenických a Toryských až na krátke obdobie v 15. storočí. Kráľovná Alžbeta nechala obsadiť hrad Kamenica v roku 1438, kedy sa ho na istý čas zmocnilo mesto Prešov, no už v nasledujúcom roku sa vlastníkami hradu opäť stali členovia rodu Kamenických. K následnej zhode vo veci vlastníctva medzi rodom z Kamenice ohľadom držby hradu a panstva Kamenica, došlo až po smrti Ladislava v roku 1449. Kráľ Ladislav V. im roku 1455 udelil novú donáciu, ktorú si vyslúžili za vojenské zásluhy Juraj a Šimon, synovia Jána. V listine sa uvádzajú aj Rikolf, syn Ladislava, Mikuláš, syn Jána z Torysy, Peter, syn Tomáša, Žigmund a Ladislav, synovia Ladislava. V tejto listine sa spomína vyše 30 sídel, ktoré patrili k panstvu Kamenica a nachádzali sa v Šarišskej a Spišskej stolici.³²

Rodinné spory neprestali ani v nasledujúcom období, kedy vyčítanie bratříkov malo za následok opätovné rozdelenie členov rodu. Bratříci sa na hrade objavili v roku 1451 a na základe nariadenia košickej mestskej rady, vyslalo mesto Bardejov na hrad Kamenica pomoc v podobe 16 mužov. Hoci boli neskôr bratříci z hradu vytlačení, už v roku 1456 sa tam vrátili. Taverník Ján z Perína žiadal mesto Bardejov o pomoc v boji proti lúpežníkom, ktorí sa usadili na hradoch Plaveč a Kamenica. Kapitánom hradu mal byť istý Juraj Hatutinai, ktorý žiadal na pomoc mužov, murárov,

³¹ NAGY, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal XI.*, s. 42-43.

³² MNL OL DL 69011 [online] [cit.29.1.2023]. Dostupné na internete: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/view/169610/?pg=0&bbox=-1500%2C-4817%2C7603%2C206>. Mnohé zo sídel, ktoré sú v listine spomenuté, sa dodnes nepodarilo presne lokalizovať.

ktorí mali pomôcť obnoviť hradné múry. Zároveň zdôrazňoval, že hrad patriaci Tomášovi z Kamenice si vzal Peter Komorovský, liptovský a oravský župan. Z neskorších správ sa dozvedáme pravé príčiny prítomnosti bratříkov na hrade. Tomáš z Kamenice, dal do zálohu svoj podiel hradu Kamenica bratrickemu kapitánovi Petrovi Roskowitzovi, pretože ho tak chcel uchrániť pred príbuznými.³³

Významným členom rodu bol nepochybne Tomáš z Torysy, ktorý bol verným prívržencom kráľa Mateja Korvína (1458 – 1490) a v jeho službách pôsobil do konca svojho života. Kráľ sa mu za jeho verné služby odvdáčil odpustením všetkých jeho dovtedajších pokút. Zároveň sa z listiny z roku 1468 dozvedáme, že bol za svoje zásluhy v bojoch na Morave odmenený kráľom, ktorý mu v tom istom roku udelil novú donáciu na tretinu hradu Kamenica a na časť jeho príslušenstiev.³⁴ Zvyšnú časť hradu mali mať v držbe Margita, vdova po Šimonovi, Mikuláš z Torysy a Žigmund, syn Ladislava z Kamenice. Z listiny vydané v roku 1467 sa dozvedáme, že Margita vlastnila časť hradu proti vôli ostatných.³⁵ K vyriešeniu sporu došlo už v roku 1470, kedy kráľ Matej Korvín opätovne udelil donáciu na hrad Kamenica a jeho príslušenstvo Žigmundovi, Rikolfovi a Tomášovi.³⁶

Na konci 15. storočia sa popredným predstaviteľom rodu stal práve Tomáš z Torysy, ktorý sa vyznamenal vo viacerých vojenských ťaženiach kráľa Mateja Korvína, ktoré kráľ viedol proti poľskému kráľovi Kazimírovi a českému kráľovi Vladislavovi. V roku 1474 stál na čele armády, ktorú vyslal Matej Korvín do Poľska a o rok neskôr bol kapitánom Oravského hradu. Vyznamenal sa aj vo vojne s cisárom Fridrichom III., ktorá prebiehala v roku 1480.³⁷ Pred svojou smrťou sa snažil konať pokánie a nechal postaviť chudobinec v poľskej Polesnej, ktorú predtým zničil zrejme počas bojov v roku 1474. Okrem toho daroval niekoľkým farnostiam a kostolom

³³ JANURA – TIHÁNYIOVÁ, *Dejiny hradu*, s. 16.

³⁴ MNL OL DL 69036 [online] [cit.28.1.2023]. Dostupné na internete: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/view/192122/?pg=0&bbox=162%2C-3244%2C4444%2C172>. JANURA – TIHÁNYIOVÁ, *Dejiny hradu*, s. 16.

³⁵ MNLOLDL69032 [online] [cit.28.1.2023]. Dostupné na internete: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/189271/?list=eyJxdWVyeSI6ICI2OTAzMjI9>. JANURA – TIHÁNYIOVÁ, *Dejiny hradu*, s. 17, 19.

³⁶ MNLOLDL86554 [online] [cit.29.1.2023]. Dostupné na internete: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/194975/?list=eyJxdWVyeSI6ICI4NjU1NCI9>. JANURA – TIHÁNYIOVÁ, *Dejiny hradu*, s. 19.

³⁷ JANURA – TIHÁNYIOVÁ, *Dejiny hradu*, s. 19.

finančné prostriedky a nechal postaviť aj južnú kaplnku lipianskeho kostola.³⁸ Tomáš z Torusy zomrel v roku 1493, no o jeho významnom postavení svedčí aj jeho náhrobok z červeného mramoru, ktorý sa nachádza v južnej kaplnke v Kostole sv. Martina v Lipanoch.³⁹

Tomášovým nástupcom sa stal jeho syn Mikuláš, ktorý rovnako ako jeho predkovia musel o vlastníctvo, ktoré mu zanechal otec, viackrát bojovať so svojimi bližšími aj vzdialenejšími príbuznými. Medzi príbuzných, ktorí sa hlásili k nárokom na panstvo a hrad, bol napríklad aj sedmohradský vojvoda Štefan z Rozhanoviec, vnuk Margity, vdovy po Šimonovi z Kamenice, ktorý sa v roku 1493 prihlásil k dedičstvu. Kráľ Vladislav II. (1490 – 1516) mu tento nárok ešte v tomto istom roku potvrdil, aj napriek Mikulášovým protestom.⁴⁰ So svojimi požiadavkami na vlastníctvo hradu a panstva vystúpila aj Mikulášova sestra Katarína, ktorá v roku 1498 využila neprítomnosť svojho brata Mikuláša na hrade, ktorý sa nachádzal spolu s kráľom v Čechách. Katarína mala so svojim manželom prehľadať rodový archív, ktorý sa nachádzal na hrade a vziať z neho listinu. Spomínaná listina Spišskej kapituly mala obsahovať majetkové vysporiadanie v rode.⁴¹ Aj napriek ďalším prekážkam sa Mikulášovi podarilo pripojiť k panstvu Kamenica aj panstvo Hrádok. V roku 1519 sa stal šarišským županom. Vlastnil aj opevnené kaštiele, ktoré sa nachádzali v Toryse a Hertníku. Mikuláš z Torusy zomiera v bitke pri Moháči v roku 1526, kde padol po boku uhorského panovníka Ľudovíta II.⁴² Ďalší vývoj vlastníctva panstva spolu s hradom Kamenica sa už týka obdobia novoveku, no nasledujúce udalosti nemožno nespomenúť aspoň v krátkosti. Po Mikulášovej smrti sa novou majiteľkou hradu aj s príslušenstvom stala jeho manželka Dorota Bánffyová. Už onedlho bol hrad na istý čas obsadený Hieronymom

³⁸ SEDLÁK, *Kamenica: Obec panstvo a hrad*, s. 17.

³⁹ JANURA – TIHÁNYIOVÁ, *Dejiny hradu*, s. 19 – 21. V južnej gotickej kaplnke je epitaf z červeného mramoru s nápisom: Anno Millesimo CCC Nonagesimo Terc^o His Sepultus Est Generosus Ac Strenuus Miles Dominus Thomas Tharczai. Tamže, s. 21.

⁴⁰ MNLOLDL69079 [online] [cit.20.1.2023]. Dostupné na internete: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/233776/?list=eyJxdWVyeSI6ICI2OTA3OSJ9>. JANURA – TIHÁNYIOVÁ, *Dejiny hradu*, s. 22.

⁴¹ MNL OL DL 69083 [online] [cit.23.1.2023]. Dostupné na internete: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/view/242720/?pg=0&bbox=-154%2C-3567%2C4937%2C495>. JANURA – TIHÁNYIOVÁ, *Dejiny hradu*, s. 22.

⁴² SEDLÁK, *Kamenica: Obec panstvo a hrad*, s. 17.

Laským, uhorským a poľským šľachticom, ktorému hrad Dorota vydala v roku 1532. Stalo sa tak na príkaz kráľa Jána Zápoľského. K vlastníctvu hradu sa Dorota a jej syn Juraj neskôr opätovne dostali. Počas búrlivého obdobia, ktoré panovalo v Uhorsku počas 16. storočia sa veľká majetková držba pánov z Kamenice a z Torysy rozpadla po tom, čo sa Juraj Tharczay pridal k prívržencom kráľovnej vdovy Izabely. Ferdinand I. za jeho zradu daroval Kamenicu do vlastníctva rodiny Dežofiovcom. Poslednou príslušníčkou stredovekého rodu Tharczayovcov bola Anna, sestra Juraja a vdova po Jurajovi Drugetovi, ktorá sa postavila proti rozhodnutiu Ferdinanda I. a bránila hrad Kamenica, no hrad bol aj napriek jej snahe zničený a majetky vymierajúceho rodu pripadli aj napriek jej námietkam práve Dežofiovcom.⁴³

Osudy jednotlivých majiteľov hradu úzko súviseli s celkovým vývojom panstva a hradu Kamenica. Hoci sa synovia Detrika z Kércsu stali jeho prvými vlastníkami, pravý potenciál oblasti Hornej Torysy si uvedomili až páni z Lomnice, ktorý tu vyvíjali doosídľovacie aktivity a je im aj pripisovaná stavba mohutného stredovekého hradu. Za pár desaťročí sa im podarilo ovládnuť významnú časť severozápadného Šariša a spolu s ich rodovou doménou sa stali najvýznamnejším rodom na Spiši aj na území Hornej Torysy. Časom boli ich majetky natolko rozsiahle, že vznikajú nové vetvy rodu, ktorými boli páni z Kamenice, z Torysy, z Brezovice, z Huncoviec a Fogašovci. Vzhľadom na skutočnosť, že sa jednotlivé vetvy spolupodieľali na vlastníctve ako hradu, tak aj jeho príslušenstva, je takmer nemožné presne identifikovať presného vlastníka. Tento problém sa prejavoval aj vo vlastníctve hradu, kde sídlili okrem pánov z Kamenice aj páni z Torysy a Fogašovci, ktorí mali tiež svoj podiel na hrade. Takéto spoluvlastníctvo viedlo k častým konfliktom medzi členmi rodu. Konflikty zároveň vyplývajú aj z rozvetvenosti rodu, rozdielnosti názorov a z nepretržitého, takmer 300 ročného vlastníctva hradu. Ako sme už uviedli vyššie, hrad sa ocitol na krátky čas, približne jedného roku, v rukách mesta Prešov. V 15. storočí sa ho zmocnili aj bratrci, ktorí tam prechodne ostali na žiadosť Tomáša z Kamenice, ktorý si týmto spôsobom chcel uchrániť svoje vlastníctvo. Hoci samotný rod nepatrí medzi najvýznamnejšie uhorské rody, boli páni z Kamenice a Torysy zruční vojaci, kňazi a správcovia svojich majetkov, čím si vyslúžili priazeň nejedného uhorského panovníka. Za svoje služby

⁴³ Podrobnejšie informácie: JANURA – TIHÁNYIOVÁ, *Dejiny hradu*, s. 24-29.

a početné vojenské úspechy získali od uhorských kráľov aj mnohé donácie a výsady. V priebehu stáročí sa však našli aj takí príslušníci rodu, ktorí za svoje konanie upadli do nemilosti panovníka a prišli aj o svoje dedičné vlastníctvo hradu. Takýmto prípadom boli práve poslední vlastníci hradu, ktorí pochádzali z rodu pánov z Torysy. Následné udalosti, ktoré prebiehali na hrade Kamenica, a na ktoré vplývala politická situácia v krajine, znamenali zničenie hradu Kamenica, ktorý už nebol nikdy obnovený a zároveň výraznú zmenu vlastníka, ktorým sa po takmer 300 rokoch stal rod Dežofiovcov (Dessewffy).⁴⁴

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

BENKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1985.

CSÁNKI, Desző. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I. köt Budapest: Kiadja a Magyar tudományos akademia, 1890.

CHALUPECKÝ, Ivan. Najstaršia šľachta na Spiši. In ŠTULRAJTEROVÁ, Katarína. (ed.) *Najstaršie rody na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 1994. s. 77-80, ISBN 90-967103-0-3.

ENDRÖDI, Ján. Ku genealógii a názvu rodu Berzeviczy. In *Annales Historici Presovienses*, Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2006, č. 6, s. 43-57, ISSN 1336-7528.

HAVIAROVÁ, Michaela a kol. *Hrad Kamenica -- tajomný hrad Čergova*. Turany: P+M, 2016. ISBN 978-80-972550-0-8.

JANURA, Tomáš – TIHÁNYIOVÁ, Monika. Dejiny hradu Kamenica. In HAVIAROVÁ, Michaela a kol.: *Hrad Kamenica – tajomný hrad Čergova*, Turany: P+M, 2016.

NAGY, Iván. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. XI. Pest: Kiadja Ráth Mór, 1865.

LABANC, Peter. *Vývoj šľachty na Spiši do začiatku 14. storočia*. Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013. ISBN 978-83-7490-604-3.

RÁBIK, Vladimír. *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku, Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, zemplínskej*

⁴⁴ JANURA – TIHÁNYIOVÁ, *Dejiny hradu*, s. 24.

a *Užskej*. Bratislava: Karpatonemecký spolok na Slovensku, 2006. ISBN 80-8060-197-6.

SEDLÁK, Peter. *Kamenica: Obec, panstvo a hrad*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška. 1994. ISBN 80-7165-008-0.

SLIVKA, Michal - VALLAŠEK, Adrián. *Hrady a hrádky na východnom Slovensku*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1991. ISBN 80-85174-42-1.

ULIČNÝ, Ferdinand. Najstaršia šarišská a Užská šľachta. In ŠTULRAJTEROVÁ, Katarína. (ed.) *Najstaršie rody na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 1994. ISBN 90-967103-0-3.

VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny III*. Bratislava: Veda. 1977.

Pramenné edície

NAGY, Imre. (ed.) *Codex diplomaticus patrie VIII*. Budapest 1891.

PITI, Ferenc (ed.). *Anjou-kori Oklevéltár XXVII*. Budapest – Szeged, 2007.

SEDLÁK, Vincent (ed.) *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1980.

SEDLÁK, Vincent (ed.) *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1987.

WAGNER, Carolus (ed.). *Analecta Scepusii sacri et profani*. Pars I. Viennae: Typis Johann. Thomae nob. De Trattnern, 1774.

WAGNER, Carolus (ed.) *Diplomatarium comitatus Sarosiensis. Posonii et Casociae*: Sumptibus Joannis Michaelis Landerer, 1780.

Použité pramene z internetového zdroja

MNL OL DL 69036 [online] [cit.28.1.2023]. Dostupné na internete: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/view/192122/?p-g=0&bbox=162%2C-3244%2C4444%2C172>.

MNL OL DL 69032 [online] [cit.28.1.2023]. Dostupné na internete: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/189271/?list=eyJxdWVyeSI6I-CI2OTAzMiJ9>.

MNL OL DL 86554 [online] [cit.29.1.2023]. Dostupné na internete: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/189271/?list=eyJxdWVyeSI6I-CI2OTAzMiJ9>.

[ps://archives.hungaricana.hu/en/charters/194975/?list=eyJxdWVyeSI6I-CI4NjU1NCJ9](https://archives.hungaricana.hu/en/charters/194975/?list=eyJxdWVyeSI6I-CI4NjU1NCJ9).

MNL OL DL 69079 [online] [cit.20.1.2023]. Dostupné na internete: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/233776/?list=eyJxdWVyeSI6I-CI2OTA3OSJ9>.

MNL OL DL 69083[online] [cit.23 .1.2023]. Dostupné na internete: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/view/242720/?pg=0&bbox=-154%2C-3567%2C4937%2C495>.

MNL OL DL 70 481[online] [cit. 8.2.2023]. Dostupné na internete: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/35961/?list=eyJxdWVyeSI6I-CI3MDQ4MSJ9>.

MNL OL DL 68 862 [online] [cit. 6.2.2023]. Dostupné na internete: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/view/40008/?pg=0&bbox=-1151%2C-3490%2C5285%2C621346>.

MNL OL DL 69011 [online] [cit.29.1.2023]. Dostupné na internete: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/view/169610/?pg=0&bbox=-1500%2C-4817%2C7603%2C206>.

MNL OL DL 68760 [online] [cit.29.1.2023]. Dostupné na internete: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/view/11033/?pg=0&bbox=-504%2C-3544%2C3812%2C-117>

OTÁZKA VÝCHOVY DIEVČAT V RANOM NOVOVEKU NA PRÍKLADE KÁZNE PETRA PÁZMAŇA

MÁRIA LETZOVÁ

The Question of the Girl's Education in the Early Modern Period on the Example of Peter Pázmaň's Homily

Abstract: The study deals with the topic of girls' upbringing in the early modern period in the space of Hungarian society. This issue was examined by the Archbishop of Esztergom, Chancellor of Hungary and Cardinal Peter Pázmaň, in his homily How to Raise a Christian Girl. Using quotations from the Holy Scripture, medieval church fathers and even ancient authors, he summarized the view of the education of girls and its goals and adapted it to the current social conditions and customs. Pázmaň's education of girls was to be directed towards the acquisition of piety, morality, manual work, literacy and the rudiments of education from infancy. He considered it to culminate in marriage, in which the girl was to put to use all the skills and abilities she had acquired as an ideal spouse, housewife and mother. Peter Pázmaň's homily on the education of the Christian girl is an important source for understanding the role and ideal of woman in early medieval society and her place in Baroque piety.

Keywords: Upbringing, Education, Girl, Early Modern Period, Peter Pázmaň, Homily

Peter Pázmaň a jeho dielo

„Apoštol ranonovovekého Uhorska“ – takto výstižne by sa dalo vyjadriť dielo Petra Pázmaňa a jeho prínos v procese katolíckej obnovy ranonovovekej uhorskej spoločnosti.¹ Kto by to však povedal o synovi biharského podžupana Mikuláša Pázmaňa a Margity Mašaiovej, keď sa 4. októbra 1570 narodil vo Veľkom Varadíne (Oradea v Rumunsku) do kalvínskej rodiny s luteránskymi koreňmi?² Jeho cesta ku konverzii na katolicizmus viedla zrejme cez jeho nevlastnú matku, katolíčku Barboru Toldyovú, a jasnejšie rysy nadobudla po tom, ako sa v roku 1583 zapísal na jezuitské gymnázium v Kluži (Cluj

¹ BREZNAY, Béla (ed.). *Pázmány Péter összes munkái*, II. kötet. Budapest: A M. kir. tud.-egyetemi nyomda, 1895, s. VI.

² BITSKEY, István. *Petrus Cardinalis Pazmany. Archiepiscopus strigoniensis*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Ústav dejín Trnavskej univerzity, 2010, s. 15.

v Rumunsku).³ Vplyvom jeho prostredia sa tu v polovici 80. rokov stal katolíkom. Svoju nábožnosť a presvedčenie vyjadril žiadosťou o vstup do Spoločnosti Ježišovej v roku 1588.⁴

Skôr než strohé kalendárium jeho života je pre nás však podstatné pochopiť prostredie, v ktorom sa pohyboval a ktoré ho formovalo, pripomenúť si významné osobnosti jezuitského sveta, s ktorými sa stretával z pozície žiaka-novica. Okrem toho tu bolo samotné štúdium filozofie a teológie, ktoré nezostávalo len pri rozbere Svätého Písma, ale prehlbovalo vedomosti mladíka dielami antických autorov a cirkevných učiteľov. Noviciát spolu so štúdiom absolvoval Pázmaň v rokoch 1588 – 1596 v Krakove, Jaroslavi, Viedni a Ríme. Tu bol aj 13. apríla 1596 vysvätený za kňaza.⁵ Oplýval vedomosťami hodnými profesora aj kazateľa a črtala sa tak v ňom nádej pre jezuitskú reholu. Od roku 1597 pôsobil ako profesor trojročného kurzu filozofie na kolégiu v Štajerskom Hradci (Graz v Rakúsku) a prefekt konviktu.⁶

Po troch rokoch bol vyslaný na misiu do Uhorska, najprv ako profesor na gymnáziu v Šali a v roku 1601 ako kazateľ do Košíc.⁷ Netreba sa široko zmieňovať o náboženskej situácii Uhorska v čase jeho príchodu. Väčšina miest, ako aj šľachtických rodov sa priklonila k protestantskému vierovyznaniu, či už evanjelickému alebo kalvínskému. Pázmaňovou úlohou bolo prinavracáť ich svojím pôsobením ku katolíckej viere. V tejto úlohe bol úspešný. Iste pri tom využil svoj vlastný životný príklad: urodzený pôvod, vzdelanie, schopnosti a fakt, že sám bol konvertitom, ho predurčovali vykonávať túto misiu v kruhoch uhorskej aristokracie. Preto ho predstavení po ročnom pôsobení v Košiciach poslali k vtedy nitrianskemu biskupovi Františkovi Forgáčovi. Na jeho poverenie napísal *Odpoveď (Felelet)* Štefanovi Maďarimu (*Magyari*), evanjelickému kazateľovi v Šárváre (Sárvár v Maďarsku), autorovi knihy *O mnohých príčinách úpadku štátov*.⁸ Vydaním

³ Tamže, s. 15-16.

⁴ Tamže, s. 23.

⁵ Tamže, s. 44.

⁶ Tamže, s. 48.

⁷ Tamže, s. 52.

⁸ MAGYARI, István. *Az Orszagokban valo soc Romlasoknac okairól, es azokbol való meg szabadolasnac io modgiarol*. Sárvár, 1602. HEINRICH, Gustáv (ed.). *Magyari István. Az orszákokban való sok romlásoknak okairól*. Budapest: A Magyar tudományos akadémia kiadása, 1911.

Odpovede vstúpil na bojové pole polemických náboženských spisov. Okrem Maďariho viedol neskôr zápas o obhájenie právd viery s kazateľmi Mikulášom Ďarmatim (*Gyarmati*),⁹ či neskôr Petrom Alvincim,¹⁰ Imrichom Zvonaričom, nemeckým profesorom teológie Fridericom Baldwinom¹¹ a i.¹²

Zájum o politické dianie a náboženskú situáciu v Uhorsku stáli azda za Pázmaňovým rozhodnutím opustiť štajersko-hradske kolégium, na ktorom po návrate z Košíc znovu pôsobil, a po zložení štvrtého rehoľného sľubu v apríli 1607 sa vrátiť do Uhorska. Vívala ho napätá situácia, vyostrená uzavretím Viedenského mieru po povstaní Štefana Bočkaja (*Bochkay*) a ostrou diskusiou o udelení náboženskej slobody protestantov. V tomto spore sa priklonil na stranu kompromisu, ktorá zároveň znamenala záruku politickej rovnováhy medzi panovníkom a stavmi. Na dosiahnutie cieľov katolíckej obnovy Uhorska teda nepresadzoval politické prostriedky, ale úspešne sa im približoval svojím pôsobením, teologickými spismi, z ktorých významný je napríklad *Hogedus privádzajúci k Božej pravde* (*Az Isteni Igazsága vezérlő Kalauz*, 1613) a polemikami, náboženskými dielami ako *Kresťanský modlitebník* (*Keresztényi imádságokönyv*, 1606), prekladom *Nasledovania Krista* z roku 1624 a kazateľskou činnosťou.

Peter Pázmaň sa v roku 1615 rozhodol požiadať pápeža o dovolenie prestúpiť z jezuitskej rehole medzi diecézny klérus.¹³ Konanie v tejto veci

⁹ AJKAY, Alinka (ed.) *Pázmány Péter. Keresztényi felelet a megdűcsöült szentek tiszteletiről, értünk való könyörgésekről és segítségül hívásokról*. Budapest: Universitas kiadó, 2016.

¹⁰ Sériu polemik s Alvincim odštartoval Pázmaňov spis *Pät pekných listov*. RAPAICS, Rajmond (ed.). *Pázmány Péter. Öt szép levél. Pázmány Péter összes munkái*, II. kötet. Budapest: A M. kir. tud.-egyetemi nyomda, 1895, s. 505-619. Alvinci reagoval aj na vydanie *Hogedusu*.

¹¹ BALDVINUS, Fridericus. *Phosphorus veri catholicismi*. Wittenberg: Sumptibus Casparis Heyden Bibliop., Typis Johannis Gormanni, 1626. (*Zornička pravého katolicizmu*). PÁZMÁNY, Péter. *A setét hajnalcsillag után bujdosó lutheristák vezetője*, Bécsben a Koloniai Udvarban Formika Máté, 1627.

¹² ZVONARICS, Imre. *Az szentírásbeli hitünk ágainak bizonyos móddal és renddel három könyvekre való osztása*. Keresztúr, 1614. RAPAICS, Rajmond (ed.). *Csepregi mesterség. Pázmány Péter összes munkái*, V. kötet. Budapest: A M. kir. tud.-egyetemi nyomda, 1900. ZVONARICS, Imre – NAGY, Benedek. *Pázmány Péter pírónsági*. Keresztúr, 1615. RAPAICS, Rajmond (ed.) *Pázmány Péter. Csepregi szégyenvallás. Pázmány Póter összes munkái*, V. kötet. Budapest: A M. kir. tud.-egyetemi nyomda, 1900.

¹³ BITSKEY, *Petrus Cardinalis Pazmany*, s. 118.

urýchlila smrť ostrihonského arcibiskupa Františka Forgáča v októbri 1616 a menovanie Pázmaňa na uprázdnený arcibiskupský stolec kráľom Matejom II.¹⁴ Právomoci tejto svojej hodnosti využil na vrátenie cirkevných výsad, usporiadanie hmotných záležitostí a príjmov cirkevných hodnostárov, zjednotenie vo veciach viery, vyjadrené zvolávaním synod, a pravidelné vizitácie farností. Zúčastňoval sa snemov a rokovaní o mieri; sprostredkoval uzavretie Mikulovského mieru so sedmohradským kniežaťom Gabrielom Betlenom (*Bethlen*). 19. novembra 1629 ho pápež Urban VIII. menoval za kardinála.¹⁵

Pri našom veľmi zjednodušenom vymenúvaní života a diela Petra Pázmaňa neradno opomenúť jeho zásluhu o rozvoj vzdelávania a výchovu katolíckej mládeže. Na jeho podnet začalo v školskom roku 1615 – 1616 pôsobiť Trnavské kolégium, od roku 1628 aj kolégium v Bratislave. Podpora zakladania jezuitských gymnázií a konviktov mala za účelom prekonať nedostatok katolíckych kňazov. Dlhoročnú snahu o vytvorenie podmienok na systematické štúdium teológie, sčasti hatenú povstaním Gabriela Betlena, predstavovalo založenie Pázmana, kňazského seminára vo Viedni, v roku 1623, podporu rímskeho Collegia Germanica Hungarica a napokon založenie Trnavskej univerzity pod vedením jezuitov na domácej pôde v roku 1635. Vďaka jeho podpore sa dostalo možnosti štúdia mnohým neskôr významným osobnostiam a cirkevným predstaviteľom. Pázmaň zomrel necelé dva roky po založení univerzity, 19. marca 1637 v Bratislave.¹⁶

Kazateľská činnosť

Ku koncu života uhorského prímasa, ktorý si vyslúžil prívlastok „apoštol Uhorska“, sa dostávame k vydaniu jeho kázní. Išlo o súbor kazateľskej činnosti za 40 rokov pôsobenia, ktorý bol vydaný v roku 1636 v Bratislave a v roku 1695 na podnet ostrihonského arcibiskupa Juraja Sečéniho (*Széchenyi*) v roku 1695 v Trnave pod názvom *Minden Vasárnapokra*

¹⁴ Tamže, s. 119.

¹⁵ Tamže, s. 243.

¹⁶ KANYORSZKY, György (ed.). *A Romai Anyaszentegyház Szokásából Minden Vasárnapokra es egy-nehány Innepekre Rendelt Evangéliomokrúl, Predzkációk, melyeket élő nyelvének tanítása után írásban foglalt cardinal Pázmány Péter esztergomi érsek. Pázmány Péter összes munkái VI.* Budapest: A M. Kir. Tud.-egyetemi nyomda, 1903, s. V.

és egy-néhány innepekre Rendelt Evangeliomokrúl Predikációk (Kázne k evanjeliám na každú nedelu a niekoľké sviatky).¹⁷ Na takmer 1250 stranách v 101 kázňach, 13 paraenézach a jednom „pastierskom napomenutí“¹⁸ sa tu nachádza morálny kódex, učenie z pohľadu ranonovovekého teológa na cirkev, otázky viery, spoločnosť a jednotlivca. Vo svojich kázňach Peter Pázmaň zanechal striktný teologický štýl, ba opustil aj bojovný polemický žáner. Namiesto toho tieto kázne ukazujú jeho chápanosť a veľkú znalosť spoločenských problémov a spôsobu chápania a prijímania viery dobového človeka. Sú vlastne akýmsi morálnym kódexom uhorskej ranonovovekej spoločnosti. Dávajú tušiť, že Pázmaň sa ani ako najvyššia cirkevná autorita krajiny nevzdialil od problémov a prežívania svojich veriacich.

Vhod pripadá otázka, kto boli poslucháči týchto kázni? Išlo predovšetkým o bratislavských a trnavských mešťanov, kupcov či obchodníkov, zhromaždených na nedeľných bohoslužbách, alebo si ich mohli vypočuť aj príslušníci šľachty a aristokracie? V otázkach, ktorými sa Pázmaň v kázňach zaoberal, by sa mohli nájsť všetci: šľachtic mešťan, kupec, obchodník, sedliak, poddaný, nemajetný, muž, žena, manžel, manželka, syn, dcéra, macocha, svokra, nevesta, vdova... Dokonca aj protestanti si vážili jeho kazateľské umenie.

Už len štýl a spôsob spracovania kázni je hodný pozornosti. Neobsahujú v tom období zvyčajné dlhé a ťažko pochopiteľné súvetia, ale sú napísané pútavým, jednoduchým a zrozumiteľným jazykom. Každá kázeň má jasnú predstavu a štruktúru: úvod, nastolenie témy a problému, jadro, v ktorom sa problém rozpracúva, často za pomoci bodov, a záver, končiaci sa krátkou modlitbou a napokon „Amen“. Pázmaň sa pri tvorbe svojich kázni nespoliehal len na vlastné myšlienky a závery, ale vychádzal zo širokého množstva spisov antických autorov, stredovekých teológov a cirkevných otcov, a v neposlednom rade zo Svätého Písma, na ktoré sa v texte odvolával. Okrem toho často argumentoval aj pozorovaniami a zákonitosťami prírody, čo obohacuje rozmer jeho argumentov. Po jazykovej stránke boli kázne písané po maďarsky. Z hľadiska dejín maďarského jazyka a literatúry teda predstavujú cenný zdroj jeho ranonovovekej podoby a svedčia aj

¹⁷ Poz. viac: BITSKEY, István. *Humanista erudíció és barokk világkép. Pázmány Péter predikációi*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1979.

¹⁸ KANYORSZKY, A *Romai Anyaszentegyház Szokásábúl Minden Vasárnapokra*, s. V.

o autorových bohatých jazykových a štylistických schopnostiach. Citácie z rôznych latinských diel preberal v pôvodnom znení v latinskom jazyku, no každú zväčša následne parafrázoval v maďarčine.

Kázne boli zoradené podľa nediel a období liturgického roka. Začínali sa adventom a končili Vianocami. Ku každému nedelňému evanjeliu boli priradené zvyčajne dve kázne; napríklad pri šiestej nedeli po Krste Krista Kráľa bola prvou kázňou *O dôstojnosti dokonalej dobroty a zbožnosti* a druhou *V duchovnej добрote musí človek vždy rásť*. Tematicky by sme Pázmaňove kázne mohli zoradiť do viacerých skupín. Prvou by boli vieroučné kázne, zamerané na vysvetlenie právd viery alebo obsahu aktuálneho evanjelia. Sem by sa dali zaradiť kázne ako *O znamení súdu*. *A prečo Boh ustanovil Krista za sudcu tohto sveta?*, *Prečo sa Boh stal človekom*, *Že príklad prorokov ukazuje cestu k službe Kristovi*, *Prečo išiel Kristus do Jeruzalema s takou pompou pred svojím umučením*, alebo *O sv. apoštolovi Petrovi*. Ďalšiu skupinu by tvorili kázne o morálke. Patrili by sem kázne *O nebezpečenstvách nemravnosti*, *O milosrdenstve a almužne*, *O pokore*, *O vražde a hneve*, *O prisaha a odpadnutí od viery*, *Ako spoznať vlka, odetého v ovčom rúchu* a i. Do tretej skupiny by patrili kázne výchovné, zamerané na určitú cieľovú skupinu: napríklad *O spravodlivosti a povinnosti sudcov* alebo *Ako má človek znášať svoju chorobu* či *O úcte kresťanských pánov a sluhov*. *A o svätosti ľudí nízkeho postavenia*.¹⁹

Vo svojich kázňach sa kardinál Pázmaň osobitne zamerl na výchovu mládeže, ktorá mu ležala na srdci, ako vyplýva aj z jeho podpory školstva a rozvoja vzdelanosti. Výchovu chlapcov obsiahol v kázňach *O zbožnej výchove chlapcov* a *Ako si majú synovia ctíť svojich rodičov*. Okrem chlapcov však venoval pozornosť aj dievčatám a ženám. Na jeho troch kázňach – *Ako treba vychovávať kresťanské dievča*, *Svedectvo žien žijúcich v manželstve* a *Zrkadlo kresťanskej vdovy* – by sme mohli vystavať dobový pohľad a ideál kresťanského dievčaťa a ženy od kolísky po vdovstvo. Tieto kázne v sebe obsiahli morálny kódex kresťanskej ženy v prostredí ranonovovekého Uhorska. Sú jedinečným, kritickým zdrojom k poznaniu predstáv dobovej ženskosti z pohľadu najvyššieho cirkevného predstaviteľa krajiny.

¹⁹ PÁZMÁNY, Péter. *A Romai Anyaszentegyház Szokásából Minden Vasárnapokra es egy-nehany Innepekre Rendelt Evangeliomokrúl, Predikációk*. Nagy-Szombatban: Az Academiai böttökkel, Hörmann János által, 1695. (Régi Magyar Könyvtár I., 1482).

Rovnako, ako pri iných kázňach, aj tu staval Pázmaň svoje argumenty na citáciách zo Svätého Písma, z diel antických filozofov Aristotela, Platóna, Diogena, Xenofóna, Seneca, a cirkevných otcov, sv. Hieronyma, Atanáza, Tertuliana, Gregora Naziánskeho či sv. Ambróza.

Ako vychovávať kresťanské dievča

„Nech sa nikto nečuduje, ak ja, ktorý som nikdy nevychoval dcéry, vydávam svedectvo o výchove dcér ...“;²⁰ tak poznamenal kardinál v úvode kázne na 23. nedeľu po Turícach, nadväzujúcu na Matúšovo evanjelium o vzkriesení mŕtvej dcéry popredného muža a uzdravenie ženy, trpiacej na krvotok.²¹ Dôvod kázne videl v nedostatočnom dôraze, kladenom na výchovu dievčat, a v jej povrchnom charaktere: „Vidím, že otcovia sa starajú o výchovu synov: lebo ich posielajú do škôl a na dvory; učievajú ich jazdiť na koni, loviť, strieľať. Ale výchova dcér sa veľmi zanedbáva: lebo celá výchova je kráslenie, strojenie šiat, elegantná chôdza, čiže učenie sa nafúkanosti.“²²

Týmto kritickým zamyslením, čerpajúc z Aristotelovej *Politiky*, podporil argumenty o potrebe „dokonalejšej“ výchovy dievčat: „že hlavne z dobrej výchovy dievčat pozostáva česť krajín: nielen preto, že polovicu obyvateľov krajiny tvoria ženy, ale aj preto, že dobrá výchova mužov je z veľkej časti v rukách žien.“²³ Odôvodnil to tým, že dieťa strávi v opatere žien svojich prvých osem rokov, teda obdobie, kedy je najviac formovateľné a nekriticky prijíma a napodobňuje vzory svojho okolia. Cieľom dobrej výchovy dievčat bolo podľa neho osvojenie si charakterových čŕt čnostnej kresťanskej ženy a uzavretie manželstva: „pretože manželstvo zle vychovanej dcéry je galiba nadosmrti.“²⁴ Pred dosiahnutím tohto cieľa ale bolo potrebné, aby dievča prešlo procesom výchovy, ktorého opisu v predmetnej kázni sa budeme následne venovať.

Aetas tenera

Spolu s Plutarchom, využívajúc príklad spartského kráľa Lykurga, Pázmaň dokazoval, že „nie narodením, ale výchovou získavame dobré alebo zlé

²⁰ Tamže, s. 1097.

²¹ *Sväté Písmo*, Mt 9, 18 – 26.

²² PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra es egy-nehany Innepekre Rendelt Evangeliomokrúl, Predikációk*, s. 1097.

²³ Tamže, s. 1097.

²⁴ Tamže, s. 1097.

mravy.²⁵ Kládol teda rodičom na srdcia, aby na výchovu svojich dcér dbali hneď od narodenia. Mala začať už samotným dojčením. Pre spoločnosť začiatku 17. storočia, najmä pre jej bohatšie a privilegované vrstvy, sa určite zdalo byť veľmi progresívne odporúčanie, aby matky samé pridávali svoje deti. Príroda nedala podľa neho matkám do prs mlieko bezdôvodne, ale preto, že kojenie je prospešné pre ich zdravie aj pre zdravie ich detí. „Preto nech matka - ak je to možné - vštepí svojej dcére vlastnú cnosť: a koho nosila v lone, nech nosí v náručí; nech ju vychováva svojou krvou, z ktorej sa stalo mlieko; nech jej prvé úsmevy a koktavé výroky povzbudzuje svojimi sladkými bozkami.“²⁶ Odporúčal teda, aby matka sama stála pri výchove svojej dcéry. Hovoril o pute, ktoré sa tým upevňuje, a veril aj tomu, že spolu s mliekom prijíma dieťa aj iný pokrm, v podobe vlastností a cností, či už pozitívnych, alebo v horšom prípade negatívnych: „Je to vyskúšaná vec, že dieťa vychované na prasacom mlieku sa chcelo váľať v blate.“²⁷ Ak teda nutnosť vyžadovala siahnuť po dojke, odporúčal vybrať si takú, ktorá mala byť nielen zdravá, ale aj „chvályhodná v cnosti“. Zveriť dcéru do opatery opitej, nemravnej, zlostnej alebo jazyčnej dojky by predstavovalo riziko, že okrem chorôb sa do dieťaťa dostanú aj jej zlé mravy.²⁸

„Sicut mater, ita et filia eius“ – týmto príslovím chcel dať najavo, že dieťa napodobňuje svoje okolie bez rozlíšenia dobrých a zlých vlastností, a teda „dcéra nielenže nech nevidí, ale ani nezačuje nevhodné slová, a nech chodí tak ďaleko od zla, že ho ani nebude poznať.“²⁹ Nemala teda vidieť nič, čo nie je hodné nasledovania. Naopak, „nech jej do srdca vštepi zbožnosť“³⁰ a privyknuť ju na pravidelnú modlitbu a návštevu bohoslužieb. Výchovu dievčata v detskom veku nevnímal oddelene, ale odporúčal aj kontakt s jej rovesníčkami. Akonáhle začalo dievčatko hovoriť a chodiť, „nech behá a hrá sa s ostatnými dievčatkami v rovnakom veku; ale tak, aby na ňu dozerala matka, alebo iná rozumná žena.“³¹

²⁵ Tamže, s. 1098.

²⁶ Tamže, s. 1099.

²⁷ Tamže, s. 1098.

²⁸ Tamže, s. 1098.

²⁹ Tamže, s. 1099.

³⁰ Tamže, s. 1099.

³¹ Tamže, s. 1099.

„Povinnosťou žien je sedieť doma, rozprávať sa s Bohom a priasť“³²

Dnes by sa nad výrokom sv. Gregora Naziánskeho, ktorý prebral Peter Pázmaň do svojej kázne, väčšina z nás mohla pohoršiť a polemizovať s ním. V skutočnosti išlo o konštruktívnu radu, ktorá neobstojí bez toho, aby sme sa na ňu nepozreli cez optiku dobového vnímania. Aj sv. Hieronym, ktorého pri tejto príležitosti citoval, písal pani Laete, aby svoju šesťročnú dcérku naučila zručnosti v domácich a ručných prácach: „*točiť vreteno a kolovrátok, priasť, tkať, viazať siete, vyšívať, aby v nich mohla tráviť svoj čas čisto, krásne a užitočne.*“³³ V skutočnosti teda môžeme toto tvrdenie, ktoré navonok striktno oklieštuje pôsobisko ženy na domáce práce a modlitbu, vnímať ako prevenciu pred „nudnou lenivosťou“, teda nečinnosťou a morálnym úpadkom.

Pri vykreslení výchovy dorastajúceho dievčaťa na začiatku 17. storočia sa musíme zmieriť s limitmi chápania povolania a realizácie ženy v ranonovovekej spoločnosti. Ako sme už spomínali, želaným cieľom, ako ho vnímal aj sám Pázmaň, bol vydaj, a od toho sa odvíjali schopnosti a vlastnosti, ktoré si malo dievča výchovou osvojiť. Tá teda podliehala dobovej predstave o delbe práce medzi mužom a ženou. Kým chlapec sa učil šermovať a jazdiť, aby mohol v dospelosti chrániť krajinu, alebo obchodovať, či siať a orať, aby raz zabezpečil svoju rodinu, dievčaťu, ako budúcej manželke a matke, patrila predovšetkým domácnosť. Predstavu Petra Pázmaňa by sme pochopili zle, keby sme sa nazdávali, že z nej chcel vychovať „domasedku“. Na príklade mnohých žien jeho obdobia, najmä zo šľachtickej vrstvy spoločnosti, by sme mohli tento výraz definovať ako úrad domácej panej, ktorá po vydaji pomáhala svojmu manželovi pri správe majetku a domácnosti a starala sa o potomstvo.

„*Okrem toho, aby si dievča našlo väčšiu záľubu, ako v dievčenskom veku u svojich rodičov, tak aj po svadbe u svojho milovaného pána, je potrebné, aby sa naučilo jedielka variť.*“³⁴ Toto odporúčanie by vzhľadom na dobové zvyklosti tiež mohla istá časť poslucháčov kázne prijať s rezervou. Kardinál však varenie napriek spoločenským konvenciám naďalej obhajoval: „*Ženská ruka je nečistejšia, keď sa stisne s cudzou, než keď sa začadí od hrnca pri varení pre svojho pána; dievčenský prst je škaredší v tanci alebo kockách, než keď ho obarí jedlo.*“³⁵

³² Tamže, s. 1099.

³³ Tamže, s. 1099.

³⁴ Tamže, s. 1200.

³⁵ Tamže, s. 1200.

Otázka gramotnosti

V začiatkoch 17. storočia nebola gramotnosť žien v Uhorsku, teda aj na dnešnom Slovensku, samozrejmosťou ani v najvyšších spoločenských kruhoch. Žena sa často naučila alebo zdokonalila v čítaní a písaní až počas manželstva, a aj to bolo individuálne. Na rozdiel od vzdelávania chlapcov, vzdelávanie dievčat prebiehalo výhradne v domácom prostredí, prípadne mohlo byť dievča, hlavne v prípade šľachty, poslané na výchovu na iný šľachtický dvor. Peter Pázmaň videl pozitíva osvojenia si znalostí písania a čítania ako súčasť výchovy dievčat. V otázke ženskej gramotnosti bol teda na svoju dobu pomerne pokrokový, keď vyhlásil: „*Viem, že veľká časť obce si myslí, že nie je dobré, aby sa dievča učilo čítať a písať, pretože sa obávajú, že by sa čítaním naučilo zlému, a aby nepísalo to, čo netreba. Myslím si však, že je prospešné, aby sa kresťanské dievča už od útleho detstva učilo čítať, a to buď od rozumnej starej ženy, alebo od zbožného a bohabojného človeka, a aby čítaním dobrých vecí získalo dokonalé cnosti.*“³⁶ Uviedol tri argumenty v prospech tohto tvrdenia: už v staroveku a stredoveku žili ženy, ktoré vedeli písať a túto danosť nezneužili, ale slúžila im na rozvoj múdrosti a cnosti. Ďalej: „*ľudia sa učia zlu aj bez čítania kníh*“, ale príklady svätosti a dokonalých mravov mohli nadobudnúť práve čítaním „*svätých a spásonosných kníh*“.³⁷ A napokon: „*nielen od tanca, tárania a márných hier odvádza dievča učenie*“, šľachtí jej myseľ, vytláča z nej vášne a smeruje ju na cestu počestnosti.³⁸

Pre kardinála Pázmaňa však nebolo dôležité len to, že dievča číta, ale aj čo číta: „*Pre ženu je pochabosťou čítať vojnové veci...*“ a zase „*Ach! Aké veľké bláznovstvo je, keď otcovia alebo manželia dávajú manželkám a dcéram do rúk ľúbostné piesne a knihy...*“³⁹ Čo teda odporúčal? „*...len nech rodičia dbajú na to, aby nečítalo nejaké márnosti a nemravnosti, ale modlitebné knihy, zbožné svedectvá, život Krista a jeho svätých. Skrátka, nech nečíta nič iné, len to, čo môže zlepšiť jej mravy.*“⁴⁰

Zbožnosť, cudnosť a čistota

Do týchto troch bodov by sme mohli zhrnúť učenie Petra Pázmaňa o výchove dospievajúcich dievčat. Za dôležité v prvom rade považoval, aby

³⁶ Tamže, s. 1100.

³⁷ Tamže, s. 1100.

³⁸ Tamže, s. 1100-1101.

³⁹ Tamže, s. 1101.

⁴⁰ Tamže, s. 1101.

bolo od detstva vedené k zbožnosti. A tak: „Jej večerné líhanie, jej ranné obliekanie nech sprevádzajú zvyčajné prosby.“⁴¹ Výchovou si malo zvyknúť na návštevu svätých omší, duchovné vedenie, sväté prijímanie a spoveď. „...nech sa usiluje so všetkou usilovnosťou nasledovať príklad svojho patróna dokonalými mravmi, a nech si často pripomína, aké hanebné by bolo, keby, nosiac meno svätej Kataríny, Margity, Barbory, svojím životom a mravmi znesväcovala sväté meno.“⁴²

Cez pokoru, miernosť, poslušnosť a cudnosť – vlastnosti, ku ktorým mala dievča priviesť čnostná a zbožná výchova, sa dostal k čistote. „Predovšetkým však nech si dievča ctí a chráni čistotu svojho panenstva viac ako svetlo svojich očí, lebo niet väčšieho pokladu, ako je tento.“⁴³ Varovne opisoval smútok, hanbu, strach, ohováranie a opovrhovanie jej vlastného okolia v prípade, ak sa morálne proti čistote prehreší.⁴⁴ Varoval pred zničujúcimi následkami morálneho zlyhania. Ako teológ hovoril o „pasci tela“ a radil hasiť „oheň mladosti“. Dievčina sa predsa mala pripravovať na to, aby mohla milovať svojho manžela a nijakého iného muža.⁴⁵

„Aby zostala skrytá a samotná“⁴⁶ – správanie a vystupovanie v spoločnosti

Kardinál Pázmaň mal na zreteli ochranu cudnosti dievčat už v období útleho detstva, keď prísne vystríhal pred kontaktom s chlapcami.⁴⁷ Celkom striktne, pre súčasného človeka až nepochopiteľne, vyznievajú jeho rady na obmedzenie spoločenského kontaktu, no najmä kontaktu s mužmi. „Nech sedí doma, a ak treba, aby vyšla von, nech ide so svojou matkou, a nech je medzi mužmi ako medzi nepriateľmi, ktorí ju chcú obráť o najdrahší poklad.“⁴⁸ Aby sa za žiadnych okolností „nekrútila na očiach a medzi mužmi“.⁴⁹ Nemala ani ostávať sama v spoločnosti muža. Ak by dostala pochvalu: „...počestná žena sa má hanbiť, keď ju chváli muž.“⁵⁰

⁴¹ Tamže, s. 1101.

⁴² Tamže, s. 1101.

⁴³ Tamže, s. 1101.

⁴⁴ Tamže, s. 1102-1103.

⁴⁵ Tamže, s. 1104.

⁴⁶ Tamže, s. 1103.

⁴⁷ Tamže, s. 1099.

⁴⁸ Tamže, s. 1103.

⁴⁹ Tamže, s. 1103.

⁵⁰ Tamže, s. 1103.

Zamedziť mala akýmkoľvek dotykom od muža. „*Nech neposiela darčeky, ani ich neprijíma, lebo je príslovie, že žena, keď dáva dar, dáva seba; keď berie dar, prijíma svoju cenu.*“⁵¹ – citoval latinské „*Femina quae dat, se dat; quae accipit, se vendit.*“ Mala mať na zreteli, že jej správanie a morálka mali byť také, aby nikoho nenasmerovali k necudným myšlienkam.⁵²

Spoločnosť nepovažoval za objektívnu sudkyňu cudného dievčaťa: zakaždým bol jej ortieľ odsudzujúci. „*Ak málo hovorí alebo počúva, odsúdia ju za sedliaka; za rýchlejšie reči je jej meno táraj. Ak hovorí jednoducho za nevedomú; za rozumnú vravu za lstivú a falošnú. Ak ťažko odpovedá, je zle vychovaná; ak sa ťažko dáva do reči, je záletníčka; ak cudne počúva, je pokrytec. Ak sa pekne oblieka, je pyšná; ak nemyslí na oblečenie, je škaredá; ak sa kamsi pozerá, hovoria, že jej srdce sa prikláňa tam, kam sa pozerá jej oko, lebo za okom ide zloba srdca. Jedným slovom: dievča nikdy nemôže urobiť nič, za čo by ju neohovárali, neodsudzovali, nezatracovali. A to, čo na ňu raz padne, ľahko sa nezmyje; zostane to na nej takmer až do smrti. Aká je to teda múdrosť, aby sa dievča žiadalo na oči?*“⁵³

Za veľké nebezpečenstvo a ohrozenie mravnej čistoty dievčaťa považoval Peter Pázmaň tanec, znovu za využitia príkladov a poučení z diel Plutarcha, Senecu, Cicera, sv. Jána Zlatoústeho či sv. Ambróza. Tieto citácie ústili do rázneho záveru: „*Preto nech zbožné kresťanské dievča oddiali tanec ako diabolské pokušenie.*“⁵⁴

Krášlenie

Dôležitou súčasťou spoločenského vystupovania bola úprava zovňajšku. Aj tu sa kardinál Pázmaň javí ako celkom nekompromisný. Spolu s apoštolom Petrom za pravú ozdobu kresťanskej devy považoval nie zapletené vlasy, lesk zlata a ozdobnosť šiat, ale čistotu srdca a dobré skutky – *pietas per opera bona*.⁵⁵ Nezakazoval pritom, aby sa obliekala zdobene a vyberane, no vždy cudne a triezvo: „*Preto nech si kresťanská dievčina nemaže tvár cudzími farbami, ale nech si ich pekne poumýva čistou vodou. Nech si nepokrýva vlasy lesklou farbou, ale nenechá svoju hlavu rozčuchanú, chumáčovú, šupinatú*

⁵¹ Tamže, s. 1104.

⁵² Tamže, s. 1107 – 1108.

⁵³ Tamže, s. 1103.

⁵⁴ Tamže, s. 1105.

⁵⁵ Tamže, s. 1106.

ani špinavú. Nech sa neokiadza pižmovou vôňou, ale nech okolo seba nestrpí stuchlinu. Do pridrahého odevu nech sa neoblieka, ale do čoho sa oblečie, nech je čisté. Napokon nech nepozereá do zrkadla, aby sa zdobila, ale ak by na jej hlave alebo tvári bolo niečo nepekné alebo nevhodné, pozrela sa do zrkadla. A ak je pekná, nech si dáva pozor, aby svoju krásu nezospatila nemravným životom: ak je škaredá, nech sa snaží skrásliť dobrými mravmi.⁵⁶

Hriešne „meniť obraz stvorený Bohom cudzími farbami“, ako kriticky poňal „mazanie líčidlami“ u dievčat, malo podľa Pázmaňa za následok odcudzenie sa Bohu, výčitku jeho dielu a prejav necudnosti.⁵⁷ „Niektorí hlupáci“ vraj obhajovali líčidlá s tým, že lahodia oku, a hľadali si nalíčenú nevestu. Tu však zasiahol slovami: „Je lepšie sa nevydať, ako sa vydať za muža, ktorému sa viac páči farba ako človek.“⁵⁸ A pokračoval v ostrej kritike: „Preto sú blázni manželia, ktorí v manželkách, rodičia, ktorí v dcérach, nevesty, ktoré v snúbencoch milujú a strpia takéto hnusné líčidlá. Veď okrem farby danej prírodou nie je pre ženu väčšia ozdoba ako čistý odev. Okrem toho jej ďalšie oblečenie, jej ďalšie ozdoby a jej ohavnosti sú ďalšou diablovou dýkou, pekelným hákom, prútom záhuby, vznietenie tých cudzích ohňov, vábenie hlúpej mládeže, rozťahanú sieť skazy.“⁵⁹ Dievča malo byť opatrné a dbať na to, aby svojím výzorom, odevom či líčením vyjadrilo svoju cudnosť a nebolo „nástrojom skazy“.

Manželstvo ako završenie výchovy

Kardínal Pázmaň svoju kázeň o výchove dievčat zakončil staťou o manželstve. Okrem prípravy dievčaťa pre „nebeského Ženícha“ vštepaním zbožnosti a mravnej čistoty považoval uzavretie manželstva ak nie rovno za cieľ výchovy, tak aspoň jej dôležitý mílnik. Zmienené vlastnosti a zručnosti si dievča malo osvojiť do veku 17 alebo 18 rokov, ktorý spolu s Platónom uznal za vhodný na uzavretie manželstva. Tým v podstate dosiahlo dospelosť a bolo zrelé na vydaj. Vek, kedy by sa mal oženiť muž pritom mohol byť oveľa vyšší; citujúc Aristotela až 36 rokov, čo je v porovnaní s dievčaťom raz toľko.⁶⁰

⁵⁶ Tamže, s. 1106.

⁵⁷ Tamže, s. 1106-1107.

⁵⁸ Tamže, s. 1108.

⁵⁹ Tamže, s. 1107.

⁶⁰ Tamže, s. 1108. Aj vek okolo 18 rokov vyznieva na pozadí zvyklostí ranonovovekej spoločnosti celkom pokrokovy. Dievčatá zvykli vydávať už v 14-tich, skôr než by dosiahli fyzickú zrelosť, a to aj v kruhoch aristokracie.

Ako si ale malo nájsť manžela dievča, vychované podľa predošlých poučení, vyhýbajúce sa mužskej spoločnosti, venujúce sa ručným prácam a modlitbe, žijúce v úzadí rodičovského domu? V tejto záležitosti nemalo konať samostatne, samozrejme okrem modlitieb, ale zveriť dôveru do rúk svojich rodičov: „*Kresťanské dievča si nesmie hľadať manžela ani sa usilovať o manželstvo, ale zveruje sa svojim milým rodičom, ktorí ju milujú; tí, poznajúc stav sveta, hľadajú do dialky a môžu rozmýšľať o jej šťastí lepšie ako samotná dievčina, ktorá, žijúc doma oddelene, nepozná mravy a stav mužov. Ba keď si jej rodičia spomenú na manželstvo, nech dievčina pozdvihne svoje srdce k Bohu a povie so Sárrou: Pane, Bože, ty vieš, že som svoje srdce nevrhla za mužom. Preto nech nechá svoje slovo rodičom, ale nech sa neprestajne modlí k Bohu, aby jej dal muža, ktorý ju neodlúči od Boha, ale privedie ju k dokonalému svätému životu.*“⁶¹

Dievča teda nerozhodovalo o tom, kedy, ani za koho sa vydá, ale na rad prichádzal výber rodičov. Im teda Pázmaň adresoval nasledujúce rady. Svojej dcére mali vybrať manžela tak, ako by si ho vyberali sami: „*Na pokoj dcér a na ich dobro nech hľadajú rodičia, keď ich chcú vydať.*“⁶² „*Mnohí rodičia dávajú svoje deti peniazom a nie človeku, lebo hľadajú zaťa podľa ich vôle, ktorý by bol popredný, bohatý a vznešený, a málo dbajú na to, čo je vhodné pre ich dcéry, ktoré musia žiť so svojim snúbencom až do smrti.*“⁶³ Z takéhoto kupčenia rodičov pri vydaji dcér vznikali iba nešťastné manželstvá. Viac ako na bohatstvo ženícha mali prihliadať na jeho „*dokonalé mravy a rozvážnosť*“. Potom nasledoval jeho rod. Na jeho vlastnú radu nemali rodičia dávať svoju dcéru bohatšiemu ženíchovi, ako boli oni sami, lebo by hrozilo, že si z nej urobí slúžku.⁶⁴ Do úvahy bolo treba brať aj jeho vek: „*ak je dieťa, nevie oceniť manželstvo; ak je veľmi starý, môže dostať ďalšie neduhy, ale je pravdepodobné, že čoskoro zanechá svoju manželku vdovou a svoje nedorastené deti sirotami.*“⁶⁵

Posledným a najdôležitejším kritériom bolo vierovyznanie. Tu prehovorila Pázmaňova skúsenosť. Určite čerpal z mnohých príkladov konfesionalne nejednotných manželstiev, s ktorými sa stretol pri svojom

⁶¹ Tamže, s. 1108.

⁶² Tamže, s. 1109.

⁶³ Tamže, s. 1109.

⁶⁴ Tamže, s. 1109.

⁶⁵ Tamže, s. 1109.

pôsobení. Uvedomoval si riziká, ktoré predstavovalo manželstvo katolíčky a protestanta a z toho vychádzal aj pri záveroch vo svojej kázni. Po správnosti teda dievčine ako katolíčke odporúčal, aby si vzala katolíka a vyhla sa manželstvu s mužom „falošného vyznania“. Takéto manželstvo by jej prinieslo mnohé ťažkosti.: „*strach z každodenných mrzutostí, trápení, nepokojov, odcudzení... dôvod na porušenie pôstov, sviatkov a iných cirkevných prikázaní...*“⁶⁶ Dokonca jej v ňom hrozila strata viery, čo sa napokon aj v mnohých prípadoch udialo, pričom konverzia sa týkala najčastejšie ženy. Pádnyim dôvodom bol aj rozdielny pohľad protestantov a katolíkov na rozlučnosť manželstva. Ako Pázmaň uviedol: „...*v manželstve pápežencov a kalvínov je väčšia a silnejšia povinnosť pre pápeženca ako pre kalvína. A protirečí s manželským zväzkom, aby jedna osoba mala pevnejšiu povinnosť ako tá druhá.*“⁶⁷ Zamýšľal sa nad osudom detí z konfesiónálne zmiešaných manželstiev, z ktorých mnohí vychovávali „v kacírstve“. Ba bolo by podľa neho lepšie „*nosiť dievčenský veniec až do smrti ako rodiť synov, ktorí pôjdu do pekla.*“⁶⁸

Výchova dievčat v ranonovovekej šľachtickej spoločnosti v nadväznosti na kázeň Petra Pázmaňa

Zaujímavé výsledky prináša porovnanie Pázmaňových záverov s dobovou praxou. Dievča, narodené a vychovávané v šľachtickom prostredí, spravidla zverili dojke a pestúnke, tzv. „starej panej“. Záležalo na matke, nakoľko sa ujala jeho výchovy. Svoju dcérku mohla od malička viesť k náboženskému životu, bez ohľadu na protestantské či katolícke náboženské presvedčenie. Barbora Turzová učila svoju dcérku modliť sa: „*Do večera nespočítateľne veľa hovorí. Aj spievať vie. Už po mne až do konca po maďarsky odrieka Otčenáš každý večer, ráno.*“⁶⁹ Žofia Bosniaková zas svoju v rodinnom prostredí získanú zbožnosť pretavila do dobročinnosti a pomoci chudobným a núdznym.⁷⁰ Výchova dievčat bola teda individuálna

⁶⁶ Tamže, s. 1109.

⁶⁷ Tamže, s. 1110.

⁶⁸ Tamže, s. 1110.

⁶⁹ Ministerstvo vnútra Slovenskej Republiky, Štátny archív Bytča, *Oravsky komposesorát, Thurzovská korešpondencia*, kartón 28, inventárne číslo 892. List B. Turzovej A. Cobarovej zo 4. 7. 1619 z Chtelnice.

⁷⁰ LETZOVÁ, Mária. *Žofia Bosniaková. Život, dielo a úcta v 17. – 19. storočí*. Bratislava: Trnavská univerzita v Trnave, Filozofická fakulta, 2022.

a závisela od zázemia domácnosti ich rodičov, prípadne inej, v ktorej boli vychovávané. Zvlášť v rodine Juraja Turza by sme mohli nájsť hneď niekoľko príkladov nevšedne láskyplného a vnímavého prístupu k deťom a vnúčatám a bedlivej prítomnosti rodičov pri ich výchove od narodenia. Rovnako ako tieto pozitívne príklady by sa dali nájsť aj negatívne, ktoré by napovedali o zanedbávaní výchovy dcér.

Fakt, že sa niektoré dievčatá naučili písať až vstupom do manželstva, dokladá Pázmaňove výroky o slabom dôraze, kladenom na osvojenie si gramotnosti už výchovou. Pri štúdiu historických prameňov, najmä korešpondencie, niekedy na prvý pohľad rozoznať mužské a ženské písmo. Ženské je spravidla viac kostrobaté, ťažko čitateľné, „školácke“, mužské zas často poznačila ťažká ruka vojaka. Napriek tomu sú ženami písané listy a písomnosti vzácnym zdrojom jedinečných informácií. Dôkazom toho je Alžbeta Coborová, ktorá do manželstva vstupovala prakticky negramotná, no už len svojmu manželovi vlastnoručne napísala desiatky listov.⁷¹

Nedať na čítanie svetských diel, zvlášť tých o láske, a nebyť múzou – to je pre ženu v jej podstate nepredstaviteľné. A tak sa stretávame s láskou, stelesnenou na stránkach papiera, v dielach dobových básnikov, bardov renesančno-barokovej ženskosti, s Valentínom Balašom (*Balassa*), počareným jeho Júliou a Coeliou, menami, za ktoré ukryl ženy konkrétnych mien a urodzeného postavenia. Presvedčajú nás o tom, že čosi príťažlivé v sebe nieslo ranobarokové ženstvo, síce odeté do tajuplného rúcha zbožnosti a akejsi nedostupnosti, no zároveň konkrétne vo svojom pozemskom celi – nájsť v tolkých kontrastoch azda seba samu – v niekoľkých príkladoch tak rukolapne, ako Mária Séciová, ktorá stála pri obsadení Muránskeho hradu.

Ak mala výchova dievčat rôzneho spoločenského postavenia podľa dobového trendu smerovať k uzavretiu manželstva, potom sa požadované zručnosti, vedomosti a osvojené hodnoty mali zhodovať s očakávaniami mužov od svojej nevesty. Aké nároky teda kládli muži na výber manželky? „...*vec manželstva nie je malá vec, ale najdôležitejšia vec v živote človeka, v ktorej ak človek získa, veľa získa; ak nie, bolo by lepšie, keby zomrel.*“⁷²

⁷¹ LENGYEL, Tünde. Esettanulmány a kora újkori női műveltség kérdéséhez. In *Századok*, 2019, roč. 153, č. 2. MV SR ŠA BY, OK TK, k. 3, i. č. 106. Listy Alžbety Coborovej Jurajovi Turzovi.

⁷² SZERÉMI (ed.). Thurzó Szaniszló házasodása. In *Századok*, 1894, roč. 27, s. 75.

– takto sa zamýšľal Juraj Turzo, keď sa naňho obrátil v roku 1598 jeho príbuzný Stanislav Turzo s prosbou o radu pri výbere nevesty. Prvé dve šľachtické mu neodporúčal – prvá pochádzala z Poľského kráľovstva a rozdielnosť zvyklostí by v manželstve s ňou nebola želaná. Druhá, z tešínskeho kniežacieho rodu, zas bola chudobná, chorľavá a zostarnutá. O tretej, dcére baróna Listiusa, sa nemohol vyjadriť, lebo ju nepoznal a nikdy ju ani nevidel. Odporúčal však Stanislavovi: *„aby v prvom rade prosil manželstvo od Boha podľa jeho vôle, pretože dobrá manželka je daná od Boha. Potom nech ide tvoja milosť podľa svojho srdca... Od ľudí môže tvoja milosť porozumieť dobrú správu o jej zdraví a dobrých mravoch, takže nielen očami, ale hlavne ušami nech sa ožení tvoja milosť. Rod je tiež hoden, aby zväžila [tvoja milosť], tak, aby manželstvo tvojej milosti mohli nasledovať na ozdobu rodiny...“*⁷³

Je pozoruhodné, že Turzove rady o výbere nevesty sa v mnohom zhodovali s Pázmaňovými o výbere ženícha pre dievča. Nevedno, do akej miery si vzal Stanislav Turzo k srdcu Jurajove rady. Napokon sa však oženil; vybral si Annu Ruženu, sotva 15-ročnú dcéru baróna Jána Listiusa, ktorá ho počas manželstva znenávidela, a svojou zvrátenou krutosťou a sklonomi k čarodejníctvu a bosoráctvu bola skôr príkladom odvrátenej tváre ranonovovekej ženskosti, ako príkladom úspešnosti dobre mienenej rady.⁷⁴

Záver

Je pozoruhodné, do akej miery sa Peter Pázmaň orientoval v otázke výchovy detí a zvlášť dievčat. Uchopil ju detailne naprieč celým detstvom a dospievaním. Bola v jeho ponímaní vedením k zbožnosti, morálnym a kresťanským hodnotám, poslušnosti, pracovitosti, striedmosti a dokonalosti v manželstve a materstve, do ktorého mala ústiť. Otázky vzdelania sa dotkol len v oblasti gramotnosti; nekládol zvláštny dôraz na jeho vyššiu, prípadne inštitucionalizovanú formu. Akokoľvek boli Pázmaňove pohľady už i na túto oblasť pokrokové, neopustil dobovú predstavu a zaužívané formy seberealizácie a vzdelávania žien a dievčat

List J. Turza S. Turzovi zo 6. 2. 1598 z Bytče.

⁷³ Tamže, s. 76.

⁷⁴ Viac k A. R. Listiusovej: DEÁK, Farkas (ed.). Listius Anna Rozina bünpörehéz. In *Magyar történelmi tár*, 1897, 20. kötet, 3. storozat, s. 626 -652.

v uhorskom prostredí v období raného novoveku – badať to pri dôraze na „skrytý“ život dievčat a prípravu na ich budúce povolanie po boku manžela. Ak by sa mohli zdať niektoré argumenty, ktoré vo svojej kázni uviedol, absurdné a storočiami azda prekonané, musíme mať stále na zreteli dobový kontext. Tak, opustiac komparáciu so súčasným pohľadom na problematiku výchovy dievčat, ale aj postavenia a úlohy ženy v spoločnosti celkovo, nám dovoľujú hlbšie vniknúť do prostredia, chápania a hodnôt ranonovovekého človeka.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

Archívne pramene

Ministerstvo vnútra Slovenskej Republiky, Štátny archív Bytča, Oravsky komposesorát, *Thurzovská korešpondencia*, inventárne číslo 106, 892.

Tlače pred rokom 1700

BALDVINUS, Fridericus. *Phosphorus veri catholicismi*. Wittenberg: Sumptibus Caspari Heyden Bibliop., Typis Johannis Gormanni, 1626.

MAGYARI, István. *Az Országokban valo soc Romlasoknac okairol, es azokbol való meg szabadoslanc io modgiarol*. Sárvár, 1602.

PÁZMÁNY, Péter. *A Romai Anyaszentegyház Szokásából Minden Vasárnapokra es egy-nehany Innepekre Rendelt Evangeliomokrúl, Predzkáczciók*. Nagy-Szombatban: Az Academiai bötükkel, Hörmann János által, 1695. (Régi Magyar Könyvtár I., 1482).

PÁZMÁNY, Péter. *A setét hajnalcsillag után bujdosó lutheristák vezetője*. Bécsben a Koloniai Udvarban Formika Máté, 1627.

ZVONARICS, Imre – NAGY, Benedek. *Pázmány Péter pironásági*. Keresztúr, 1615.

ZVONARICS, Imre. *Az szentírásbeli hitünk ágainak bizonyos móddal és renddel három könyvekre való osztása*. Keresztúr, 1614.

Edície prameňov

AJKAY, Alinka (ed.). *Pázmány Péter. Keresztényi felelet a megdűcsöült szentek tiszteletirül, értünk való könyörgésekrül es segítségül hívásokrül*. Budapest: Universitas kiadó, 2016.

BREZNAY, Béla (ed.). *Pázmány Péter összes munkái*, II. kötet. Budapest: A M. kir. tud.-egyetemi nyomda, 1895.

DEÁK, Farkas (ed.). Listius Anna Rozina bűnpörehez. In *Magyar történelmi tár*, 1897, 20. kötet, 3. storozat, s. 626-652.

HEINRICH, Gustáv (ed.). *Magyari István. Az országokban való sok romlásoknak okairól*. Budapest: A Magyar tudományos akadémia kiadása, 1911.

KANYORSZKY, György (ed.). *A Romai Anyaszentegyház Szokásából Minden Vasárnapokra es egy-nehany Innepekre Rendelt Evangeliomokrúl, Predkácziók, melyeket élő nyelvének tanítása után írásban foglalt cardinal Pázmány Péter esztergomi érsek*. Pázmány Péter összes munkái VI. Budapest: A M. Kir. Tud.-egyetemi nyomda, 1903.

RAPAICS, Rajmond (ed.). *Csepregi mesterség. Pázmány Péter összes munkái*, V. kötet. Budapest: A M. kir. tud.-egyetemi nyomda, 1900.

RAPAICS, Rajmond (ed.). *Pázmány Péter. Csepregi szegényvallás*. Pázmány P0ter összes munkái, V. kötet. Budapest: A M. kir. tud.-egyetemi nyomda, 1900.

RAPAICS, Rajmond (ed.). *Pázmány Péter. Öt szép levél. Pázmány Péter összes munkái*, II. kötet. Budapest: A M. kir. tud.-egyetemi nyomda, 1895.

SZERÉMI (ed.). Thurzó Szaniszló házassága. In *Századok*, 1894, roč. 27, s. 74-77.

Monografie

BITSKEY, István. *Humanista erudíció és barokk világlkép. Pázmány Péter predikációi*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1979.

BITSKEY, István. *Petrus Cardinalis Pazmany. Archiepiscopus strigoniensis*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Ústav dejín Trnavskej univerzity, 2010.

LETZOVÁ, Mária. *Žofia Bosniaková. Život, dielo a úcta v 17. – 19. storočí*. Bratislava: Trnavská univerzita v Trnave, Filozofická fakulta, 2022.

Štúdie

LENGYEL, Tünde. Esettanulmány a kora újkori női műveltség kérdéséhez. In *Századok*, 2019, roč. 153, č. 2, s. 235-250.

UHORSKÝ PRÍMAS IMRICH ESTERHÁZI AKO MECENÁŠ UMENIA V BRATISLAVE

MARTIN UŽOVIČ – DOMINIKA ZBONČÁKOVÁ

Hungarian Primate Imrich Esterházi as a patron of art in Bratislava

Abstrakt: During the war conflicts plaguing the Kingdom of Hungary for many years, including the capital city at that time – Presburg (today's Bratislava), neither the country nor the city could progress significantly. After banishing the most serious military threats plaguing the country throughout the 17th century, construction and artistic activity could finally emerge in the city. In the first half of the 18th century, two Esztergom archbishops - Christian August of Saxony (1666 – 1725) and Emericus Esterházy (1664 – 1745) made a significant contribution to the cultural and religious development of the city. The latter invited artists from Central Europe's various parts and thereby significantly influenced the further direction of Baroque art in Presburg. The study gives insight into the work of individual Baroque masters, painters and sculptors who the archbishop engaged, as well as the financing of their work and Emeric Esterházy's role as an art supporter and a placeholder of orders. The study also partially assesses the archbishop's personal relationship towards art. The specific area of the Primate's interest in art was music. This was manifested primarily by the involvement of musicians in their own orchestras which we can consider as another form of support of art in Baroque Presburg.

Keywords: Emericus Esterházy, Bratislava, Archbishop, Patron of Art, 18th Century

Nasledujúcu štúdiu sme sa rozhodli venovať mecenášskym aktivitám ostrihomskeho arcibiskupa a uhorského prímasa Imricha Esterháziho v Prešporku prvej polovice 18. storočia. Skôr, ako prejdeme k jednotlivým realizáciám pod patronátom arcibiskupa, radi by sme uviedli niektoré z možných dôvodov, pre ktoré podobná štúdiá doposiaľ nebola vydaná. V prvom rade by sme chceli uviesť, že sme pri skúmaní života a mecenášskych aktivít ostrihomskeho arcibiskupa Imricha Esterháziho narazili na fenomén zachovávanía krstného mena v rode, tak ako ho poznáme aj v iných uhorských aristokratických rodoch.¹ V druhej polovici 17. storočia

¹ Medzi ďalšie mecenášske rody, pri ktorých sa stretávame so zachovávaním krstného mena patria napríklad Pálfiovci, kde boli podobne obľúbené mená

sa teda narodili hneď dvaja muži, ktorí niesli meno Imrich Esterházi, a v prvej polovici 18. storočia sa narodil ďalší. Prímas Imrich Esterházi (1664 – 1745) bol z nich najstarší.² Ďalším bol nitriansky biskup (od roku 1740) Imrich Esterházi (1689 – 1763), ktorý bol zároveň prímasovým synovcom.³ Práve títo dvaja muži bývajú v literatúre a pri katalogizácii a interpretácii archíválií najčastejšie zamieňaní. Posledným Imrichom Esterházim, ktorý sa dáva s prímasom priamo do súvisu, je generál Imrich Esterházi (1722 – 1792). Dosiahol vysokú vojenskú funkciu, bol veliteľ pluku cisárskych husárov a vyznamenal sa dobytím mesta Lemberg v roku 1772.⁴ V rode Esterháziovcov muselo byť meno Imrich mimoriadne vážene a populárne, keďže aj jeden zo synov generála Esterháziho sa volal Imrich (1763 – 1838). Obluba udržiavať tradíciu krstného mena v rode môže však dnes predstavovať určitú prekážku pri bádani. Ako sme uviedli vyššie, môže prichádzať ku chybám pri spracovávaní prameňov a k zamieňaniu menovcov, čo môže mať za následok nesprávnu interpretáciu niektorých informácií.

Komplikovanosť výskumu spôsobenú dedením krstného mena v rode možno považovať za jednu z hlavných príčin, pre ktoré doposiaľ nevznikla

Mikuláš a Ján alebo Erdödyovci, ktorí obľubovali okrem iných mená Juraj a Karol. Pozri napríklad: Pálfiovci: <<http://genealogy.euweb.cz/hung/palffy1.html>> [18.2.2023] Erdödyovci: <<http://genealogy.euweb.cz/hung/erdody2.html>> [18.2.2023]

² V slovenskej a maďarskej literatúre býva často označovaný ako Imrich II. Esterházi, pretože bol druhým svojho mena v Esterháziovskej genealógii. Nemožno však vylúčiť ani iný zápis a číslovanie jeho mena. Bližšie pozri: ORVISKÁ, Katarína. Imrich Esterházi a jeho historiografia pri výskume dejín umenia. In *ARS* č. 2, roč. 55, 2022, s. 170.

³ Mecenášske aktivity nitrianskeho biskupa Imricha Esterháziho (1689 – 1763) v Nitre sú čiastočne spracované. Poz. JUDÁK, Viliam a kol. *Kolíška kresťanstva na Slovensku - Nitriansky hrad a katedrála sv. Emeráma v premenách času*. Bratislava: Arte Libris, 2011, s. 297, 378-380.

⁴ Dnešné mesto Lvov na Ukrajine. Imrich Esterházi dobyl toto mesto ako generál-poručik počas prvého delenia Poľska, ktoré prebehlo v roku 1772. K téme poz. KERNY, Terézia. Huszárkaland Potsdamban Eszterházy Imre (1722-1792) Rédei síremléke. In TAKÁČ, Imre (ed.). *Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve, Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születésnapjára*. Budapest: MNG, 1991. s. 245.

ucelená práca, ktorá by syntetizovala poznatky o živote a mecenášskych aktivitách ostrihomského arcibiskupa Imricha Esterháziho. Ďalším dôvodom, pre ktorý neprebehol ucelený výskum skôr, je zaiste rozloženie archívnych prameňov medzi inštitúcie v štyroch európskych krajinách.⁵ Z nekompaktného uloženia archiválií ďalej vyplýva, že nie je možné spracovať život a mecenášske aktivity na všetkých miestach pôsobenia Imricha Esterháziho naraz. Témy je potrebné spracovávať postupne, z čoho napokon vyplynulo aj naše rozhodnutie spracovať prímásove mecenášske aktivity len na území vybraného mesta - Prešporka, v konkrétnom čase - v období prvej polovice 18. storočia, resp. medzi rokmi 1725 a 1745, kedy sa tu prímás zdržiaval. Vzhľadom na fakt, že mecenášske aktivity a život Imricha Esterháziho nemožno vnímať ako dva separátne problémy, rozhodli sme sa aspoň v krátkosti priblížiť niektoré dôležité udalosti z arcibiskupovho života, ktoré mohli jeho mecenášske aktivity podstatne ovplyvniť.

Imrich Esterházi pochádza z jedného z najvýznamnejších uhorských šľachtických rodov. Hoci pôvod šľachtického rodu Esterházi siaha do stredoveku, vplyvnejšie postavenie v službách panovníckeho rodu Habsburgovcov získali jeho členovia až v druhej polovici 16. a v priebehu 17. storočia. Práve v tomto období dochádza aj k rozdeleniu rodu na tri vetvy: fraknoóvskú,⁶ zvolenskú⁷ a česneckú vetvu.⁸ Arcibiskup Imrich Esterházi

⁵ Archívne pramene k životu a mecenášskym aktivitám sa nachádzajú v SNA (Slovenský národný archív), AMB (Archív mesta Bratislavy), Esztergomi Prímási Levéltár - EPL (Primaciálny archív Ostrihom), Österreichisches Staatsarchiv - ÖSTA (Rakúsky štátny archív vo Viedni) a Hrvatski Državni Arhiv - HDA (Chorvátsky národný archív v Záhrebe). Rozloženie archívnych prameňov zmapovala a popísala vo svojej štúdii Katarína Orviska. ORVISKÁ, *Imrich Esterházi*, s. 171, poznámky 7, 8, 9.

⁶ Fraknoóvská vetva vlastnila majetky predovšetkým na území dnešného Rakúska. Ich hlavným sídlom bol hrad Forchtenstein a zakladateľom palatín Mikuláš Esterházi CSAPODI, Csaba. *Eszterházy Miklós nádor 1583-1645*. Budapest, 1942, 171 s.

⁷ Zvolenská vetva, ako je evidentné už z jej označenia, vlastnila majetok predovšetkým na území dnešného Slovenska, predovšetkým zámok v meste Zvolen a hrad Dobrá niva. Jej zakladateľom bol najmladší z bratov, Pavol. Pozri: <<http://genealogy.euweb.cz/hung/esterhazy1.html>>[20.2.2023]

⁸ Česnecká vetva vlastnila majetky primárne v Zadunajskej. Za všetky spomeňme aspoň Česnek, Lokút, Szentkirály. HAGOŇOVÁ, Petra – RÉKA, Jakab. *Rod*

pochádzal z poslednej spomínanej, česnej vetvy. Jej zakladateľom bol Daniel I. Esterházi (1585 – 1654),⁹ ktorý okrem majetkov v Zadunajsku zdedil aj majetok v Galante. Rodina si odkaz na svoje korene v tomto meste uchovávala vo svojom aristokratickom prídomku v podobe prípony *de Galantha* celé storočia a výnimkou nebol ani prímas. Členovia rodu Esterházi, vrátane príslušníkov česnej rodovej vetvy, sa vyznamenali nielen ako generáli a vojaci, ale aj ako štátnici a diplomati. Niektorí z nich sa stali vysoko postavenými cirkevnými hodnosťami, podobne ako Imrich Esterházi. Mnohí členovia rodu boli donátormi rozličných stavieb, veľkorysími mecénmi umenia či zberateľmi vzácnych umeleckých predmetov. Takúto podporu si mohli dovoliť predovšetkým vďaka dedičstvu, ktoré prechádzalo z generácie na generáciu, ale aj vďaka svojmu spoločenskému postaveniu a hodnostiam, s ktorými bol zviazaný ich ďalší príjem. Dátum a miesto narodenia arcibiskupa¹⁰ Imricha Esterháziho sa doposiaľ nepodarilo s určitosťou identifikovať. Niektoré publikácie uvádzajú ako dátum narodenia 8. november 1663, iné 17. december

Esterházi-Česnecká vetva 1236 – 1914, Repertórium, Bratislava : SNA MV SR, 2015, s. 1-2. Dostupné na internete: <https://www.minv.sk/swift_data/source/verejna_sprava/slovensky_narodny_archiv/archivne_pomocky/Esterhazi-cesnecka_linia_1236-1914-repertorium.pdf> [20.2.2023]

⁹ Za vojenské zásluhy v boji proti Turkom získal Daniel I. Esterházi od panovníka donáciu na hrad Česnek (Csesznek v dnešnom severozápadnom Maďarsku), ku ktorému patrili nasledovné obce a majere: Csetény, Réde, Szombathely, Sikátor, Gyirót, Szentlászló, Dudar, Olaszfalu, Nyék, Börzse, Ácsteszér, Veim, Oszlop, Szentkirály, Vámhegy, Tótréde, Kenyeri, Esztergál, Koromla, Csatka a Rumánd. Tamže, s. 1.

¹⁰ V texte budú používané oba tituly: *prímas* aj *arcibiskup*. Obe hodnosti je možné pri označovaní Imricha Esterháziho použiť, pretože od roku 1725 až do svojej smrti bol ostrihomským arcibiskupom a zároveň uhorským prímasom. V rímskokatolíckej cirkvi je úrad arcibiskupa spojený s biskupskou stolicou. Ako znaky svojej hodnosti nosí arcibiskup kríž, biskupský prsteň, solideo a pri bohoslužbe aj mitru a berlu. Titul *arcibiskup* prináleží biskupovi, ktorý sídli v niektorej z významnejších diecéz. Titul prímas je čestný. Objavuje sa v 17. storočí a je ním označovaný biskup, ktorý stojí v čele najvýznamnejšieho biskupstva v rámci štátneho útvary (napríklad v Čechách patril tento titul pražským arcibiskupom a v Uhorsku ostrihomským). Je s ním spojené čestné a prednostné postavenie medzi arcibiskupmi a biskupmi určitej krajiny (napríklad pri liturgickom sprievode). Problematikou cirkevných titulov sa čiastočne zaoberá: <<https://temata.rozhlas.cz/arcibiskup-primas-a-kardinal-7996621>> [20.2.2023]

1664.¹¹ Neisté je aj miesto jeho narodenia. Autori sa zhodujú, že sa narodil niekde na Považí barónovi Imrichovi Esterházi z Galanty (*Esterházy de Galantha*) a Zuzane Bučanskej (*Bucsányi*). Ako miesto narodenia je v literatúre najčastejšie uvádzané Nové Mesto nad Váhom alebo Beckovský hrad. Konkrétne miesto a dátum narodenia sa nám nepodarilo overiť, pretože matriky spred roku 1669 buď neexistujú, alebo nie sú k dispozícii na bádanie. Predpokladáme však, že Hrad Beckov možno považovať za pravdepodobnejšie miesto prímasovho narodenia, a to z dôvodu, že jeho rodina tento hrad už dlhší čas vlastnila.¹²

Imrich Esterházi študoval teológiu v Trnave a Šoproni. Medzi rokmi 1683 – 1687 študoval teológiu na Nemecko–uhorskom kolégiu (*Collegium Germanicum et Hungaricum*) v Ríme. Po štúdiách bol vysvätený za diakona, po návrate do Uhorska za kňaza. V roku 1702 sa stal generálnym predstaveným rádu pavlínov.¹³ V roku 1708 bol vymenovaný za

¹¹ Problematikou dátumu narodenia sa zaoberá napríklad KOLTAI, Alexander. Császárhű, bőkezű, remete: Estzerházy Imre hercegprímás. In *Limes*, 2005, č. 3, s. 14.

¹² Argumenty, ktoré naznačujú, že pravdepodobnejším miestom narodenia je Beckovský hrad sú viaceré. Spomenieme teda dva najzásadnejšie. Prvým z nich je fakt, že písomné pramene dokladajú smrť jeho otca, ktorý sa tiež volal Imrich, v roku 1670 práve na Beckovskom hrade. Druhý argument vychádza skôr z všeobecne známych historických faktov. Pokiaľ niektorá aristokratická rodina v minulosti vlastnila hrad, obývala skôr ten, ako iné nehnuteľnosti v mestách. Pravdou však zostáva, že od 15. storočia sa mnohé šľachtické rodiny sťahovali do nižšie položených kaštieľov, a to najmä kvôli komfortu, ktorý poskytovali. Ak ale zohľadníme zároveň lokalitu a obdobie, o ktorých uvažujeme (pre Horné Uhorsko boli počas celého 17. storočia charakteristické hrozby zo strany búriacej sa domácej šľachty), voľba bezpečnejšieho útočiska v podobe hradu, pred komfortom, ktorý poskytoval kaštieľ, by nebola ničím neobvyklým. Beckov ako miesto narodenia Imricha uviedol vo svojej štúdií aj FORGÓ, András. Esterházy Imre és az aulikus politika a 18. század első évtizedeiben. In *Fényes palotákban, ékes kőfalokban: Tanulmányok az Esterházy családról*. MACZÁK, Ibolya (ed.). Budapest: WZ Könyvek, 2009, s. 65.

¹³ Rád pavlínov je rehoľný rád, ktorého počiatky siahajú do druhej polovice 13. storočia a do Pilišských vrchov. Zakladateľom bol ostrihomský kanonik Euzébius, ktorý rád pomenoval po prvom pustovníkovi Pavlovi Tébskom. Pavlíni mali niekoľko kláštorov aj na území dnešného Slovenska, napríklad v Mariánke, v Trnave alebo v Šaštíne. Imrich Esterházi nebol jediným členom rodu, ktorý je s rehoľným rádom spojený. Jeho teta Mária Esterháziová (1638 – 1684) z

záhrebského biskupa. Práve v Záhrebe sa spolu s chorvátskym bánom Jánom Pálfiom podieľal na prijatí pragmatickej sankcie cisára Karola VI.¹⁴ Za presadzovanie panovníkových záujmov získal spolu s bratom Gašparom v roku 1715 grófsky titul.¹⁵ Karol VI. vymenoval Imricha v roku 1715 za vesprémskeho biskupa, aby mohol byť vďaka novej funkcii aktívnejší v politike na území Uhorska, čo dovtedy ako biskup so sídlom v Chorvátsku nemohol. Len osem dní po smrti Christiana Augusta Saského ho 31. augusta 1725 cisár Karol VI. vymenoval aj za nového ostrihomského arcibiskupa. Ako ostrihomský arcibiskup mal síce sídlo v Trnave, žil však v Prešporku.¹⁶ Z uvedeného vyplýva, že práve rýchly sled udalostí sprevádzajúcich prímason život už od jeho študentských čias a na ne nadväzujúci rýchly kariérny vzostup, predstavujú okolnosti, ktoré priviedli Imricha Esterháziho do Prešporku. Preto sú ďalšie udalosti z jeho života späté práve s týmto mestom. Spomedzi všetkých uvedieme aspoň

frankóvskej vetvy, dcéra palatína Mikuláša Esterháziho (1583 – 1645), pozvala pavlínov v roku 1672 do Vranova nad Topľou, kde im nechala postaviť kláštor. BABJAK, Ján. *Rehole a kongregácie na Slovensku*. Trnava, 1998, s. 169-172. Predstaveným rádu sa stal Imrich Esterházi vďaka Jánovi Kristoloveckému, ktorý bol predstaveným do Imrichovho zvolenia. KISBÁN, Emil. *A magyar pálosrend története*. I. Kötet, Budapest: Pálos kolostor, 1940, s. 307.

¹⁴ KUCHARSKÁ, Veronika. Patrón dynastie a mesta? Sv. Ján Almužník a jeho kult pri formovaní dynastickej a mestskej identity. In *ARS*, roč. 55 č. 2, 2022, s. 165.

¹⁵“...hactemus tamen in consuetam expeditionem minus deductam vos supernominatos Emericus Episcopum Zagrabiensem et Casparem omnio Esterhazy dedicta Galantha...predicti regni nostri Hungariae coronae & partium eidem annexarum comites germanice “Graffen” nuncupatos declarauimus...” SNA MVSR, Esterházy-Csecznecká línia II. nové usporiadanie, Lad 38 č. 3-7.

¹⁶ Pravdepodobne na počesť prímasonovho pobytu v meste bolo v minulosti pomenované terajšie Námestie slobody ako *Esterházy tér*. Zrejme z tohto označenia vznikla nesprávna interpretácia, že dnešný úrad vlády Slovenskej republiky bol v minulosti palácom Esterháziovcov. V skutočnosti išlo o letný, záhradný palác ostrihomských arcibiskupov. Stavali ho, prestavovali a upravovali viacerí arcibiskupi. Esterházi bol len jedným z nich. K palácu sa však v období, kedy ho spravoval Imrich Esterházi, viaže údajná realizácia iluzívnej fresky s figurálnou štafážou, ktorú mal namalovať Davide Antonio Fossati (1708 – 1795) podľa návrhu Antonia Galli Bibieniu na múre pred arcibiskupským palácom. O tejto realizácii sa zmieňuje článok MEDVECKÝ, Jozef. Gottlieb Anton Galliariti inventor - Maliarska výzdoba katedrály a jej autor. In *ARS*, roč. 43, 2010, č. 2, s. 188.

najdôležitejšiu z nich. Dňa 25. júna 1741 korunoval arcibiskup v Dóme svätého Martina Máriu Teréziu za uhorskú kráľovnú.¹⁷ Arcibiskup zomrel 6. decembra 1745. Pochovaný bol však až 18. januára 1746 v Katedrále svätého Martina pod kaplnkou zasvätenou relikviám¹⁸ jeho obľúbeného svätca – svätého Jána Almužníka.¹⁹

Arcibiskupovu obľubu svätého Jána Almužníka možno identifikovať aj v diele od Josefa Kurtza (1692 – 1737) *Imrich Esterházy ako sv. Ján Almužník*.²⁰ Ako naznačuje už samotný názov diela, Imrich Esterházy sa nechal zobrazíť ako alexandrijský svätec, ktorý sa preslávil svojou dobročinnosťou. Jeho atribútmi sú mešec s peniazmi (almužnou) a žobrák pri nohách. Svätý býva zároveň zobrazený aj ako biskup.²¹ Práve skutky milosrdného rozdávania almužny boli zrejme dôvodom, pre ktorý sa arcibiskup usiloval o rozšírenie kultu svätého Jána Almužníka v našom prostredí. Zároveň jeho postavenie v rámci cirkevnej, ale aj spoločenskej hierarchie, umožňovalo Esterházymu

¹⁷ Táto udalosť bola zaznamenaná nielen písomne, ale aj vo vizuálnej podobe. Známe sú viaceré grafické listy, ktoré zachytávajú korunováciu Márie Terézie. Spomeňme napríklad dielo *Korunovacia Márie Terézie v dóme roku 1741* od stredo európskeho grafika z 18. storočia zo zbierky Galérie mesta Bratislavy (ďalej len GMB). Reprodukcia dostupná online: <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GMB.C_1494> [21.2.2023]

¹⁸ Relikvie svätca dostal do daru Matej Korvín od osmanského sultána Bajazida II. V Uhorsku boli uchovávané v striebornej truhle na zámku v Budíne. Po prehratej bitke pri Moháči ich dala kráľovná Mária naložiť na loď a odviezť do Prešporka. Vieme, že v roku 1530 boli ostatky uložené v sakristii Dómu sv. Martina, no toto miesto bolo v rámci kánonickej vizitácie považované za nedôstojné a preto sa postupne pristúpilo k výstavbe novej kaplnky. K dejinám relikvie napr. KUCHARSKÁ, *Patrón dynastie a mesta?*, s. 153-155, 158-160.

¹⁹ Podľa údajov na sarkofágu sa arcibiskup Imrich Esterházy narodil 17. decembra 1664, zomrel 6. decembra 1745 a pochovaný bol 18. januára 1746.

²⁰ Dielo od Josefa Kurtza sa nachádza v zbierkach GMB. Je súčasťou expozície Stredo európske maliarstvo a sochárstvo. Reprodukcia dostupná: GRAJCIAROVÁ, Želmíra. *Stredo európske barokové maliarstvo a sochárstvo v zbierkach Galérie mesta Bratislavy*. Bratislava : GMB, 2001, s. 18.

²¹ K ikonografii poz. KASTER, Karl-Georg a kol. *Lexikon der Christlichen Ikonographie Bd. 7. Ikonographie der Heiligen Innozenz bis Melchisedech*. Wien, 1974, s. 82-83 Dostupné na internete: <<https://archive.org/details/lexikonderchrist0007unse/page/n49/mode/2up>> [22.2.2023]

jednoduchšiu identifikáciu so svätcom.

Hoci sa v literatúre často uvádza, že Imrich Esterházi v snahe rozšíriť kult svätého Jána Almužníka napísal jeho životopis, najnovšie výskumy ukázali, že v skutočnosti ide o starší životopis, aktualizovaný Esterháziho úvodom o význame svätcov.²² Úvod k životopisu sv. Jána Almužníka bol preložený do štyroch jazykov – latinského, nemeckého, slovenského a maďarského. Viedenský grafik Gustav Adolph Müller (1694 – 1767) vytvoril grafickú ilustráciu knihy, ktorá sa neskôr stala predlohou pre Kurtzov obraz.²³ Maliar pri komponovaní svojho diela, oproti pôvodnej kompozícii, pozmenil postavy žobrákov a patriarchovi pridal črty prímasa. Vznikol takzvaný kryptoportrét,²⁴ v ktorom Kurtz stotožnil svätceve a Esterháziho vlastnosti kresťanskej dobročinnosti a lásky k blížnemu. Jozefa Kurtza²⁵ môžeme označiť za jedného z prvých umelcov, ktorých arcibiskup počas svojho pobytu v Prešporku angažoval. Kurtzovo pôsobenie spočívalo okrem portretovania prímasa²⁶ aj v malbe oltárnych obrazov a nástenných malieb. Ako príklad realizácie oltárneho diela môžeme uviesť dielo *Svätý Ján Nepomucký* z roku 1726.²⁷ Ide zároveň o prvú známú datovanú a

²² ORVISKA, *Imrich Esterházi*, s. 173-174.

²³ Dielo *Svätý Ján Almužník a pohľad na Bratislavu z juhu v 18. storočí* sa nachádza v zbierkach GMB. Reprodukcia je dostupná online: <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GMB.C_2045> [23.2.2023]

²⁴ Kryptoportrét je zachytenie podoby určitej osoby, ktoré je integrálnou súčasťou diela, ale nie je samo o sebe portrétom. Je napríklad náboženským výjavom či mytologickou scénou.

²⁵ Josef Kurtz (1692 – 1737) sa narodil v Tirolsku. Počas 11 rokov, kedy pôsobil na území dnešného západného Slovenska sa stal pomerne významným maliarom v službách prímasa Imricha Esterháziho. GRAJCIAROVÁ, *Stredoeurópske barokové maliarstvo*, s. 70.

²⁶ Anna Petrová-Pleskotová vyslovuje úvahu, že náklady na *Portrét arcibiskupa Imricha Esterháziho*, ktorý taktiež namaloval Josef Kurtz, boli rovnako hrazené z arcibiskupovho rozpočtu. PETROVÁ-PLESKOTOVÁ, Anna. *Maliarstvo 18. storočia na Slovensku*. Bratislava: Veda, 1983, s. 18. Dielo sa dnes nachádza v zbierkach SNG. Dostupné online: <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.O_4884> [25.2.2023]

²⁷ Oltárny obraz od Josefa Kurtza - *Svätý Ján Nepomucký z roku 1726* sa nachádza v zbierke GMB. Reprodukcia dostupná: GRAJCIAROVÁ, *Stredoeurópske barokové maliarstvo*, s. 18. Dielu sa venuje aj PETROVÁ-PLESKOTOVÁ, *Maliarstvo 18.*

signovanú prácu autora. Vzhľadom na datovanie diela a jeho ikonografiu možno uvažovať, že ho mohol pre niektorý z prešporských kostolov, či pre niektorú kaplnku objednať buď samotný primas alebo niekto z jeho okolia. Túto hypotézu zatiaľ zo získaných archívnych prameňov nedokážeme s určitosťou potvrdiť ani vyvrátiť. V Bratislave sú Kurtzovi pripísané aj dva bočné oltáre v kostole františkánov: *Stigmatizácia svätého Františka* a *Videnie svätého Antona z Padovy*.²⁸ Ako uvádza na svojich webových stránkach Jozef Medvecký, obidve kompozície na bočných oltároch Kurtz odvodil z Rottmayrových pendantov s rovnakým námetom v bývalom františkánskom mariánskom pútnickom kostole v obci Maria Lanzendorf.²⁹ Doposiaľ sa však ani v prípade bočných oltárov z františkánskeho kostola nepodarilo spoľahlivo archívne preukázať, kto financoval vyhotovenie týchto dvoch diel.

Kaplnka sv. Jána Almužníka patrí k najvýznamnejším stavbám barokovej architektúry na Slovensku. Patrocínium kaplnky vybral zrejme sám biskup, ktorý alexandrijského patriarchu obdivoval. Osobnou identifikáciou so svätcom sa snažil o oživenie kultu svätého Jána Almužníka v Uhorsku,³⁰

storočia, s. 17-18, MALÍKOVÁ, Mária. Bývalé súsošie sv. Jána Nepomuckého na Primaciálnom námestí v Bratislave. In *ARS*, roč. 23, 1990, č. 1, s. 69-81.

²⁸ Diela sú publikované na internete <http://www.barok.me/PROJ/KAT_Autori1.htm#K> [10.2.2023]

²⁹ K inšpiráciám oltárnych obrazov poz. MEDVECKÝ, Jozef. <http://www.barok.me/KAT/Kat_xyz.htm#Rottm> [28.2.2023]

³⁰ Napriek evidentnej snahe arcibiskupa o rozšírenie všeobecnej úcty k svätcovi sme pri skúmaní archívnych prameňov k financovaniu kaplnky narazili aj na zmienku o krádeži, ktorá sa v kaplnke odohrala v roku 1739. V dokumente sa hovorí, že skupina Sasov ukradla zdobené veci zo vzácnych kovov a rôzne cirkevné textilie. Svedectvo o tomto akte podal 21. januára Michal Tankovič, lektor bratislavskej kapituly, kanonik Martin Vramovič, kustód Ján Michal Hellmon, Ján Damián, obaja z kapituly a dvaja členovia františkánskeho rádu z Prešporoku, otec Metod a otec Edilbert. Svedčili pred grófom Žigmundom Berénim, biskupom z Mallens. *“Anno 1739 Die 21. Jan. Fuit Novitem Vestitum Sacrum Corpus S. Johannis Eleemosynarii et quid in Nuperna Conserissivne S. Corporis descriptis ornamentis in Vicem furto ab Sasorum successerunt sequentia: Primo: Alba de Tyndone Munda cum Timbriis auseis. Secundo: Tunicella Rubrae superposita ets Tunicella alba. Tertio: Tunicella demum de Tela Aurea Argento simtriata Reliqua ornna ut Supra Praesentibus Illumi Domino Comite Sigismindus Berény Episcopo Mallensi*

podobne ako sa v susedných Čechách rozmáhal kult svätého Jána Nepomuckého.³¹ V prímasových účtoch sa ako prvý konkrétny údaj v súvislosti s kaplnkou, pristavanou k severnej stene chrámu, spomína suma 3 zlaté pre cínara Františka Pierenpöcka za písmená, ktoré odliat 23. mája 1729 pre základný kameň kaplnky.³² Ďalej sa z 29. júla toho istého roku zachovali údaje o prepitnom pre kočiša, ktorý priniesol balík “*kde bola vložená kresba oltára*”.³³ Práve z prvých záznamov spojených s kaplnkou možno usúdiť, že návrh kaplnky vznikol vo Viedni. Meno autora kresby sa však v záznamoch nespomína. Z tohto dôvodu nemožno jednoznačne určiť projektanta, resp. architekta kaplnky.³⁴ Výzdobu kaplnky zveril Imrich Esterházi vtedy ešte málo známemu majstrovi z Viedne, Georgovi Rafaelovi Donnerovi (1693 – 1741).³⁵ V súčasnosti nevieme spoľahlivo

/:Titt:/ Michaelae Tankovics Lectore ut Capituli Posoniens Martino Wramovics eius Capituli Cononico ut Custode Joanne Michaelae Hellmon ut Joanne Damianii Pariter eius Capituli Canonicis item Patre Methodis ordinis S. Francisci Capucionorum Conventus Posoniensis quamdiu Patre Edilberto eius ordinis Religios. Esztergomi Prímási Levéltár AEV 971 č. 18

³¹ Imrich Esterházy bol v podstatne zložitejšej situácii, ako českí cirkevní hodnostári. Na rozdiel od nich sa snažil o rozšírenie kultu svätca, ktorý nepochádzal z nášho prostredia, tak ako pochádzal svätý Ján Nepomucký z Čiech. Pravdepodobne z tohto dôvodu sa nedokázalo obyvateľstvo so svätým viac identifikovať a okolo Jána Almužníka nevznikol až tak silný náboženský kult, ako tomu bolo v prípade Jána Nepomuckého, ktorého vyobrazenia a plastiky boli známe nielen naprieč krajinou, ale aj naprieč rôznymi vrstvami obyvateľstva. Kultu svätého Jána Nepomuckého sa venujú viacerí autori. V našom prostredí je to napríklad RONAIOVÁ, Ivana: Kult sv. Jána Nepomuckého na našom území. In *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti II*. Bratislava: Chronos, 2006, s. 91-96.

³² Esztergomi Prímási Levéltár, Udvarmesteri számadások, fasc 4, č. 22 (rok 1729) júl.

³³ Esztergomi Prímási Levéltár, A pozsonyi uradalom birtokjogairól (1563-1824), fasc. 1122, č. 28.

³⁴ Hoci sa mnohí nazdávajú, že architektom bol sám Donner, na základe doterajších výskumov môžeme tvrdiť, že zrejme tomu tak nie je. Donnera možno skôr označiť za akéhosi vedúceho stavby. Robil dozor nad ostatnými remeselníkmi a umelcami, ktorí na kaplnke pracovali. S označením Georga Rafaela Donnera ako projektanta stavby sa stretávame aj v publikácii MALÍKOVÁ, Mária. *Juraj Rafael Donner a Bratislava*, Bratislava: Pallas, 1993, s. 25.

³⁵ Georg (Juraj) Rafael Donner sa narodil v Rakúsku v roku 1693. Pôvodne sa vyučil za zlatníka a neskôr za sochára. Spočiatku tvoril v rakúskom Salzburgu a

dokázať, kto upozornil Esterháziho na tohto dovedty veľmi málo známeho sochára. Mária Malíková uvádza, ako jednu z možností, práve architekta plánov kaplnky.³⁶

Z archívnych prameňov vyplýva, že prímás pri stavbe kaplnky nešetril prostriedkami a nechal ešte pred začatím prác doviezť mramor z Innsbrucku a Benátok. Na nákup bol podľa Márie Malíkovej vyslaný Donner osobne. Cestu podnikol v roku 1728. Mramor spolu s nahrubo opracovanými sochami previezli po Dunaji do Prešporka v roku 1729. V poslednej štvrtine roku 1729 sa sem postupne začal sťahovať i Donner.³⁷ Esterházi pre neho nechal zariadiť v záhrade letného arcibiskupského paláca dielňu. Dovedty spolu so svojimi pomocníkmi realizoval vo Viedni menšie práce na oltári.

Práce na kaplnke sa naplno rozprúdili až od roku 1730. Okrem Donnera na nich pracovali aj niektorí ďalší remeselníci.³⁸ Začiatkom roku 1731 boli hotové kamenné články oltára a v októbri 1731 prenášali z dielne v arcibiskupskej záhrade do Dómu svätého Martina už aj sochy. Autorom kamenných oltárnych článkov bol majster Schreiber, ktorý za všetky časti oltárnej menzy, postamenty pre basreliéfy, dve volúty pre sediace postavy malých anjelov, podstavec pre rakvu s ostatkami svätca ako aj dva rozmerné volútové podstavce dostal 1800 zlatých.³⁹ Z kamenných častí, ktoré sa v kaplnke nachádzajú, však chýba v účtoch zmienka o tabernákule. O ňom vieme, že ho vytvorili ešte vo Viedni na základe Donnerom potvrdených výdavkov na jeho prepravu loďou do Prešporka.⁴⁰ Konkrétne meno majstra sa nám však zistiť nepodarilo.

vo Viedni. Neskôr bol povolaný uhorským prímásom Imrichom Esterházim do Prešporku. Jeho tvorba je príťažlivým dokladom spojenia dvoch umeleckých slohov, a to baroka a klasicizmu. KRŠÁK, Pavol a kol. *Ottov historický atlas Slovensko*, Praha: Ottovo nakladateľství, 2015, s. 235.

³⁶ MALÍKOVÁ, *Juraj Rafael Donner a Bratislava*, s. 15.

³⁷ KRAPF, Michael. *Georg Rafael Donner 1693-1741*. Wien: Österreichische Galerie Wien, 1993, s. 41.

³⁸ Mária Malíková spomína vo svojej publikácii aj konkrétnych remeselníkov, ktorí sa na stavbe významnejšie podieľali. MALÍKOVÁ, *Juraj Rafael Donner a Bratislava*, s. 26-27.

³⁹ Esztergomi Prímási Levéltár, A pozsonyi uradalom birtokjogairól (1563-1824), Fasc. 1123, bez číslovania.

⁴⁰ Potvrdenie je datované 24. septembrom 1730. MALÍKOVÁ. *Juraj Rafael Donner*

Zatiaľ čo o Donnerových dielach z mramoru máme pomerne dosť informácií, a to najmä z nepriamych zmienok v archívnych prameňoch, práce z kovu v prameňoch nie sú spomínané takmer vôbec. Nadalej tak zostáva otázkou, či možno vyúčtovania prác prešporského zvonolejára Jána Ernesta Kristelliho z arcibiskupskej pokladnice stotožňovať s realizáciami, ktoré sa dodnes nachádzajú v kaplnke.⁴¹ Ide o sedem bronzových basreliéfov, zachytávajúcích výjavy z pašiového cyklu: *Bičovanie*, *Olivová hora*, *Nesenie kríža*, *Pieta*, *Vztyčovanie kríža*, *Kladenie do hrobu* a *Korunovanie trnám*. Ústredný reliéf s motívom *Piety* je osadený na spomínanom tabernákule.⁴² Zvyšné diela sa nachádzajú na postamentoch od Schreibera. Tiež tu nájdeme i dva mohutné bronzové kandelábrové svietniky. O financovaní ich výroby však rovnako absentujú ďalšie archívne materiály, presne tak, ako je tomu i pri ostatných realizáciách z bronzu. Aby sme skompletizovali výpočet Donnerových diel v kaplnke, musíme dodať, že rakvu s ostatkami svätého Jána Almužníka drží dvojica anjelov, stvárnených v rovnakom štýle, ako zvyšok jeho známych diel. Okrem toho sa v kaplnke nachádza aj plastika kľačiaceho arcibiskupa, vytesaná z bieleho mramoru.⁴³ Imrich Esterházi sa nechal Donnerom zobrazíť v pozícii večnej adorácie svätcových ostatkov. Jeho podobizeň je osadená v mušľovej nike vpravo od oltára. Ozdobné

a Bratislava, s. 27. Malíkova spomína aj ďalšie menej dôležité výdavky ako pozlátenie baldachýnu alebo štukatárske práce.

⁴¹ Esztergomi Prímási Levéltár, Udvarmesteri számadások, fasc. 10, č. 74, (rok 1733) jún.

⁴² Podobný reliéf, aký nachádzame na tabernákule v Dóme svätého Martina sa nachádza aj v zbierkach GMB. Zatiaľ je pripísaný okruhu G.R. Donnera a momentálne prebieha výskum, ktorý by túto atribúciu buď vyvrátil alebo potvrdil. Podobne ako pri kandelábrových svietnikoch v Dóme svätého Martina, aj pri reliéfe boli niektoré časti odliate zvlášť a následne boli pripevnené závitovou skrútkou k reliéfu. Žiadny ďalší reliéf, z tých, ktoré sme fyzicky prezreli v Dóme svätého Martina takto zoskrutkované časti nemá. Vzhľadom na to, že na základe archívnych prameňov nemožno jednoznačne potvrdiť ani vyvrátiť autorstvo Donnera pri svietnikoch, zatiaľ nie je možné argumentovať jednoznačne v Donnerov prospech ani pri reliéfe zo zbierok GMB. Podobne je tomu aj pri financovaní tohto reliéfu.

⁴³ Tak ako aj v prípade dvoch mramorových anjelov aj plastika kľačiaceho arcibiskupa bola uhradená z pokladnice bratislavského panstva. Esztergomi Prímási Levéltár, A pozsonyi uradalom birtokjogairól (1563-1824), fasc. 1120, č. 51; fasc 1125, bez číslovania.

články niky vytvorili taktiež v Schreiberovej kamenárskej dielni.⁴⁴

Interiér kaplnky uzatvára malá kupola s laternou. Hoci sa nezachovalo meno maliara fresiek, ktoré kupolu pokrývajú, v prameňoch býva ich autor označovaný ako „*pictor caesareus*”. Na základe komparácie s analogickými dielami Daniela Grana boli spomenuté fresky označené za jeho dielo.⁴⁵ Daniel Gran je jedným z najznámejších umelcov, ktorým sa dostalo pocty užívať titul cisárskeho dvorného maliara. Predpokladáme, že nakoľko je Imrich Esterházi označovaný ako donátor tejto kaplnky, aj realizácia freskovej výzdoby bola fundovaná z jeho zdrojov.

Kaplnka bola hotová v septembri roku 1732. Práve vtedy boli pozlátané svietniky pre oltár, čím bolo definitívne ukončené zariadenie kaplnky.⁴⁶ V októbri toho istého roka tu boli slávnostne prenesené ostatky svätca.⁴⁷ Prenesenie ostatkov svätého Jána Almužníka do novej kaplnky je považované za jednu z najväčších barokových festivít vtedajšieho Prešporka.⁴⁸ Po prímasovej smrti sa kaplnka stala miestom jeho posledného odpočinku. Ako posledná pripomienka arcibiskupovej úcty k svätému Jánovi Almužníkovi slúži jednoduchý náhrobok, ktorý zamurovali do dlážky a opatrili latinským nápisom vyjadrujúcim Esterháziho túžbu: „*Sub hoc Admirandae Commiserationis Prodigio Divo Iohanne Alexandrino Ego in te deus meus misericordia mea assistente mihi dulci misericordiae matre dormiam et requiescam frater Emericus.*”⁴⁹ Donner vytvoril na objednávku

⁴⁴ Imrich Esterházi sa pri koncipovaní projektu pre kaplnku s najväčšou pravdepodobnosťou inšpiroval kaplnkami, ktoré videl počas štúdií teológie v Ríme. Tam sa neraz skláňala socha významného cirkevného hodnostára pred oltárom či relikviou. V tomto prípade by mohlo ísť o priamu inšpiráciu pomníkom kardinála Adriana Cevu od Giacoma Antonia Fancelliho v Lateránskom baptistériu (Battisterio Lateranense). MALÍKOVÁ, Mária. *Juraj Rafael Donner a Bratislava*, s. 25.

⁴⁵ RUSINA, Ivan (ed.). *Barok: Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava: SNG, 1998. s. 464-465

⁴⁶ MALÍKOVÁ, Mária. *Juraj Rafael Donner a Bratislava*, s. 28.

⁴⁷ Známe je vyobrazenie procesie na medirytine od Josepha Kurtza a Franza Ambroza Dietella z roku 1732. Dostupné na internete <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GMB.C_8118> [20.2.2023]

⁴⁸ *Ottov historický atlas*, s. 107.

⁴⁹ „*Pod týmto znamením obdivuhodného súcitu, pod svätým Jánom Alexandrijským, nech spím a odpočívam v Tebe, Bože môj, milosrdenstvo moje, za pomoci sladkej Matky milosrdenstva. Brat Imrich.*“

pre Esterháziho aj ďalšie diela. Medzi jeho najvýznamnejšie projekty patrí bývalý hlavný oltár v Dóme svätého Martina, z ktorého sa dodnes zachovali iba jazdecké súsošie svätého Martina na koni so žobrákom a dve plastiky anjelov, ktoré sa nachádzali po stranách hlavného oltára.⁵⁰ Na výrobu oltára použil Donner, vo Viedenskom okruhu dovedy málo známu, zliatinu olova a cínu.⁵¹ Okrem toho zhotovil sériu 24 drevených búst prorokov, apoštolov a svätcov, ktoré boli osadené na drevených chórových laviciach.⁵² Dnes sa však väčšina z nich nachádza v zbierkach Maďarskej národnej galérie v Budapešti. Bohužiaľ žiadne kresby alebo modely Donnerových ďalších diel sa nezachovali. Preto môžeme potvrdiť jeho realizácie pod arcibiskupským mecenátom len v zmysle vyššie menovaných výtvorov a diel, ktoré boli vyhotovené pri príležitosti osláv 50. výročia vysviacky Imricha Esterháziho za kňaza, ktoré sú známe z arcibiskupových objednávok.⁵³

Slávnosti usporiadané pri príležitosti osláv 50. výročia vysviacky Imricha Esterháziho organizoval jeho kancelár Gerhard Cornelius van den Driesch (1688 – 1758). Prípravy osláv začali v ročnom predstihu. Zo zachovaných objednávok je známa predovšetkým triumfálna brána, na ktorej v roku 1738 spolupracovali Donner spolu s Antoniom Gallim Biebienom.⁵⁴ Popri objednávke na slavobránu vznikol aj mramorový reliéfny medailón zachytávajúci podobizeň poľného maršala, grófa Jána Pálfiho. Tento reliéf bol signovaný k roku 1739. Zároveň ide o posledné doložené dielo od Georga

⁵⁰ Financovaniu a ikonografickému rozboru oltára sa venujú viaceré štúdie a state v publikáciách, preto sme sa rozhodli obmedziť na zmienku, že podobne ako pri prímasových portrétoch od Jozefa Kurtza i v tomto prípade ide o Esterháziho kryptoportrét. Podoba svätého Martina, pôvodne francúzskeho svätca, je aktualizovaná prímasovými črtami a uhorským vojenským odevom. MALÍKOVÁ, *Juraj Rafael Donner a Bratislava*, s. 39-40.

⁵¹ Tamže, s. 40.

⁵² BARTOŠOVÁ, Zuzana a kol. *Umenie na Slovensku – stručné dejiny obrazov*. Bratislava : Slovart, 2009, s. 108.

⁵³ CHMELINOVÁ, Katarína – RAGAČ, Radoslav. Päťdesiate výročie kňazstva Imricha Esterháziho. Niekoľko poznámok k takmer zabudnutej barokovej slávnosti v Bratislave. In KROUPA, Jiří – ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, Michaela – KONEČNÝ, Lubomír (eds.). *Orbis artium : k jubileu Lubomíra Slavíčka*. Brno: MU, 2009. s. 521-537.

⁵⁴ BARTOŠOVÁ, *Umenie na Slovensku*, s. 106-108.

Rafaela Donnera, ktoré vzniklo počas jeho pôsobenia v Prešporku.⁵⁵ Po dokončení brány k arcibiskupovmu jubileu sa Donner natrvalo odsťahoval do Viedne, kde neskôr 15. februára 1741 zomiera na ochorenie.⁵⁶

Okrem brány bola na oslavy spojené s prímasovým výročím objednaná aj pamätná medaila, ktorú van den Driesch zadal vyhotoviť Mathiasovi Donnerovi, bratovi Georga Rafaela Donnera. Mathias Donner vytvoril návrh averzu aj reverzu medaily. Kompozične mala byť medaila inšpirovaná antickými vzormi.⁵⁷ To, ako mala pamätná medaila vyzerieť, opisuje list od Mathiasa Donnera pre van den Driescha. Podľa listu mal averz zobrazovať podobizeň arcibiskupa a na reverze mala byť na stupňoch položená oltárna menza, na ktorej mal byť horiaci baránok medzi tromi klasmi a viničom. Vinič, klasy a baránok mali poukazovať na mystérium Najsvätejšej Trojice.⁵⁸ Z opisu priebehu festivity,⁵⁹ ktorý vo svojej štúdií podrobnejšie analyzujú Katarína Chmelinová a Radoslav Ragač, vyplýva, že tieto pamätné medaily sa rozhadzovali z okien medzi divákov, ktorí stáli na ulici. Podobné oslavy a hostiny sa v ére baroka konali pomerne často. Je teda zrejmé, že Imrich

⁵⁵ Reliéf sa momentálne nachádza v kaplnke bývalého pálfiovského kaštieľa v Kráľovej pri Senci.

⁵⁶ Z dostupných zdrojov sme však nedokázali zistiť o aký typ ochorenia išlo. BARTOŠOVÁ, *Umenie na Slovensku*, s. 106-108. KRAPF, *Georg Rafael Donner*, s. 76.

⁵⁷ Napríklad minca Alexandra Veľkého <https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1919-0820-1> [26.2.2023] alebo minca Júlia Caesara <https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_R-6314> [26.2.2023]

⁵⁸ CHMELINOVÁ – RAGAČ, *Päťdesiate výročie kňazstva*, s. 523.

⁵⁹ Celá slávnosť začala o ôsmej hodine ráno. Hostia sa zhromaždili pri arcibiskupskom paláci. Odtiaľ sa sprievod presunul k Michalskej bráne. Na čele sprievodu bol maršal Ján Pálfi, ktorý zastupoval na oslavách cisára Karola VI. Sprievod prešiel cez mesto k Dómu sv. Martina. Pred vstupom do chrámu bola vztýčená honosná slávobrána od Donnera a Bibieniu. Bola zdobená nápisom „*Secundam Dimidio Post Soeculo In Hac Basilica A Se Magnifi ce Instaurata DEO Litanti Hostian Principi Emerici Esterhazy Archi-Episcopo Et Patri Optimo Praepositus Cum Capitulo Aeternum Grati*“. Keď sa hostia presunuli dovnútra, začala bohoslužba venovaná arcibiskupovi. Po nej sa všetci vrátili späť k arcibiskupskému palácu. Slávnosť sa skončila večer o desiatej hodine, keď gróf Ján Pálfi daroval Esterházi mu blahoželanie a zlatý kríž ako dar od cisára Karola VI. Tamže, s. 523-525.

Esterházi mohol byť účastníkom niektorých z nich. Festivity sa pod záštitou arcibiskupa konali aj v iných mestách. V Trnave sa konala jedna z nich po tom, ako bola dokončená kaplnka pre milostivý obraz Panny Márie Trnavskej pri Bazilike svätého Mikuláša.⁶⁰

Aj ďalšie mecenášske aktivity Imricha Esterháziho boli naviazané na stavebné projekty v Prešporku. Pri jednej z týchto príležitostí bol v roku 1728 vytvorený koncept zmluvy medzi prímasom a Antoniom Cajetanom Bussim (1692 (?) – 1739)⁶¹ na zhotovenie hlavného oltára pre nový kostol trinitárov,⁶² známy aj ako Kostol svätého Jána z Mathy. Koncept zmluvy však zostal nepodpísaný, a tak okolnosti zhotovenia oltára a jeho prípadnej podoby zostávajú naďalej len v rovine hypotéz.⁶³ V štyridsiatych rokoch 18. storočia bola však pod mecenášom Imricha Esterháziho realizovaná úprava interiéru kostola, ktorú navrhol Antonio Galli Bibbiena (1700 – 1775). Bibbiena pracoval pre prímasa už dlhšie. Realizoval pre neho napríklad freskovú výzdobu kaplnky v arcibiskupskom letnom sídle. Nakoľko sa prímasovi jeho služby zrejme osvedčili, rozhodol sa mu zveriť aj práce na iluzívnej výmalbe klenieb kostola. Práce prebiehali medzi rokmi 1744 a 1745.⁶⁴

Dvaja skvelí majstri, ktorí pôsobili v prímasových službách, architekt Franz Anton Pilgram (1699 – 1761) a maliar Paul Troger (1693 – 1762)

⁶⁰ Tamže s. 525 - 526

⁶¹ Cajetan Bussi bol členom rodiny štukatérov talianskeho pôvodu, ktorí žili vo Viedni. K jeho životu a zmluve s Esterháziom poz. BARTOŠOVÁ, *Umenie na Slovensku*, s. 106. THIEME, Ulrich – BECKER, Felix. *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwarts*. Band V. Leipzig, 1911, s. 202.

⁶² Základný kameň pre kostol položili v roku 1717. Stavba napredovala aj vďaka podpore palatína Mikuláša Pálfiho a arcibiskupa Esterháziho. Okrem nich sa na stavbe podieľali aj iní mecenáši z radov uhorskej šľachty. Bližšie poz. RUSINA, Ivan (ed.). *Barok: Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava: SNG, 1998. s. 395.

⁶³ Je možné, že Bussi v danom roku sochársku výzdobu hlavného oltára pre práve dokončený chrám skutočne vytvoril. Začiatkom štyridsiatych rokov 18. storočia však prišlo k úprave výzdoby chrámového interiéru. Pravdepodobne v tom čase mohol byť odstránený pôvodný hlavný oltár s Bussiho sochami a na jeho miesto postavený nový oltár podľa návrhu Antonia Galliho Bibbieniu. Zároveň je však možné, že Bussi vytvorenie oltára len slúbil, ale nikdy nerealizoval. Tomu nasvedčuje aj fakt, že hoci bol kostol vysvätený už v roku 1725, stále bol považovaný len za hrubú stavbu. RUSINA, *Barok*, s. 395.

⁶⁴ RUSINA, *Barok*, s. 497.

sa stretli pri spoločnej realizácii stavby a výzdoby kostola alžbetínok. Projekt novostavby kláštorného kostola spája pod mecenátom Imricha Esterháziho Pilgramove architektonické zručnosti⁶⁵ a Trogerov cit pre prácu so štetcom. Celý projekt prebiehal medzi rokmi 1739 – 1745.⁶⁶ Fresky, ktoré pokrývajú klenby kostola, spolu s oltárnymi obrazmi, vytvoril Troger v Kostole svätej Alžbety v rokoch 1741 – 1742. Oltárny obraz z hlavného oltára je úzko previazaný s patrocíniom kostola - svätou Alžbetou Durínskou, patrónkou chudobných, chorých a biednych, ktorá je tu zobrazená v špecifickej ikonografickej scéne *Videnie svätej Alžbety*.⁶⁷ Na oltár ikonograficky nadväzuje aj spomenutá fresková výzdoba, ktorá je signovaná umelcom pod jednou zo ženských figúr zobrazujúcich cnosti: “*P. Troger fecit 1742*”.⁶⁸ Trogerove diela z kostola alžbetínok patria medzi jediné autentické diela vrcholného neskorobarokového obdobia tohto umelca, ktoré sa dodnes zachovali na území Slovenska. Priečelie kostola zdobia plastiky zobrazujúce uhorského kráľa svätého Imricha a svätú Alžbetu. Na fasáde kostola sú to sochy ďalších dvoch uhorských kráľov - Štefana a Ladislava, ako aj súsošie svätej Alžbety so žobrákom. Z výzdoby priečelia sa však nezachovala socha anjela strážcu. Všetky uvedené plastiky sú dielom Ľudovíta Godeho,⁶⁹ žiaka Georga Rafaela Donnera, ktorému bola ich realizácia ponúknutá Imrichom Esterházim po smrti Godeho učiteľa.⁷⁰ Posledný skvelý výtvarník, ktorého by sme chceli spomenúť, pôsobil v štyridsiatych rokoch 18. storočia ako dvorný maliar prímasa Imricha Esterháziho. Bol ním Franz Anton Palko (1717 – 1766).⁷¹ Postavu

⁶⁵ Pilgramove pôsobenie v Bratislave a fundáciu špitálskeho kostola analyzuje Jarmila Bencová: BENCOVÁ, Jarmila. Medzi Pilgramom a Hillebrandtom. In RUSINA, Ivan (ed.). *Barok: Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava: SNG, 1998. s. 60.

⁶⁶ RUSINA, *Barok*, s. 468.

⁶⁷ Reštaurátorský výskum odhalil signatúry, ktoré potvrdzujú, že diela vznikli v Trogerovej dielni vo Viedni ešte v roku 1741. Tamže, s. 468.

⁶⁸ Tamže.

⁶⁹ Prvý ucelenejší výskum k sochárskej tvorbe Ľudovíta Godeho spracovala Katarína Orviská vo svojej diplomovej práci. ORVISKÁ, Katarína. *Sochár Ľudovít Gode (? – 1759)*. [Diplomová práca] Brno: Masarykova univerzita, 2018, 127 s.

⁷⁰ Tamže, s. 25.

⁷¹ Franz Anton Palko bol členom významnej maliarskej rodiny Palkovcov, ktorá sa presídlila do Prešporka zo Sliezska. Palko pôsobil v meste ako významný portrétista

prímasa zachytil Palko na viacerých reprezentačných, ale aj komorných podobizniach. Jeden z jeho portrétov sa nachádza v už zmienenom alžbetínskom kláštore. Arcibiskup je na portrète zachytený v životnej veľkosti, ako donátor s výhľadom na malebnú vežu kostola a priečelie kláštora.⁷² Zmienkou o Franzovi Antonovi Palkovi sme uzavreli výpočet maliarov, sochárov a architektov, ktorých prímás svojou mecenášskou činnosťou podporoval a nasledujúce riadky venujeme iným, vizuálnym formám umenia, ktoré Imrich Esterházi podporoval.

V období 18. storočia tvorilo množstvo hudobných skladateľov pod záštitou niektorého z panovníkov alebo aristokratov. Za všetkých možno spomenúť napríklad Mozarta, ktorý tvoril pre cisára Jozefa II. (1741 – 1790)⁷³, Ludwinga van Beethovena (1770 – 1827), ktorý pôsobil v službách grófa Jozefa Erdödyho (1751 – 1824) alebo Jozefa Haydna (1732 – 1809), komponujúceho hudbu pre Esterháziovcov.⁷⁴ Práve Esterháziovci boli veľkými milovníkmi hudby a výnimkou nebol ani prímás. Imrich Esterházi teda svojimi mecenášskými aktivitami nepodporoval len vznik výtvarných umeleckých diel, ako sú plastiky a obrazy (v širšom slova zmysle aj architektúra), ale významne prispel aj k rozvoju hudby a venoval sa aj literatúre, čo ozrejníme neskôr. Archívne je v prímásových službách doložená jeho vlastná hudobná kapela a doložené sú aj výdavky s ňou spojené.⁷⁵ Kapela sa začala formovať v čase, keď sa stal Imrich Esterházi uhorským prímásom a ostrihomským arcibiskupom.⁷⁶ V tridsiatych

a maliar oltárnych obrazov. V rokoch 1759 – 1760 bol dvorným maliarom rodiny Esterházi. GRAJCIAROVÁ, *Stredoeurópske barokové maliarstvo*, s. 74.

⁷² Ikonografii portrétu sa venuje RUSINA, Ivan. Ikonografia Imricha Esterházyho. In RUSINA, Ivan (ed.) *Problémy umenia 16. až 18. storočia - Zborník referátov zo sympózia*. Bratislava: Umenovedný ústav Slovenskej akadémie vied, 1987, s. 194-201.

⁷³ Bližšie pozri: <<https://www.habsburger.net/en/chapter/longed-position-court-mozart-imperial-royal-court-composer>> [25.2.2023]

⁷⁴ SOMOFAL, L. „...they are full of invention, fire, good taste, and new effects“ Two Compositional Essays in the „Erdody“ Quartets Op. 76. In *Studia Musicologica*, Vol. 51, No. 3/4, 2009, s. 318.

⁷⁵ Podrobnejšej analýze fungovania a financovania kapely Imricha Esterházyho sa venuje KAČIC, Ladislav. Kapela Imricha Esterházyho v rokoch 1725 – 1745. In *Musicologia Slovaca* 5, 2014, č. 2, s. 189-254.

⁷⁶ Podobnú kapelu, pravdepodobne s podobnými okolnosťami jej vzniku, mal na svojom dvore aj predchodca Imricha Esterházyho, kardinál Kristián August Saský

rokoch 18. storočia, kedy zažívala kapela svoj najväčší rozkvet bola tvorená súborom pätnástich až dvadsiatich členov. Medzi prvými, ktorí do kapely prišli, bol Alexander Agner (1700 – 1738), ktorý sa stal v roku 1725 hudobníkom Ostrihomskej kapituly. Zároveň sa v tom čase spoznal aj s Imrichom Esterházim. Spočiatku Agner zastával v kapele pozíciu *Lautenistu*, neskôr sa z neho stal prvý trubač. Z archívnych dokumentov, ktoré sa nachádzajú v Primaciálnom archíve v Ostrihome, sme zistili informácie aj o ďalších členoch kapely a dokonca aj o výške ich platu za štvrtrok. Podľa archiválií najviac zarábal Friedrich Syhn, a to 100 florénov za pol roka. Syhn zastával pozíciu *Cancellista et Musicus*. Druhým najviac zarábajúcim bol spomenutý Alexander Agner, ktorý zarobil dokopy 80,58 florénov za pol roka ako *Lautenista*. Mal však dva príjmy. Druhý príjem dostával ako *Lautenista lotricus*, a to 24,19 florénov za pol roka.⁷⁷

Hlavnú časť kapely prímasa v druhej polovici dvadsiatych rokov 18. storočia tvorilo trinásť hudobníkov.⁷⁸ Jednotliví hudobníci hrali zväčša každý iba na jednom hudobnom nástroji. Kapela sa aj preto postupne rozrastala. Kvalitatívne bola na veľmi vysokej úrovni, pričom svoju mimoriadnu akosť si udržala aj v štyridsiatych rokoch 18. storočia. V tom čase prišiel do Prešporka slávny neapolský hudobník Francesco Durante (1684 – 1755), ktorý sa pridol do Esterháziho kapely.⁷⁹ Záujem Duranteho o pôsobenie v takomto hudobnom zoskupení taktiež vypovedá o dôležitosti kapely v rámci hudobnej scény svojej doby. Postupne do kapely prichádzali aj ďalší, nielen zahraniční hudobníci. Iní zase z rozličných dôvodov kapelu opustili. Na konci svojho pôsobenia, medzi rokmi 1740 až 1745, mala kapela dvadsaťštyri členov. Od jej vzniku sa tu postupne vystriedalo až päťdesiat hudobníkov, ktorí sprevádzali všetky významné udalosti na prímasovom dvore.⁸⁰

(1666 – 1725). KALINAYOVÁ-BARTOVÁ, Jana a kol. *Hudobné dejiny Bratislavy - Od stredoveku po rok 1918*. Bratislava: Ars Musica, 2020, s.180.

⁷⁷ KAČIC, *Kapela Imricha Esterházyho*, s. 191.

⁷⁸ Medzi hudobníkov patrili: Johann Matthias Schenauer, Friedrich Syhn, Leopold Carl, Anton Christiani, Hyacinte Pichon, Jacob Henschel, Carl Trautmansheim, Johann Peter Behr, Alexander Agner, Martin Streška, Wentzel Bauer, Georg Häring a František Dušek. Tamže, s. 192.

⁷⁹ KALINAYOVÁ-BARTOVÁ, *Hudobné dejiny*, s. 184.

⁸⁰ KAČIC, *Kapela Imricha Esterházyho*, s. 197.

Arcibiskup Imrich Esterházi bol nielen významným mecénom umenia, ale dokonca bol v jednej umeleckej oblasti sám činný. Venoval sa písaniu poetických náboženských textov. Ako sme uviedli vyššie, hoci nenapísal celý životopis svätého Jána Almužníka, napísal k nemu predhovor, ktorý patrí k jeho najcitovanejším prácam. Z tohto dôvodu sme sa biografickej knihe o Jánovi Almužníkovi, vydanej v roku 1732, rozhodli venovať náležitú pozornosť. Hagiografia má spolu dvestodvadsať strán a je rozdelená na päťdesiatštyri kapitol, pričom prvá kapitola začína na strane tridsaťjeden. V predhovore vzyva Imrich Esterházi všetkých v Krista veriacich a informuje o dôvodoch vzniku tejto knihy. Spomína pápeža Benedikta XIII., ktorý mu dal požehnanie na vyhotovenie životopisu svätca. Predhovory, ktoré napísal prímás ku knihe sú písané skutočne poetickou formou a v niektorých pasážach na ozvláštnenie textu cituje Esterházi kráľa Šalamúna. Hagiografia svätého Jána Almužníka je rozprávaná v prvej osobe. Tým, že sa Imrich Esterházi neusiloval o prerozprávanie príbehu v tretej osobe, môžeme konštatovať, že i v tomto prípade išlo zrejme o snahu priblížiť sa oblúbenému svätcovi. Životopis je ukončený záverečnou modlitbou: „*Kto seje v požehnaní, žne z požehnaní a namiesto večných vecí, ktoré sú porušiteľné, ktoré oko nevidelo, ani ucho nepočulo, ani do ľudského srdca nevstúpilo, čo Boh pripravil tým, ktorým na ňom záleží, čo sme my všetci získali milosťou a milosrdenstvom nášho Pána, s ktorým je jedným Otec s Duchom Svätým sláva, česť a vláda teraz i na veky vekov, Amen.*“⁸¹ Na samom konci knihy sa na šiestich stranách nachádza obsah.⁸²

V závere nášho textu sa pokúsime zodpovedať otázku, prečo sa stal práve Imrich Esterházi jedným z najvýznamnejších mecénov umenia v Prešporke prvej polovice 18. storočia. Niektoré odpovede na túto otázku

⁸¹ Originálne znenie modlitby: “*Qui seminat in Benedictionibus, de Benedictionibus metet, & pro corruptibilibus aeterna, quae oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quae praeparavit DEUS diligentibus se, quae omnes nos impetremus per gratiam, & misericordiam Domini nostri, cum quo est Patri uná cum Sancto Spiritu Gloria, & honor, & imperium nunc & semper in saecula saeculorum, Amen.*” ESTERHÁZY, Emericus. *Vita S. Joannis Eleemosynarii Alexandrini patriarchae ex Antiquo autographo In Vitas Petrum De verbo ad verbum excerpta*. Bratislava: Typis Joannis Pauli Koyer, 1732, s. 185.

⁸² Tamže, s. 200.

sme načrtli už vyššie. Jedným z najzávažnejších faktorov ktoré ovplyvnili umenie v Prešporku 18. storočia naďalej zostáva jeho historický kontext. Ešte predtým, ako sa stal gróf Imrich Esterházi uhorským prímasom, boli možnosti umeleckého rozvoja v Prešporku len minimálne. Jeho mecenášsky vklad sa teda mohol hneď odzrkadliť na vzhľade mesta. Čo je lepšou motiváciou pokračovať v začatej činnosti, ako možnosť vidieť jej výsledky? Esterházi sa svojou systematickou podporou umenia rozhodol splatiť Prešporku umelecký dlh, ktorý malo mesto voči cisárskej Viedni. V tomto ušľachtilom celi mu bola nemalou mierou nápomocná aj činnosť jeho mimoriadne schopných poradcov (Töröka a van den Driescha), ktorí dokázali prímasovi odporučiť vynikajúcich umelcov svojej doby. Spoločne tak určovali ďalšie smerovanie prešporského baroka.

Poslednou otázkou, ktorá súvisí s mecenátom, no doposiaľ sme na ňu neposkytli žiadnu odpoveď, je otázka finančných zdrojov, ktoré potom mohol arcibiskup investovať do rozvoja umenia v meste. Tak, ako sa dozvedáme z archívnych prameňov o prímasových objednávkach, dozvedáme sa z účtovných kníh alebo z jeho korešpondencie aj o niektorých „sponzoroch“. Mnohé z finančných operácií sú spomenuté najmä v listoch, ktoré si arcibiskup vymieňal s cisárom Karolom VI.⁸³ Z listov je zrejmé, že cisár každoročne posielal prímasovi šesť tisíc rýnskych zlatých a mimoriadne aj nejaké jednorazové finančné dary. Tieto peniaze určené do *Cassam Parochorum*, boli priebežne využívané predovšetkým na rozvoj, obnovu a výstavbu nových kostolov vo farnostiach na území Uhorského kráľovstva. Preto sa môžeme nazdávať, že práve z týchto zdrojov boli financované takmer všetky väčšie arcibiskupské objednávky.⁸⁴ Esterháziho mecenášska činnosť cisára Karola VI. mimoriadne tešila, o čom svedčí aj list, ktorý prímasovi napísal 29. júna 1733. V liste je napísané, že prímas vykonal značnú obnovu a výstavbu kostolov v arcidiecéze a niekoľkých farnostiach, čo cisára nesmierne teší a dúfa, že v tom bude arcibiskup naďalej pokračovať.⁸⁵

⁸³ Časť tejto korešpondencie je uložená v Slovenskom národnom archíve v Bratislave, vo fonde Esterházy – Česnek.

⁸⁴ SNA MV SR Bratislava, Archívny fond Esterházy – Česnek; Imrich II. Esterházy Lad. 47 no. 3 – 32 a Esterházy – Cseszencká línia I. listiny a akty podľa Elenchu Murakozého Fasc. 100 Lad 35 č. 7 - 10.

⁸⁵ „...*Salutio intuitu facta iam ad praesens a Devotione Vestra tam numerosorum*

Prímas získaval peniaze nielen zo štátnej pokladnice, ale aj od rôznych veriteľov. Z archívnych písomností však vyplýva, že takéto “dary” musel svojim “sponzorom” postupne vrátiť z príjmov Ostrihomskej župy.⁸⁶ Napríklad z listu datovaného 14. augustom 1739 sa dozvedáme, že si Esterházi takto požičal tridsaťtisíc rýnskych zlatých od jedného zo svojich „sponzorov“ a zaviazal sa ich vrátiť do nasledujúceho roku.⁸⁷

Napokon nám nezostáva nič iné, ako konštatovať, že vďaka svojej šikovnosti a dobrým vzťahom s cisárskym dvorom, mohol prímas investovať vyše dvoch miliónov uhorských zlatých na rozvoj mesta. Aj takýmto spôsobom sprostredkoval Prešporku kontakt s umením cisárskej Viedne a tento umelecko-kultúrny dotyk dvoch miest sa stal integrálnou súčasťou dejín nielen Prešporka, ale aj celej strednej Európy. Veríme, že sa nám v štúdii podarilo obsiahnuť aspoň elementárny základ pre budúce mapovanie Esterháziho mecenášskej činnosti a dúfame, že inšpirujeme ďalších bádateľov, ktorí sa podujmú skúmať túto mimoriadne zaujímavú osobnosť stredo európskych cirkevných a kultúrnych dejín a jej mecenášske aktivity.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

Archívne pramene

Temporus et Parochialium Domorum partim ex ipsis fundamentis nova Exstructionis partim vero Restaurantionis et hoc etiam fine constructorum Debitorum nec non praeconcepta residuarum adhuc qquatuor Ecclesiarum Parochialium in Bonis Archi-Episcopalibus Restaurantionis nonnisi a proxime futuro Anno initium sumat. Caeterum autem benignissime confido quod veluti hacteniis etiam pro Zelo suo et Pastoralis officii obligamine, partim in restaurandis Ecclesiis et Parochiis partim vero de novo...“ SNA MVSR Bratislava, Archívny fond Esterházy – Česnek: Imrich II. Esterházy Lad 47 č. 20.

⁸⁶Z tradície vyplýva, že titul ostrihomskeho arcibiskupa a župana boli zviazané. To znamená, že arcibiskup mohol spravovať aj pokladnicu Ostrihomskej župy.

⁸⁷ SNA MVSR BA, Bratislava, Archívny fond Esterházy – Česnek: Esterházy – Cseszencká línia I. listiny a akty podľa Elenchu Murakozyho Fasc. 100 Lad 35 č. 7.

Esterházy – Csesznecká línia I. listiny a akty podľa Elenchu Murakozyho Fasc. 100 Lad 35 č. 7 - 10.

Esztergomi Prímási Levéltár, Archivum ecclesiasticum vetus, 971 č. 18.

Esztergomi Prímási Levéltár, Udvarmesteri számadások, fasc 4, č. 22 (rok 1729) júl; fasc. 10, č. 74 (rok 1733) jún.

Esztergomi Prímási Levéltár, A pozsonyi uradalom birtokjogairól (1563-1824), fasc. 1120, č. 51; fasc. 1122, č. 28; Fasc. 1123, bez číslovania; fasc 1125, bez číslovania .

SNA MV SR, Esterházy-Cseczncká línia II. nové usporiadanie, Lad 38 č. 3-7.

SNA MV SR Bratislava, Archívny fond Esterházy – Česnek; Imrich II. Esterházy Lad. 47 č. 3 – 32.

ESTERHÁZY, Emericus. *Vita S.Joannis Eleemosynarii Alexandrini patriarchae ex Antiquo autographo In Vitas Petrum De verbo ad verbum excerpta*. Bratislava: Typis Joannis Pauli Koyer, 1732. 200 s.

Monografie

BABJAK, Ján. *Rehole a kongregácie na Slovensku*. Trnava, 1998, 367 s. ISBN 80-7141-183-3.

BARTOŠOVÁ, Zuzana a kol. *Umenie na Slovensku – stručné dejiny obrazov*. Bratislava: Slovart, 2009, 265 s. ISBN 978-80-808-5435-5.

CSAPODI, Csaba. *Eszterházy Miklós nádor 1583 – 1645*. Budapest, 1942, 171 s.

GRAJCIAROVÁ, Želmíra. *Stredoeurópske barokové maliarstvo a sochárstvo v zbierkach Galérie mesta Bratislavy*. Bratislava: GMB, 2001, 84 s. ISBN 80-88762-53-7.

JUDÁK, Viliam a kol. *Kolíška kresťanstva na Slovensku - Nitriansky hrad a katedrála sv. Emeráma v premenách času*. Bratislava: Arte Libris, 2011, 503 s. ISBN 978-80-970809-8-3.

KALINAYOVÁ-BARTOVÁ, Jana a kol. *Hudobné dejiny Bratislavy - Od stredoveku po rok 1918*. Bratislava : Ars Musica, 2020, 520 s. ISBN 978-80-971672-5-7.

KISBÁN, Emil. *A magyar pálosrend története*. I. Kötet, Budapest: Pálos kolostor, 1940, 362 s.

KRAPF, Michael. *Georg Rafael Donner 1693-1741*. Wien: Österreichische Galerie Wien, 1993, 685 s.

KRŠÁK, Pavol a kol.: *Ottov historický atlas Slovensko*, Praha: Ottovo nakladatelství, 2015, 560 s. ISBN 978-80-736-0834-7.

MALÍKOVÁ, Mária. *Juraj Rafael Donner a Bratislava*, Bratislava: Pallas, 1993, 93 s. ISBN 80-7095-006-4.

ORVISKÁ, Katarína. *Sochár Ludovít Gode (?–1759)*. [Diplomová práca] Brno: Masarykova univerzita. Filozofická fakulta, seminar dejín umenia, 2018, 127 s.
PETROVÁ-PLESKOTOVÁ, Anna. *Maliarstvo 18. storočia na Slovensku*. Bratislava: Veda, 1983, 156 s.

RUSINA, Ivan (ed.). *Barok: Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava: SNG, 1998, 511 s. ISBN 80-8059-014-1.

THIEME, Ulrich - BECKER, Felix. *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwarts*. Band. V. Leipzig, 1911, 608 s.

Štúdie

BENCOVÁ, Jarmila. Medzi Pilgramom a Hillebrandtom. In RUSINA, Ivan (ed.). *Barok: Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava: SNG, 1998, s. 58-61. ISBN 80-8059-014-1.

CHMELINOVÁ, Katarína – RAGAČ, Radoslav. Päťdesiate výročie kňazstva Imricha Esterházyho. Niekoľko poznámok k takmer zabudnutej barokovej slávnosti v Bratislave. In KROUPA, Jiří – ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, Michaela – KONEČNÝ, Lubomír (eds.). *Orbis artium : k jubileu Lubomíra Slavíčka*. Brno: MU, 2009, s. 521-537.

FORGÓ, András. Esterházy Imre és az aulikus politika a 18. század első évtizedeiben. In *Fényes palotákban, ékes kőfalokban: Tanulmányok az Esterházy családról*. MACZÁK, Ibolya (ed.). Budapest: WZ Könyvek, 2009, s. 65-86.

KAČIC, Ladislav. Kapela Imricha Esterházyho v rokoch 1725 – 1745. In *Musicologia Slovaca* 5. 2014, č. 2, s. 189-254.

KAČIČ, Ladislav. Oratórium na dvore Imricha Esterházyho. In

KALINAYOVÁ-BARTOVÁ, Jana a kol. *Malé osobnosti veľkých dejín - Veľké osobnosti malých dejín VI. Hudba v Bratislave*. Bratislava: Slovenská muzikologická asociácia : Slovenské národné múzeum-Hudobné múzeum - Katedra muzikológie Filozofickej fakulty UK, 2021, s. 90-106.

KERNY, Terézia. Huszárkaland Potsdamban Eszterházy Imre (1722 – 1792) Rédei síremléke. In TAKÁČ, Imre (ed.) *Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve, Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születésnapjára*. Budapest: MNG, 1991, s. 245-247.

KOLTAI, Alexander. Császárhű, bőkezű, remete: Eszterházy Imre hercegprímás. In *Limes*, 2005, č. 3, s. 5-20.

KUCHARSKÁ, Veronika. Patrón dynastie a mesta? Sv. Ján Almužník a jeho kult pri formovaní dynastickej a mestskej identity. In *ARS*, roč. 55, 2022, č. 2, s. 152-168.

MALÍKOVÁ, Mária. Bývalé súsošie sv. Jána Nepomuckého na Primaciálnom námestí v Bratislave. In *ARS*, roč. 23, 1990, č. 1, s. 69-83.

MEDVECKÝ, Jozef. Gottlieb Anton Gallarti inventor - Maliarska výzdoba katedrály a jej autor. In *ARS*, roč. 43, 2010, č. 2, s. 178-212.

ORVISKÁ, Katarína. Imrich Esterházi a jeho historiografia pri výskume dejín umenia In *ARS*, roč. 55, 2022, č. 2, s. 169-181.

RONAIOVÁ, Ivana: Kult sv. Jána Nepomuckého na našom území. In *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti II*. KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav (eds.), Bratislava: Chronos, 2006, s. 91-96.

RUSINA, Ivan. Ikonografia Imricha Esterházyho. In RUSINA, Ivan. (ed.) *Problémy umenia 16. až 18. storočia - Zborník referátov zo sympózia*. Bratislava: Umenovedný ústav Slovenskej akadémie vied, 1987, s. 194-201.

SOMOFAI, L. „...they are full of invention, fire, good taste, and new effects“ Two Compositional Essays in the „Erdody“ Quartets Op. 76. In *Studia Musicologica*, Vol. 51, No. 3/4, 2009, 324 s.

Internetové zdroje:

FRIEHS, Julia Teresa. *The longed-for position at court: Mozart as Imperial-Royal Court Composer*. Dostupné na internete: <<https://www.habsburger>

net/en/chapter/longed-position-court-mozart-imperial-royal-court-composer> [Cit. 25.2.2023]

Genealógia rodu Pálfi. Dostupné na internete: <<http://genealogy.euweb.cz/hung/palfy1.html>> [Cit. 18.2.2023]

Genealógia rodu Erdödy. Dostupné na internete: <<http://genealogy.euweb.cz/hung/erdody2.html>> [Cit. 18.2.2023]

Genealógia rodu Esterházi. Dostupné na internete: <<http://genealogy.euweb.cz/hung/esterhazy1.html>> [Cit. 20.2.2023]

HAGOŇOVÁ, Petra. - JAKAB, Réka. *Slovenský národný archív, Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. Rod Esterházi-Česnecká vetva 1236-1914, Repertorium*. Bratislava, 2015. 52 s. Dostupné na internete: <https://www.minv.sk/swift_data/source/verejna_sprava/slovensky_narodny_archiv/archivne_pomocky/Esterhazi-cesnecka_linia_1236-1914-repertorium.pdf> [Cit. 20.2.2023]

KASTER, Karl-Georg a kol. *Lexikon der Christlichen Ikonographie Bd. 7. Ikonographie der Heiligen Innozenz bis Melchisedech*. Wien, 1974, 628 s. Dostupné na internete: <<https://archive.org/details/lexikonderchrist0007unse/page/n49/mode/2up>> [Cit. 22.2.2023]

MEDVECKÝ, Jozef. *Barokové inšpirácie: Grafické predlohy, vzory a inšpirácie barokového maliarstva na Slovensku*. Dostupné na internete: <http://www.barok.me/KAT/Kat_xyz.htm#Rottm> [Cit. 28.2.2023]

Korunovácia Márie Terézie v dóme roku 1741. Dostupné na internete: <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GMB.C_1494> [Cit. 21.2.2023]

Minca Alexandra Veľkého. Dostupné na internete: <https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1919-0820-1> [Cit. 26.2.2023]

Minca Júlia Caesara. Dostupné na internete: <https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_R-6314> [Cit. 26.2.2023]

Portrét arcibiskupa Imricha Esterházyho. Dostupné na internete: <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.O_4884> [Cit. 25.2.2023]

Procesia na počesť Jána Almužníka v Bratislave od Josepha Kurtza a Franza Ambroza Dietella z roku 1732. Dostupné na internete <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GMB.C_8118> [Cit. 20.2.2023]

RÓZSOVÁ-HORÁLKOVÁ, Kateřina. *Arcibiskup, primas a kardinál*. 2010. Dostupné na internete: <<https://temata.rozhlas.cz/arcibiskup-primas-a-kardinal-7996621>> [Cit. 20.2.2023]

Stigmatizácia svätého Františka. Dostupné na internete: <http://www.barok.me/PROJ/KAT_Autori1.htm#K> [Cit. 10.2.2023]

Svätý Ján Almužník a pohľad na Bratislavu z juhu. Dostupné na internete: <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GMB.C_2045> [Cit. 23.2.2023]

Videnie svätého Antona z Padovy. Dostupné na internete <http://www.barok.me/PROJ/KAT_Autori1.htm#K> [Cit. 10.2.2023]

ŠKOLSKÉ REFORMY MÁRIE TERÉZIE A ICH VPLYV NA TRNAVSKÚ UNIVERZITU

FREDERIKA TITURUSOVÁ

Maria Theresa's school reforms and their impact on the University of Trnava

Abstract: Master's thesis is dedicated to the period of Enlightened absolutism, especially the reform process of Maria Theresa and its significant impact on University in Trnava. The first part of thesis deals with general information about the school system valid in period of the Enlightenment, which was characterized mainly by a large quantity of changes. The following chapters deal with the University of Trnava, which is the main theme of the work. The main goal of the thesis is to clarify the causes, course and consequences of individual reforms done by Maria Theresa from the point of view of University of Trnava.

Keywords: Enlightenment, Maria Theresa, University of Trnava, reforms, school system

Úvod

Cieľom práce je podanie uceleného obrazu fungovania Trnavskej univerzity (1635 – 1777) a jej prislúchajúcich inštitúcií počas vlády významnej osvietenskej panovníčky Márie Terézie. Práve ona sa do svetových dejín zapísala predovšetkým vďaka uskutočneniu veľkého množstva reforiem, a to nie len v oblasti školskej, ale i v rôznych ďalších sférach. Detailné rozobratie reformných aktivít kráľovského dvora na jednotlivých fakultách či zariadeniach univerzity objasňuje a zároveň upozorňuje na premeny, ktoré ovplyvnili nielen ich zriadenie, ale i každodennú činnosť.

Uplynulý výskum ukázal, že archívne dokumenty, pramene či knižné publikácie venované Trnavskej univerzite sú pomerne rozsiahle. V dôsledku toho môžeme konštatovať, že toto bohaté spektrum možností získavania teoretických informácií prinieslo okrem veľkého kvanta samotných poznatkov aj viacstranný pohľad na problematiku vybranej témy. História a vývojom Trnavskej univerzity sa zaoberali viacerí historici, azda najviac

prof. PhDr. Jozef Šimončíč, CSc., ktorý sa postaral nielen o zozbieranie množstva prameňov, ale i o zostavenie niekoľkých zborníkov (napr. *Trnavská univerzita 1635-1777*, *Dejiny Trnavskej univerzity*) či pramenných edícií (*Trnavská univerzita v dokumentoch (1635-1998)*). V uvedených publikáciách je spracovaná veľká časť historického vývoja tejto vzdelávacej inštitúcie. Sú tu prítomné užitočné informácie týkajúce sa podmienok založenia, dostupnosti priestorov, úrovne pedagógov či výskytu problémov na všetkých fakultách. Faktom však zostáva, že väčšina diel sa sústreďí najmä na pôsobenie a vývoj historickej Trnavskej univerzity, čo znamená do obdobia jej odchodu z Trnavy.

V prebiehajúcom roku je téma existencie historickej Trnavskej univerzity omnoho aktuálnejšia ako v predošlých obdobiach, a to najmä kvôli dovŕšeniu tridsiateho jubilea od jej obnovy v roku 1992. Môžeme povedať, že akademická obec do veľkej miery žije týmto výročím, a to predstavuje jeden z dôvodov, prečo sme sa rozhodli našu prácu venovať práve problematike Trnavskej univerzity, pričom sme prihliadli na konkrétnu historickú epochu jej jestvovania - obdobie vlády Márie Terézie.

Založenie a prvé roky univerzity

K značnému vzostupu školstva na našom území dochádza v 16. storočí najmä vďaka prebiehajúcej reformácii. Jej predstavitelia boli presvedčení, že absolventi škôl budú najdôležitejšími propagátormi protestantských myšlienok. Z tohto dôvodu všade, kde sa ujala reformácia, bolo prioritou zakladať nové školy, a to na všetkých úrovniach. Protestanti však neboli jediní, ktorí si uvedomovali dôležitosť škôl a s tým spojené formovanie príslušnosti obyvateľstva k viere. Najpodstatnejším komponentom pri vtedajšom rozmachu katolíckeho školstva a šírení rekatolizácie bol rímskokatolícky rehoľný rád jezuitov. Ich snahou bolo pri každom kolégiu vytvoriť nové latinské stredné školy, pričom po krátkej dobe pristúpili aj k zakladaniu univerzít. Rozhodli sa založiť vlastnú univerzitu aj v Uhorsku. Realizátorom tohto návrhu sa stal Peter Pázmaň, ktorý bol v auguste 1616 vymenovaný za ostrihomského arcibiskupa.

Podľa Pázmaňa mala byť náprava pomerov v katolíckej cirkvi dosiahnutá prostredníctvom výchovy kňazského dorastu, keďže už pôsobiaci farári svojím životom a vzdelaním cirkvi viac škodili, ako pomáhali. Dôsledkom toho založil niekoľko kňazských vzdelávacích inštitúcií a kreácia Trnavskej

univerzity mala byť vyvrcholením jeho činnosti v školstve.¹ K dátumu 12. mája 1635 bola vypracovaná a podpísaná zakladacia listina novej univerzity, pričom signatúra tohto dokumentu sa uskutočnila v Bratislave. Zakladateľ univerzity vytýčil škole tri hlavné ciele. Prvou úlohou bolo šírenie katolíckeho náboženstva v Uhorsku, druhou utíšiť myseľ bojovného národa a treťou pozdvihnúť dôstojnosť urodzeného uhorského národa.² Na základe listiny z októbra 1635 vieme, že cisár Ferdinand II. schválil založenie Trnavskej univerzity v Trnave, pričom udelil univerzite privilégia a práva, aké mali aj ostatné vzdelávacie inštitúcie tohto druhu. „*My keďže sme sa jednak priklonili k prosbám spomenutého pána kardinála, jednak náš záujem zaslúžiť sa o rozvoj vzdelanosti, pokladáme výstavbu trnavského kolégia od základov a zároveň finančnú dotáciu pre arcibiskupskú univerzitu za prijateľnú a vítanú, a tak na základe plnosti svojej cisárskej moci v rámci územia Svätej ríše i na základe svojej kráľovskej moci v rámci Uhorského kráľovstva túto univerzitu prijímame, potvrdzujeme a podporujeme...*“³ Podľa uvedeného je zrejmé, že zakladatelia od cisára neočakávali len prijatie inštitúcie ako takej, ale aj odsúhlasenie finančného príspevku, ktorý by dopomohol k jej vytvoreniu.⁴ Finančná stránka založenia univerzity bola totižto veľmi komplikovaná a relatívne nedoriešená. Trnavská univerzita mala byť zvyčajným typom jezuitskej univerzity s dvoma fakultami - filozofickou a teologickou. Postupne mali byť zavedené dva kurzy scholastickej teológie, kde by pôsobili dvaja profesori a docenti pre Sväté písmo, kazuistiku i pre hebrejčinu. Okrem toho sa mali vytvoriť aj tri filozofické kurzy spolu s etikou a matematikou.⁵

Okrem súhlasu Ferdinanda II. bolo potrebné zabezpečiť schválenie založenia aj od pápežskej kúrie. Hoci snaha a práca rakúskych

¹ JANKOVIČ, Vendelín. *Trnavská univerzita. Kapitoly o dejinách univerzity v rokoch 1635-1777*. Bratislava: Pamiatkový ústav, 1995, s. 11-12.

² PŠENÁK, Jozef. *Trnavská univerzita v dejinách slovenského vysokého školstva*. In NOVACKÁ, Mária (ed.) *Trnavská univerzita v dejinách školstva a vzdelanosti*. Bratislava: Slovenská pedagogická knižnica a ústav školských informácií, 1986, s. 22.

³ JANKOVIČ, Vendelín. *Trnavská univerzita 1635 – 1777*. In ŠIMONČIČ, Jozef - HOLOŠOVÁ, Alžbeta (eds.) *Dejiny Trnavskej univerzity*. Trnava : Vydavateľstvo Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 24.

⁴ ŠIMONČIČ, Jozef – ŠKOVIERA, Daniel. *Trnavská univerzita v dokumentoch (1635-1998)*. Bratislava: Vydavateľstvo Trnavskej univerzity, 2002, s. 22-28.

⁵ JANKOVIČ, *Trnavská univerzita 1635-1777*, s.29.

provinciálov či samotného Pázmaňa bola značne veľká, ukázalo sa, že docielenie pápežského povolenia je nereálne. Oficiálnym argumentom pre odmietnutie bolo, že Trnavská univerzita je neúplná, chýbajú jej právnická a lekárska fakulta. Pozoruhodné však bolo, že existovali viaceré nekompletné univerzity (Štajerský Hradec, Olomouc) a schvaľovaciu pápežskú bulu získali. Preto sa nezdá byť veľmi pravdepodobné, že by oficiálne dôvody zamietnutia žiadosti boli aj tými reálnymi. Predpokladá sa, že skutočnými dôvodmi bola prílišná prohabsburská a proviedenská orientácia zakladateľa univerzity, absurdné návrhy na privilégia univerzity, ale i neuskutočniteľné požiadavky na pápežskú schvaľovaciu bulu. Problémom bolo, že ich schválením by sa do veľkej miery vybočilo zo zabehnutej rutiny.⁶ Pázmaň mal pre svoju novú univerzitu pripravený aj veľkolepý až prepychový názov - *Academia Pontificia* alebo *Apostolica*, čiže pápežská univerzita. Fakticky však musel od tejto myšlienky upustiť, keďže potvrdenie od pápeža nikdy nedostal a univerzita zostala len arcibiskupskou.

Trnavská univerzita bola slávnostne otvorená 13. novembra 1635 podľa tradičných spôsobov jezuitov. Organizačný systém a učebný poriadok ustanovoval *Ratio studiorum et institutiones scholasticae Societatis Jesu* účinný od roku 1599 pre všetky úrovne škôl na celom svete, ktoré boli spravované jezuitským rádom. Nastupujúci študenti boli členovia rôznych národností Uhorska. Najväčšie zastúpenie mali Slováci, Maďari, Nemci a Chorváti. Čo sa týkalo rečovej otázky, tak Trnavská univerzita bola klasickou latinskou školou. Základnou fakultou bola filozofická fakulta, pričom štúdium na nej trvalo tri roky. Filozofia však nemala také dôležité postavenie ako teológia. Filozofia mala byť stále len akousi slúžkou teológie. Oproti ostatným disciplínam sa vo vyučovanom procese kládla jednoznačne menšia pozornosť práve prírodným vedám. Študenti mali možnosť po vykonaní predpísaných skúšok získať titul bakalára a po ukončení filozofického kurzu aj titul magistra. Absolvovanie filozofickej fakulty otváralo brány štúdiu teológie. Doba vzdelávania bola štyri roky.⁷ Pozoruhodnou zvláštnosťou bolo, že ani na jednej fakulte sa neprednášali dejiny, ba dokonca ani tie cirkevné. Z dnešného pohľadu to môže znieť nepochopiteľne, ale historizmus ako súčasť univerzity začína až v 18.

⁶ Tamže, s.29-32.

⁷ PŠENÁK, *Trnavská univerzita v dejinách slovenského vysokého školstva*, s. 23-29.

storočí. Nemožno opomenúť, že Trnavská univerzita hneď v prvých rokoch svojho jestvovania rozvinula všetky finesy a registre pedagogickej a organizačnej práce jezuitského vysokoškolského učilišťa. Rok po zriadení získala odznak, pečať, žezlá pre rektora a dekanov, pláštenky a množstvo ďalších vecí. Obe fakulty viedli matriky študentov, ba dokonca sa v tomto období uskutočnila aj prvá depositio⁸. Z uvedených informácií je zrejmé, že hoci bola Trnavská univerzita len v začiatkoch, nezaostávala v žiadnom smere. Dušou vzdelávacieho procesu boli dekáni fakúlt. Na teologickej fakulte to bol profesor scholastickej teológie a na filozofickej profesor teologickej fakulty. Dekáni sa okrem iného starali aj o úradné knihy či financie fakúlt.⁹ Keďže Uhorsko zostalo bez právnického vysokoškolského štúdia a potreba kvalifikovaných a práva znalých úradníkov postupom času narastala, pristúpilo sa k zriadeniu tretej fakulty, a to právnickej. Táto fakulta bola vytvorená tridsaťdva rokov od založenia univerzity. Vyučovalo sa tu napr. kanonické, rímske, uhorské materiálne či procesné právo.¹⁰

Je dôležité uviesť, že Trnavská univerzita sa v prvom období svojej existencie stretla aj s mnohými ťažkosťami. Prvým a zároveň najväčším problémom bol nízky počet záujemcov o štúdium na Teologickej fakulte. Táto neprijemnosť ovplyvňovala univerzitu až do takej miery, že bola ohrozená jej samotná existencia. Druhým závažným problémom, ktorý sužoval trnavské kolégium ako prevádzkara univerzity, bol deficit ubytovacích a vyučovacích priestorov. Postupne sa zvyšoval počet profesorov i osôb zabezpečujúcich prevádzku školy, a tak vzrastali aj potreby na stravovanie, učenie, spanie atď. Zároveň kolégium nedisponovalo dostatkom hostovských priestorov pre rodičov šľachtických detí, keďže na vysokú školu sa plánovito a vedome prijímali predovšetkým potomkovia zámožnejších ľudí. K dispozícii bol iba renovovaný dominikánsky kláštor a núdzová budova gymnázia pred hlavnou fasádou univerzitného kostola. Medzi ďalšie útrapy univerzity patrili hlavne nedostatočná peňažná dotácia, dlhotrvajúci konflikt s mestom kvôli právomoci nad študentami v kriminálnych záležitostiach a mnoho ďalších. Pri hľadaní vhodných

⁸ Slovo depositio označuje výberovú slávnosť pri príležitosti prijatia študenta do vysokoškolského prostredia. Za túto slávnosť sa platilo pedelovi univerzity, a to podľa stavovskej príslušnosti. Táto oslava je na univerzitách v mierne odlišnej forme zachovaná dodnes.

⁹ JANKOVIČ, *Dejiny Trnavskej univerzity*, s. 28-31.

¹⁰ PŠENÁK, *Trnavská univerzita v dejinách slovenského vysokého školstva*, s. 29.

riešení to predstavitelia univerzity mali ešte o to zložitejšie, že všetky spomínané problémy sa objavovali paralelne.¹¹

V nasledujúcich rokoch sa univerzita musela vysporiadať s tureckou expanziou a protihabsburskými povstaniami. Počas týchto udalostí nastala pre univerzitu katastrofa. Množstvo členov kolégia odišlo z mesta, vojsko obsadilo niektoré budovy univerzity (napr. Adalbertinum), kde potom zhromaždili jezuitov, neľudsky ich trýznili a budovu spustošili. Spoločnosť Ježišova bola v tomto období vyhlásená za príčinu všetkých nešťastí v monarchii. Útoky na ňu a spolu s ňou aj na Trnavskú univerzitu pretrvávali prakticky počas všetkých protihabsburských povstaní. Obdivuhodné však bolo, že napriek všetkým negatívnym udalostiam to škola dokázala zvládnuť.¹² Vzdelávací proces bol prerušený až v rokoch 1709 a 1710 kvôli morovej epidémii.

Na prvý pohľad sa zdalo, že rok 1723 bude rokom zmeny. Zriadilo sa Uhorské miestodržiteľstvo ako hierarchicky najvyšší správny orgán štátu. Zasahovanie do záležitostí univerzity bolo v jeho plnej kompetencii, keďže malo mať dozor nad všetkými školskými základňami. Realita však bola taká, že žiaden obrat sa nekonal a spravovanie i dozor nad univerzitou naďalej vykonával rektor.¹³

Reformy Márie Terézie a ich vplyv na univerzitu

Prvotné nariadenie Márie Terézie týkajúce sa Trnavskej univerzity bolo vykonanie okamžitej reformy učebného poriadku. Zmeny sa mali uskutočniť v roku 1753 podľa vzoru reformy na Viedenskej univerzite. Do suverénne jezuitskej školskej sféry začal príkazmi zasahovať niekto iný ako jezuitský provinciál či generálny predstaviteľ rádu.¹⁴ Okrem toho sa menšie reformy mali dotýkať aj filozofickej či teologickej fakulty. Komplex väčších reforiem bol zaznamenaný v roku 1770. Panovníčka Mária Terézia si zobrala Trnavskú univerzitu pod vlastnú správu a ochranu. Práve vďaka nej bolo o univerzitu hospodársky postarané, zaobstarala pre ňu zvláštnu nadáciu. Týmto krokom prakticky došlo k poštátnteniu univerzity. Tá sa po týchto udalostiach častokrát nazývala aj *Universitas regia Tyrnaviensis*.

¹¹ JANKOVIČ, *Dejiny Trnavskej univerzity*, s. 32-33.

¹² Tamže, s. 43.

¹³ Tamže, s. 40-46.

¹⁴ JANKOVIČ, *Dejiny Trnavskej univerzity*, s. 47.

Tieto zásahy do univerzitného vzdelávania súčasní historici označujú ako „založenie novej univerzity“. Podľa článku vtedajšieho viedenského časopisu snahou panovníčky Márie Terézie bolo vybudovanie takej univerzity, na ktorej by sa prednášali všetky vedy, ktorých poznanie je nevyhnutné pre blaho a obranu krajiny.¹⁵

Reformy na teologickej a filozofickej fakulte

S odstupom času môžeme konštatovať, že školská reforma v roku 1753 bola len čiastková. Filozofické štúdium sa skrátilo z troch na dva roky, pričom polovica vzdelávacieho času mala byť venovaná prírodnej filozofii. Z tohto tvrdenia je zrejmé, že prírodným vedám sa začal dávať oveľa väčší priestor, ako to bolo doposiaľ. Prednášky už nemali byť diktované, ale profesori museli čo najskôr napísať učebnice ku všetkým predmetom, ktoré prednášajú. Vďaka tomu v priebehu piatich rokov vyšlo množstvo nových vysokoškolských učebníc či už z oblasti fyziky, logiky alebo metafyziky. Dôležité je spomenúť, že napriek vykonaným zmenám sa reforma neuskutočnila presne podľa spomínaného viedenského vzoru.¹⁶ Čo sa týkalo teologickej fakulty, tá bola obohatená o nové predmety ako napr. cirkevné dejiny, gréčtina i rečníctvo. V nasledujúcom období panovníčka zapojila do reformného procesu ostrihomskeho arcibiskupa Barkóciho. František Barkóci bol známy najmä svojím lojálnym postojom k reformám, ale naopak kritickým postojom k jezuitskému vzdelávaniu. Kritizoval predovšetkým ich scholasticizmus a dišputy. Hoci bol reformátor vymenovaný za najvyššieho protektora školstva v Uhorsku, svoje plány nestihol zrealizovať kvôli predčasnej smrti v roku 1765. Po jeho úmrtí panovníčka preniesla celú správu školstva na novovzniknutú študijnú komisiu na Miestodržiteľstve v Bratislave. Následne bol M. Schmidt ako rektor univerzity poverený, aby skonfrontoval študijný systém v Trnave a vo Viedni a zároveň odporučil opatrenia na skvalitnenie stavu vzdelávania. Z poverenia však bolo jasné, že išlo vlastne o asimilovanie Trnavskej univerzity Viedenskej univerzite. Na zefektívnenie vyučovania Schmidt predniesol niekoľko návrhov. Na filozofickej fakulte sa mali zriadiť tri nové katedry (katedra praktickej geometrie, vojenského a civilného staviteľstva

¹⁵ TIBENSKÝ, Ján. Trnavská univerzita v slovenských dejinách. In ČIČAJ, Viliam (ed.) *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*. Bratislava: VEDA, 1987, s. 22-23.

¹⁶ Tamže, s. 22-24.

a katedra kreslenia). Pri teologickej fakulte bol ochotný povoliť len malé zmeny. Jedinou väčšou zmenou malo byť prípadné zrušenie katedry kontroverzistiky. Ďalším návrhom na zmenu týkajúcu sa univerzity bolo jej presťahovanie do Budína pod dozor biskupa. Zatiaľ čo dvaja štátni radcovia zastávali názor presunutia celej školy, ďalší radil presťahovať iba právnickú fakultu a ostatné ponechať v Trnave. Nakoniec rozhodnutie panovníčky Márie Terézie o reforme univerzity vyšlo 26. septembra 1769. V ňom sa už jednoznačne uvádzalo, že Trnavská univerzita sa prispôbi univerzite vo Viedni, no zmena pôsobiska tu spomenutá nebola. Podrobná charakteristika jednotlivých fakúlt bola zhrnutá v intimáte Miestodržiteľskej rady Uhorska, ktorý bol vydaný počas decembra 1769 v Bratislave. Podľa neho mali teologická a filozofická fakulta vytrvať vo zväzku kolégia Spoločnosti Ježišovej. Detailnejšie inštrukcie o systéme, stave či organizácii univerzity ako zahŕňali pravidelne vydávané dekréty panovníčky, obsahovala *Norma studiorum* vydaná o rok neskôr. Na jej základe sa okrem iného zmenil spôsob ustanovovania rektora univerzity. Doposiaľ bol na čele univerzity rektor jezuitského kolégia, no odteraz hlavu univerzity mali voliť prokurátori štyroch národností, pričom každý profesor sa musel prihlásiť do akejsi národnosti. Zaradenie sa do určitej národnostnej skupiny však netreba vnímať v zmysle dnešného pojmu.¹⁷

Reformy na právnickej fakulte

V päťdesiatych rokoch 18. storočia cisársky dvor upriamoval svoju pozornosť najmä na vyššie spomínané dve fakulty. S najväčšou pravdepodobnosťou to bolo spôsobené tým, že ich celkom ovládali jezuiti. Obrat prišiel v nasledujúcom desaťročí, keď do viedenského centra pozornosti vstúpila právnická fakulta. Pozornosť pútala najmä skladbou, ktorá na rozdiel od filozofickej a teologickej fakulty ponúkala širšie rozpätie možností na presadenie nových myšlienkových prúdov. Zavedenie prirodzeného práva do vzdelávacích osnov, stanovenie učebníc a pripustenie evanjelikov k štúdiu patrilo medzi najzákladnejšie zmeny, ktoré sa mali uviesť do praxe. Problematickým prvkom komplexu reforiem boli práve novovytvorené učebnice, ktoré vedenie univerzity zamietlo a označilo za protikatolícke. Vzhľadom na to, že ani táto reforma nemala úplne novotársky charakter, obavy cisárskeho dvora z pomerov na fakulte

¹⁷ JANKOVIČ, *Dejiny Trnavskej univerzity*, s. 47-51.

pokračovali aj ďalej.¹⁸ V nasledujúcich rokoch sa vykonala reforma celej univerzity, takže do veľkej miery zasiahla aj právnickú fakultu. Počet katedier sa zvýšil. Pribudla katedra prirodzeného práva, politických a kamerálnych vied, rímskeho práva, ale aj katedra uhorského či cirkevného práva. Profesori dostali striktné predpisy podľa akých učebníc majú viesť svoje prednášky. Práve toto nariadenie najvýraznejšie poukazovalo na osvietensko-absolutistický charakter reformy a zároveň v ňom bolo vidieť aj značný vplyv nemeckého osvietenstva, hallskej a jenskej právnickej školy. Osvietensko-absolutistické tendencie boli badateľné nielen v prirodzenom, ale aj cirkevnom práve. Prúdy prejavujúce tieto tendencie mali svojich stúpcov na univerzite už pred reformou fakulty. Následné školské úpravy prijaté v roku 1770 viditeľne zdynamizovali proces dotvorenia a zosvetšňovania nielen právnickej, ale i zvyšných fakúlt Trnavskej univerzity.¹⁹

Vznik Lekárskej fakulty

Štvrtou vzniknutou fakultou na Trnavskej univerzite bola lekárska fakulta. Vzhľadom na to, že vznikla až 134 rokov po založení univerzity, je zrejmé, že štát dlho neprejavoval veľký záujem o jej existenciu. Tento nezáujem bol spôsobený predovšetkým prvotným zameraním školy, ktorým bolo vychovať kňazský dorast a tým posilniť rekatolizáciu monarchie. V Uhorsku doposiaľ nebolo zaznamenané žiadne vzdelávanie lekárov pre potreby nášho zdravotníctva. Bývalé uhorské stredoveké univerzity taktiež nedisponovali lekáorskými fakultami.

V období feudalizmu sa nielen na území dnešného Slovenska, ale aj v celom Uhorsku prejavil nedostatok lekárov. Okrem iného sa to negatívne odrazilo aj na zdravotnom stave obyvateľstva. Každý záujemca o štúdium medicíny sa musel ísť vzdelávať do zahraničia. Čiastočné zlepšenie situácie v zdravotníctve spôsobil fakt, že väčšia časť študentov sa po dokončení štúdia vrátila do rodnej krajiny. Keď sa v prvej polovici 18. storočia odštartovalo obmedzovanie vzdelávania uhorských občanov v zahraničí, tak cieľom Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady bolo nasmerovať študentov na Lekársku fakultu Viedenskej univerzity. Avšak ani niekoľko desiatok lekárov vyštudovaných na zahraničných univerzitách

¹⁸ JANKOVIČ, *Dejiny Trnavskej univerzity*, s. 47.

¹⁹ TIBENSKÝ, *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*, s. 24-25.

nepostačovalo na pokrytie neodkladných potrieb a úloh verejného zdravotníctva na území dnešného Slovenska. Jediným východiskom bolo zväčšiť počet kvalitne vyškolených zdravotníckych zamestnancov práve prostredníctvom domácej lekárskej fakulty. Následne bolo vypracovaných niekoľko návrhov, no problémovým bodom plánov bolo umiestnenie školy, či ju začleniť pod rámec Trnavskej univerzity alebo nie, keďže v tom čase by pre univerzitu vznik novej fakulty predstavoval veľkú finančnú záťaž.

Mária Terézia povzbudená úspešnou reformou lekárskej fakulty na Viedenskej univerzite v intimáte zo 7. novembra 1769 rozhodla, že sa k Trnavskej univerzite doplní aj nová lekárska fakulta, pričom dôvodov jestvovalo niekoľko. Jedným z hlavných dôvodov bolo jej skompletizovanie univerzity, predovšetkým podľa zahraničných vzorov.²⁰ Lekárska fakulta Trnavskej univerzity bola v celom Uhorsku prvou svojho druhu, ktorá dokázala perspektívne vyvíjať riadnu výskumnú a pedagogickú činnosť. Vytvorilo sa päť katedier a z toho tri sa zameriavali na teoretické predmety a zvyšné dve internému lekárstvu. Každý vyučujúci profesor absolvoval štúdium medicíny na Viedenskej univerzite, to predstavovalo istotu nevybočenia z cesty, ktorú určovala lekárska fakulta vo Viedni. Novovzniknutá fakulta na Trnavskej univerzite zahájila svoju činnosť na začiatku novembra 1770. Hoci počet poslucháčov bol značne nízky a umiestnenie katedier na odchylných miestach predstavovalo malé komplikácie, vyučovanie sa konalo podľa predpísaného programu. Sprvoti bolo štúdium obmedzené len na teoretickú časť, pretože absentoval dostatok preparátov či ľudského pitevného materiálu na rôzne anatomicke cvičenia. Ani vyučovanie prírodných predmetov sa nezaobišlo bez problémov. Chýbalo chemické laboratórium i botanická záhrada. Vzhľadom na množstvo problémov sa vedúci predstavitelia fakulty obrátili na panovníčku, žiadali riešenie situácie. Následne došlo k určitým malým zmenám, no vzhľadom na veľmi nízky počet študentov nebolo možné urobiť viac. Viditeľná náprava v tomto smere bola zaznamenaná až v roku 1775, keď sa uviedol do praxe nový študijný poriadok. Novoprijaté stanovy mali voči predchádzajúcemu poriadku množstvo výhod. Najdôležitejšie bolo, že sa zaviedla následnosť predmetov tak, že

²⁰ ŠIMONČIČ – ŠKOVIERA, *Trnavská univerzita v dokumentoch (1635-1998)*, s. 38.

praktická časť nadväzovala na teoretickú. Ďalej sa pri prednášaní upustilo od mechanického predčítavania látky a nakoniec sa pripustil voľný výklad, ktorý prednášajúci mohol dopĺňovať vlastnými poznatkami z lekárskej praxe.²¹ Napriek mnohým ťažkostiam a chybám, ktoré túto vzdelávaciu inštitúciu spočiatku sužovali, si lekárska fakulta na Trnavskej univerzite dokázala vybudovať miesto medzi najvyspelejšími lekáorskými fakultami. Jej absolventi sa uplatnili v medicínskej praxi, ba dokonca viacerí z nich aj v ďalšej úspešnej kvalifikačnej činnosti.²²

Presťahovanie univerzity do Budína

Celý komplex osvietenských reforiem na Trnavskej univerzite narážal na opozíciu Spoločnosti Ježišovej a vzdor niektorých profesorov - jezuitov. Odpor voči osvietensko-absolutistickým reformám vychádzal najmä z teologickej fakulty.²³ Z tohto dôvodu celá školská reforma Márie Terézie, ktorá sa medzitým do veľkej miery hlásila ku katolicizmu, mala pomerne jednoznačný protijeziuitský charakter. Na základe nariadenia pápeža Klementa XIV. zrušiť Spoločnosť Ježišovu sa v roku 1773 majetok trnavského jezuitského kolégia dostal do tzv. univerzitného fondu. Panovníčka rozhodla začleniť do uvedeného fondu úplne celý kapitál zlikvidovaného rádu. Týkalo sa to rôznych budov, záhrad, lúk, mlynu či role. Okrem toho univerzita mala právo užívať celé zriadenie kolégia (hvezdárne, knižnice, lekárne i tlačiareň) bez akýchkoľvek obmedzení. Týmto krokom sa cisárskemu dvoru naskytna príležitosť a prostriedky na zreformovanie Trnavskej univerzity presne podľa efektívneho viedenského vzoru. Zreformovať sa malo všetko, čo reformu potrebovalo. Zmeny spočívali napr. v zavedení kurzov na obsadzovanie profesorských miest, konkrétne na teologickej fakulte uplatnili celkom nový profesorský vzor, keďže starí jezuiti už nemali dovolené na tejto fakulte vyučovať. Základom teológie prestala byť dogmatika, odstránili sa dišputy a do praxe sa

²¹ BOKESOVÁ – ÚHEROVÁ, Mária. Lekárska fakulta Trnavskej univerzity. In NOVACKÁ, Mária (ed.) *Trnavská univerzita v dejinách školstva a vzdelanosti*. Bratislava: Slovenská pedagogická knižnica a ústav školských informácií, 1986, s. 237.

²² BOKESOVÁ – ÚHEROVÁ, Mária. Lekárska fakulta Trnavskej univerzity. In ČIČAJ, Viliam (ed.) *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*. Bratislava: VEDA, 1987, s. 135-150.

²³ TIBENSKÝ, *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*, s.26.

zaviedli nové učebnice. Diktovanie bolo definitívne zakázané. Výsledkom úsilia hlavného správcu univerzity J. Feketeho a radcu Uhorskej dvorskej kancelárie J. Úrménihó bol elaborát na právnickej fakulte s názvom *Planum juridicae facultatis* vydaný v roku 1775. Totižto tento dokument sa do veľkej miery zhodoval so školským poriadkom právnickej fakulty vo Viedni. Faktom však zostalo, že zmeny spomínaných dvoch povereníkov univerzitu nezachránili.²⁴

Súčasne s doposiaľ realizovanými reformami Trnavskej univerzity sa začali objavovať myšlienky o preložení sídla univerzity do nového hlavného mesta Uhorského kráľovstva, ktorým malo byť mesto Budín. Práve zrušenie jezuitskeho rádu pre univerzitu znamenalo stratu značnej opory. Dovtedy celkom jezuitská univerzita s čiastočnými zásahmi štátu sa odteraz dala považovať za úplne svetskú, štátnu univerzitu. Mária Terézia riešila otázku preloženia Trnavskej univerzity do Budína takmer desať rokov, pričom jej konečné rozhodnutie prišlo až v roku 1777. Rok predtým panovníčka zriadila trojčlennú komisiu, ktorej cieľom bolo preskúmanie podmienok na pôsobenie univerzity v Trnave, Pešti a aj Budíne. Hoci fakty, že v rokoch 1770 až 1772 bol zrekonštruovaný areál kolégia a bola vybudovaná aj účelová budova lekárskej fakulty, do veľkej miery podporovali zotrvanie univerzity v meste Trnava, no v záveroch poverenej komisie stálo, že vzhľadom na nevýhodnú polohu na okraji štátu či absenciu nemocnice, sa odporúča presťahovanie Trnavskej univerzity do mesta Budín. Dôležité je spomenúť, že existoval ešte jeden neoficiálny a neuvedený dôvod, pre ktorý komisia rozhodla v prospech Budína a ním bola snaha o vybudovanie Budína ako hlavného mesta oslobodenej krajiny. Napriek komisiou oficiálne deklarovaným argumentom bolo zrejmé, že za reálnymi príčinami presunu bol predovšetkým nízky počet študentov od začiatku jestvovania lekárskej fakulty, nedostatok mŕtvol na výučbu anatómie, značne malá nemocnica, malomestské prostredie, neochota mesta dodať vhodnejší pozemok pre botanickú záhradu, nedostatok financií a množstvo ďalších dlhodobých bezvýhodiskových ťažkostí.

Umožnenie pôsobenia univerzity v kráľovskom paláci v Budíne a intimát zo 6. marca 1777 nenávratne spečatili osud Trnavskej univerzity. V auguste prebehli posledné prednášky, ktorými sa uzavrel akademický semester. Takýmto spôsobom bolo ukončené stoštyridsaťdva ročné

²⁴ JANKOVIČ, *Dejiny Trnavskej univerzity*, s. 51.

pôsobenie univerzity v meste Trnava. Najdôležitejšie zložky inventáru (kníhnice, zbierky, archívy, vybavenie katedier atď.) sa prostredníctvom lodí postupne po Dunaji odviezli až do Budína. Prvé prednášky v novom sídle boli zaznamenané už v novembri 1777, avšak komplikovaná situácia s jednotlivými fakultami pretrvávala aj naďalej. Z toho dôvodu čakalo univerzitu ďalšie sťahovanie. V roku 1834 sa univerzita presídlila do Pešti. Odchod univerzity znamenal pre Trnavu zriadenie Kráľovskej akadémie, ktorá predstavovala vyšší typ školy, pričom poskytovala vzdelanie na kvalitnej úrovni zodpovedajúcej praktickému životu. Avšak jej pôsobenie v Trnave nebolo veľmi dlhé, v roku 1784 bola presťahovaná do Bratislavy.²⁵

Reformy v ostatných inštitúciách univerzity

Kníhtlačiareň a knižnica

Vtedajší význam trnavskej kníhtlačiarny bol relatívne veľmi veľký, keďže na šírenie vzdelanosti nejestvovali moderné technológie ako ich poznáme dnes. Jej tlače v 17. a 18. storočí patrili medzi významné stredoeurópske publikácie. Aj na základe úplného inventáru z roku 1773 môžeme konštatovať, že sa uvedenému pracovisku značne darilo.²⁶ V tomto období však prebiehal reformný proces Márie Terézie, ktorý zasiahol nielen univerzitu, ale aj jej príslúchajúce zariadenia. V roku 1741 tesne po nástupe cisárovnjej k moci dostala Univerzitná kníhtlačiareň právo na vydávanie snemových zákonov. Kráľovské miestodržiteľstvo však v máji 1754 prikázalo zasielanie „povinných výtláčkov“ do Bratislavy. V priebehu desiatich rokov začali úrady uprednostňovať iné tlačiarne, predovšetkým Landererovu kníhtlačiareň sídliacu v Bratislave. Oficiálnym dôvodom malo byť, že sa nachádza bližšie. V nasledujúcich rokoch bola Trnavská univerzita prostredníctvom mesta upomenutá na predkladanie všetkých tlačí, aby prebehlo predbežné imprimovanie, čiže cenzúra. Keď bola v roku 1773 zastavená činnosť a pôsobenie jezuitského rádu, tak na nariadenie Kráľovskej dvorskej komory bola kníhtlačiareň podrobená štátnej kontrole

²⁵ LOPATKOVÁ, Zuzana. Mária Terézia a reforma Trnavskej univerzity (1769-1777). In VAREKA, Marek – ZÁŘICKÝ, Aleš (eds.) *Cisárovnna Marie Terezie a střední Evropa. 300 let od narození reformátorky*. Hodonín : Mesto Hodonín, 2019, s. 50-54.

²⁶ V tomto období bolo zaregistrovaných 149 publikácií v počte 7929 kusov kníh, ktoré boli viazané a 624 titulov v počte 33105 kusov kníh neviazaných.

a správe. Tlačiarenské práce pokračovali aj naďalej až do fázy, keď bola celá univerzita presťahovaná do Budína. V tejto epoche bola pomerne veľká časť tlačiarne (takmer tri pätiny) odsťahovaná spolu s fakultami. Menšia časť, ktorá zotrvala v Trnave, pracovala pod názvom Filiálna kníhtlačiareň Budínskej kráľovskej univerzity. Takýmto spôsobom toto univerzitné zariadenie fungovalo ešte vyše dvadsaťdva rokov až kým jeho pôsobnosť úplne neprestala.²⁷

Čo sa týkalo rukopisov Trnavskej univerzity, tak počas jej existencie bol zaznamenaný výdatný vzrast fondov. Ich rozsah a zloženie pracovníci zaznamenávali do katalógu, ktorý bol vedený nepretržite od roku 1690 až po rok 1773. O dva roky neskôr Mária Terézia dala vypracovať detailné zoznamy vo všetkých zrušených jezuitských knižniciach a nariadila ich poslať do Dvorskej knižnice vo Viedni. Po poštátnení knižnice sa pri kontrole napočítal odlišný počet knižných jednotiek ako sa uvádzalo v katalógu. Príčinou môže byť, že spočiatku sa asi nezapisoval počet zväzkov získaných kníh a ku koncu sa zas uvoľnila disciplinovanosť pri evidencii nových prírastkov. Po presťahovaní školy do Budína, náhradná Kráľovská akadémia prevzala asi tretinový fond pôvodnej univerzitnej knižnice.²⁸

Observatórium

Počas vlády cisárkovej Márie Terézie narástol praktický záujem o astronómiu. Vzhľadom na vývoj lepších prístrojov pre výskum hviezdnej oblohy vznikli požiadavky na vybudovanie špeciálnych budov prispôbených na astronomické pozorovania, pričom tu mali byť zamedzené všetky vonkajšie vplyvy. V období, keď sa tvorilo trnavské observatórium vznikali podobné inštitúcie po celej krajine a to najčastejšie pri univerzitách. Päťposchodová veža observatória bola pristavená ako predĺženie k severnému krídlu univerzitných budov, ktoré sa nazývalo aj sedmohradské krídlo. Prvým riaditeľom observatória bol F. X. Weiss. Materiálne vybavenie hvezdárne bolo porovnateľné

²⁷ RADVÁNI, Hadrián. Kníhtlačiareň Trnavskej univerzity. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.) *Trnavská univerzita 1635-1777*. Trnava : Trnavská univerzita, 1996, s. 144-145.

²⁸ FRIMMOVÁ, Eva. Rukopisy Trnavskej univerzity a Univerzitnej knižnice v Bratislave. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.) *Trnavská univerzita 1635-1777*. Trnava: Trnavská univerzita, 1996, s. 149.

s ostatnými zariadeniami v monarchii, ba dokonca sa zaradovovalo medzi najlepšie vybavené. Vo februári, keď Miestodržiteľská rada informovala o rozhodnutí panovníčky presťahovať univerzitu do Budína, bolo jasné, že sa blíži koniec pôsobenia observatória v Trnave. Z prístrojového vybavenia astronomickej hvezdárne bola do Budína transportovaná vyše polovica prístrojov. Avšak vybavenie bolo natoľko postačujúce, že po odchode univerzity boli aj naďalej vykonávané pozorovania, ba dokonca v oboch mestách súčasne.²⁹

Botanická záhrada

Lekárska fakulta Trnavskej univerzity bola založená v roku 1769, pričom jej úlohou bolo skvalitnenie stavu zdravotníctva v celom Uhorsku. Organizátorom zdravotníckych reforiem bol poradca a osobný lekár cisárovnej Gerhard van Swieten. Súčasťou fakulty bola aj katedra botaniky, ktorej vyučovanie si vyžadovalo zriadenie botanickej záhrady. Fakulta dostala na jej vybudovanie kráľovské schválenie v júli 1771. Následne bola od miestneho farára odkúpená lúka, pričom táto časť pozemku mala slúžiť pre účely botanickej záhrady. Uvedená plocha však nedisponovala studňou, bola bez oplotenia a každoročne ju zalievala voda z potoka Trnávka. V podstate išlo len o pustú lúku bez ničoho. Na jej udržiavanie fakulta dostávala ročnú dotáciu vo výške 60 zlatých, čo ledva postačovalo na základné výdavky, no určite nie na zriadenie skleníka, nakupovanie nových druhov rastlín či záhradný domček. Napriek tomu, že v neskoršom čase dostala záhrada povolenie na oplotenie, predovšetkým kvôli zlodejom, bolo nutné vynaložiť ešte veľa úsilia, aby mohla slúžiť svojmu cieľu. Koncom roka 1773 bola panovníčke doručená žiadosť na finančnú dotáciu kvôli vybudovaniu nevyhnutných prvkov pre vyučovanie botaniky. Až po niekoľkých sťažnostiach Mária Terézia nariadila kráľovskej komisii prešetrenie skutočného stavu záhrady. Analýza ukázala, že daný priestor nie je na botanické výskumy vhodný a bol navrhnutý jeho predaj. Riešenie v oblasti botanickej záhrady sa naskytlo po zrušení Spoločnosti Ježišovej. Vzhľadom na to, že zrušenie rádu prinieslo univerzite neobmedzené užívanie viacerých priestorov, tak bývala jezuitská záhrada Stella začala

²⁹ ŽAŽOVÁ, Henrieta. Observatórium. In ŠIMONČIČ, Jozef - HOLOŠOVÁ, Alžbeta (eds.) *Dejiny Trnavskej univerzity*. Trnava: Vydavateľstvo Trnavskej univerzity, 2010, s. 251-260.

služiť ako nová plocha pre botanikov. Uvedená záhrada sa skladala z botanickej záhrady, ovocnej záhrady i pokusného poľa profesora biológie. Po presťahovaní Trnavskej univerzity zostala záhrada opustená.³⁰

Záver

Účelom tohto príspevku bolo priblíženie organizácie, vzdelávania, ale i celkové smerovanie Trnavskej univerzity počas doby osvietenstva, za vlády významnej európskej panovníčky Márie Terézie. Cisárovná sa v našich dejinách preslávila najmä vďaka zavádzaniu množstva reforiem, pričom ich primárnym cieľom bolo pozdvihnutie životnej úrovne obyvateľstva v monarchii. Tieto zmeny sa dotkli viacerých vzdelávacích inštitúcií na našom území, Trnavskej univerzity nevynímajúc. Cieľom bolo priblížiť reformy Márie Terézie a ich vplyv na univerzitu. Reformným procesom si prešli všetky fakulty, ako aj odborné pracoviská, patriace k univerzite. Vzorom pre celý proces zmien mala byť nedávno zreformovaná Viedenská univerzita. V roku 1777 bola nariadená zmena pre sídlo univerzity. To znamenalo, že Trnavskú univerzitu aj so všetkými svojimi inštitúciami presťahovali do Budína.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

BOKESOVÁ – ÚHEROVÁ, Mária. Lekárska fakulta Trnavskej univerzity. In NOVACKÁ, Mária (ed.) *Trnavská univerzita v dejinách školstva a vzdelanosti*. Bratislava: Slovenská pedagogická knižnica a ústav školských informácií, 1986.

BOKESOVÁ – ÚHEROVÁ, Mária. Lekárska fakulta Trnavskej univerzity. In ČIČAJ, Viliam (ed.) *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*. Bratislava: VEDA, 1987, s. 135-150.

FRIMMOVÁ, Eva. Rukopisy Trnavskej univerzity a Univerzitnej knižnici v Bratislave. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.) *Trnavská univerzita 1635-1777*. Trnava : Trnavská univerzita, 1996, s. 149-159. ISBN 80-88774-15-2.

JANKOVIČ, Vendelín. *Trnavská univerzita. Kapitoly o dejinách univerzity v rokoch 1635-1777*. Bratislava: Pamiatkový ústav, 1995, 72s. ISBN 80-967163-3-6.

³⁰ ZBOROVJAN, Martin. Botanická záhrada lekárskej fakulty 1771 – 1777. In ŠIMONČIČ, Jozef - HOLOŠOVÁ, Alžbeta (eds.) *Dejiny Trnavskej univerzity*. Trnava: Vydavateľstvo Trnavskej univerzity, 2010, s. 275-279.

LOPATKOVÁ, Zuzana. Mária Terézia a reforma Trnavskej univerzity (1769-1777). In VAŘEKA, Marek - ZÁŘICKÝ, Aleš (eds.) *Císařovna Marie Terezie a střední Evropa. 300 let od narození reformátorky*. Hodonín: Mesto Hodonín, 2019, s. 29-55. ISBN 978-80-87375-12-9.

PŠENÁK, Jozef. Trnavská univerzita v dejinách slovenského vysokého školstva. In NOVACKÁ, Mária (ed.) *Trnavská univerzita v dejinách školstva a vzdelanosti*. Bratislava: Slovenská pedagogická knižnica a ústav školských informácií, 1986, s. 21-29.

RADVÁNI, Hadrián. Kníhtlačiareň Trnavskej univerzity. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.) *Trnavská univerzita 1635-1777*. Trnava: Trnavská univerzita, 1996, s. 141-149. ISBN 80-88774-15-2.

ŠIMONČIČ, Jozef – HOLOŠOVÁ, Alžbeta (eds.). *Dejiny Trnavskej univerzity 1635-1777, 1992-2010*. Trnava: Vydavateľstvo Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, 370s. ISBN 978-80-8082-353-5.

ŠIMONČIČ, Jozef – ŠKOVIERA, Daniel (eds.). *Trnavská univerzita v dokumentoch (1635-1998)*. Bratislava: Vydavateľstvo Trnavskej univerzity, 2002, 79s. ISBN 80-224-0730-5.

TIBENSKÝ, Ján. Trnavská univerzita v slovenských dejinách. In ČIČAJ, Viliam (ed.) *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*. Bratislava: VEDA, 1987, s 13-14.

REVOLÚCIA KONTRA CIRKEV: LA CONSTITUTION CIVILE DU CLERGÉ – OBČIANSKA ÚSTAVA KLÉRU, VÝVOJ A OBSAH

TIMOTEJ ČAMBÁL

Revolution versus the Church – La Constitution civile du clergé - the civil constitution of the clergy, development and content

Abstract: This paper deals with the development of relations between the Catholic Church and the revolutionary forces, or the National Assembly, during the first years of the French Revolution, with the Civil Constitution of the Clergy, the gradual path to it, and its concrete development and content as the central theme of the work. The aim of our work is to examine the presence of an anti-religious or anti-clerical background in the early stages of the revolution. In the first chapter, we discuss the state of the Catholic Church in France in 1789, that is, the division of the clergy, the dioceses, the property situation in the Church, the state of the religious communities, and the anti-clerical or anti-religious sentiments of some sectors of french society of that time. We then describe the specific phases of the development of state-church relations foreshadowing the Civil Constitution of the clergy, in particular the confiscation of ecclesiastical property, the establishment of the Ecclesiastical Committee, and the abolition of religious orders. The core of the paper is an analysis of the most significant and controversial articles of the aforementioned Constitution, dealing with their specific meaning, impact or ideological background. Finally, we briefly describe the impact of the Constitution, the division of the clergy, the state church, and the subsequent development of church-state relations during the following phases of the revolution.

Keywords: French revolution, Civil Constitution of the Clergy, persecution of the church, refractory clergy, state church

Úvod

Ako už naznačuje názov, v tejto štúdií sa budeme zaoberať konfliktom francúzskeho štátu a katolíckej cirkvi v prvých rokoch Veľkej francúzskej revolúcie, teda približne do konca roka 1790. Dejiny cirkvi, kresťanstva a Európy samotnej sú úzko späté s touto revolúciou, ktorá predstavuje zlom, popretie dovtedajšieho poriadku a zhmotnenie pokrokárskeho myslenia prítomného medzi niektorými francúzskymi mysliteľmi minimálne od začiatku 18. storočia. Katolícka cirkev je najexponovanejším predstaviteľom stálych, nemeniacich sa morálnych hodnôt, ktoré neboli vždy v súlade s

vôľou štátnej moci. Preto bolo len logickým vývojom revolúcie, že ako jeden z prvých jej úmyslov bude zreformovať cirkev podľa jej vlastných predstáv. Pri všeobecnom glorifikovaní tzv. umiernenej, liberálnej časti francúzskej revolúcie v slovenskom školstve a vo verejnom priestore ostáva táto tematika prenasledovania cirkvi nepovšimnutá. Práve preto nás zaujala. Je známe, že počas jakobínskeho teroru boli kňazi, rehoľníci i veriaci vraždení. Ale čo bolo na začiatku, ako to celé začalo, aké boli motivácie v počiatkoch, v období, kedy vznikla Deklarácia práv človeka a občana? Toto sú otázky, ktorými sa budeme zaoberať v prekladanej štúdii.¹ K dosiahnutiu tohto cieľu sa budeme snažiť využívať archívne pramene, predovšetkým parlamentné diškurzy a vyhlásenia predných činiteľov tohto obdobia. Spomedzi použitej literatúry sa budeme opierať predovšetkým o práce Ludovica Sciouta, ktoré sú síce už staršieho pôvodu, ale podľa našich znalostí sú obsahovo dodnes neprekonané.

Katolícka cirkev predrevolučného Francúzska bola, neprekvapivo, hierarchicky prísne rozdelená. Vyšší klérus pozostával z arcibiskupov, biskupov, opátov a kanonikov katedrálnych a kolegiálnych kapitúl.² Nižší klérus, početnejší a pomerne chudobnejší, tvorili kňazi v jednotlivých farnostiach – farári, farskí vikári a kapláni. Okrem toho sa klérus delil aj neformálne, a to na duchovných žijúcich na kráľovskom dvore (tzv. dvorný klérus) a na duchovných pôsobiacich v diecézach (tzv. provinčný klérus).³ Vyšší klérus disponoval takmer všetkým majetkom i politickou mocou prvého stavu. Francúzsku cirkev tvorilo 134 diecéz, nerovných rozlohou i majetkom.⁴

¹ Témou sa francúzski historici zaoberajú už od 19. storočia. Z novšej literatúry poz. napr.: LE GOFF Jacques – RÉMOND René (eds.). *Histoire de la France religieuse, du roi Très Chrétien à la laïcité républicaine (tome 3)*. Paris: Seuil, 1991, 559 s. VOVELLE, Michel. *La Révolution Française et les origines de la laïcité*. In *La Pensée*, vol. 383, č. 3, 2015, s. 27-36.

² Všetci francúzski biskupi predrevolučného obdobia pochádzali z druhého stavu, zo šľachty.

³ K deleniu šľachty na dvornú a provinčnú poz. SCIOUT, Ludovic. *Histoire de la Constitution civile du clergé (1790-1801). Tome 1*. Paris : Didot, 1872. s. 33-34.

⁴ Podľa príjmu najbohatšie diecézy boli: Štrasburg (300 000 livrov), Paríž, Méty (200 000), Cambrai (150 000), Rouen, Toulouse (100 000), Bayeux (90 000), Remeš (80 000). Príjem väčšiny diecéz sa pohyboval medzi 20 až 40 tisíc livrami. Deväť diecéz malo príjem nižší ako 12 tisíc livrov. Celkovo bol francúzsky episkopát chudobnejší ako protestantský anglický episkopát. SCIOUT, *Histoire de la Constitution civile du clergé (1790-1801). Tome 1.*, s. 34-35.

I keď cirkev disponovala viacerými privilégiami, ktoré dostala počas stáročí, nebola bez finančných povinností voči štátu. Peňažne na chod štátu prispievala predovšetkým prostredníctvom tzv. *dons gratuites*.⁵ Ich výška sa z obdobia na obdobie prirodzene menila. Podľa Jacqua Neckera, ministra financií Ludovíta XVI., zaplatil klérus medzi rokmi 1715 a 1788 štátu vo forme *dons gratuites* 288 miliónov livrov, čo tvorilo 2,7% kráľovskej pokladnice.⁶ Katolícka cirkev bola vo Francúzsku vlastníkom približne 10% všetkej pôdy. Značnú časť tejto pôdy mali vo vlastníctve rehoľné rády. Za úpadok rehoľného života medzi rokmi 1770 a 1790 môže najmä prenajímanie kláštorných benefícií laikom – tzv. *commende*. Konal tak aj sám kráľ, aby obdaroval svojich verných. Pápeži mu v tom neoponovali, pretože si tak chceli zaistiť prijatie pápežských reforiem kráľovskou mocou. Často sa tak nerehoľníci stávali opátmí, pričom sa vôbec nezdržovali v daných kláštoroch a napriek tomu prijímali benefíciá z nich plynúce.⁷ Čo sa týka desiatku (*dîme*), tak jeho vyberanie pre cirkev netvorilo existenčnú otázku, keďže väčšina jej príjmov nepochádzala z desiatku, ale z prenajímania majetkov.

Predovšetkým kvôli agitácii tzv. *philosophes*, akými boli napr. François Marie Arouet zvaný Voltaire, encyklopedista Denis Diderot⁸ či Jean-Jacque Rousseau⁹, vznikalo prostredie pre konflikty medzi niektorými, najmä

⁵ *Don gratuit* má pôvod v roku 1549, keď kráľ Henrich II. požiadal cirkev o finančnú pomoc kvôli boju proti protestantom. Postupne sa z daru (fr. don) stala skutočná daň, na ktorej výške sa každých päť rokov klérus dohodol na tzv. *assemblée du clergé* – zasadnutí kléru. MUCHEMBLED, Robert a kol. *Dictionnaire de l'Ancien Régime*. Heslo: Don gratuit. Paris : Armand Collins, 2004, s. 249.

⁶ BLETT, Pierre. Heslo: Don gratuit. In BÉLY, Lucien (ed.). *Dictionnaire de l'Ancien Régime*. Paris: PUF, 1996, s. 434.

⁷ Podľa Boloňského konkordátu (1516), rovnako ako podľa nariadenia Tridentského koncilu (XV. zasadnutie, 3. kapitola, *De regularibus*) mohol byť opäť opátmom či abatišou menovaný len príslušník daného rehoľného rádu. Tieto ustanovenia však boli často beztretné obchádzané. SCIOU, Ludovic. *Histoire de la Constitution civile du clergé et de la persécution révolutionnaire (1790-1801)*. Paris: Didot, 1887, s. 6.

⁸ „*La nature n'a fait ni serviteur ni maître (...)* Et ses mains ourdiraient les entrailles du prêtre, au défaut du cordon pour étrangler les rois.“ – „Príroda nespravila služobníka ani pána (...). A jej ruky by z čriev kňaza spriadli lano pre zahrdusenie kráľov.“ DIDEROT, Denis. *Les Eleuthéromanes, ou les furieux de la liberté*. In *Ceuvres de Denis Diderot*, Paris : Brière, 1821, III, s. 467. Samozrejme, toto je iba výťah z básne a teda treba ho brať s vedomím, že sa jedná o poetický text – danú pasáž dáva do úst otrokovi, pričom básneň je o rovnosti.

⁹ Vzťahom náboženstva a štátu sa zaoberá najmä v 8. kapitole 4. knihy diela *Du*

mestskými farármi a šľachtickým episkopátom. Rovnako vo Francúzsku existovali dve rozdielne formy galikanizmu: parlamentný a cirkevný a vplyv si stále urdržiaval aj jansenizmus. Predstaviteľmi parlamentného galikanizmu boli členovia parlamentov, napr. Pithou, Dupuy, Denis Talon a dôsledná aplikácia ich teórií by katolícku cirkev Francúzska preformovala na spôsob anglikánskej cirkvi v Anglicku či pravoslávnej cirkvi v Rusku. Práve v parlamentoch bolo tiež mnoho prívržencov jansenizmu, ktorí napriek svojej externej morálnej rigorozite postupne prijímali myšlienky osvietencov. Cirkevný galikanizmus mal tradíciu trvajúcu už od stredoveku a jeho hlavnou tézou bola nadradenosť koncilov nad Svätou stolicou, respektíve snaha o rozšírenie biskupskej autority na úkor pápežskej – v tomto zmysle tu jestvuje súvis s politickým vývojom jansenizmu.¹⁰

Do Národného zhromaždenia bolo za prvý stav vyslaných 44 arcibiskupov a biskupov, 205 farárov, 52 opátov a kanonikov a sedem rehoľných kňazov. Spočiatku bolo najviac prívržencov revolúcie medzi farármi, väčšinou kvôli vidine zbohatnutia či nadobudnutia cirkevných hodností. Existovali však i takí, ktorí si mysleli, že ľahkými ústupkami cirkev utíši svojich nepriateľov. Spolu so šľachtou súhlasil 4. augusta prvý stav so zjednotením všetkých troch stavov, čo bol prvý krok ku *Constitution civile* a ukončeniu existencie kléru ako jednotného politického stavu. Avšak už pred 14. júlom začali násilnosti proti cirkvi.¹¹

Dňa 11. augusta schválilo Národné zhromaždenie zrušenie desiatku. Krátko nato bola zrušená platba štóly¹² a kňazom bolo nariadené obracať sa ohľadom provízií na benefíciá a dišpenzov na ich diecézneho biskupa a nie na rímskeho pápeža, ako to bolo vo zvyku predtým. To bol prvý zásah Národného zhromaždenia do výlučne cirkevných záležitostí. Zjavným spôsobom preukazuje galikánsky myšlienkový pôvod. Dňa 26. septembra

contrat social. ROUSSEAU, Jean-Jacque. *Du contrat social*. Paris : Flammarion, 2012, 255 s. ROUSSEAU, Jean-Jacque, *Du contrat social*. In *Collection complète des œuvres*. Vol. 1 [online]. Genève : Barde, Manget & Cie, 1789, s. 187-359. Dostupné na internete: <https://www.rousseauonline.ch/pdf/rousseauonline-0004.pdf>

¹⁰ SCIOUT, *Histoire de la Constitution civile du clergé et de la persécution révolutionnaire (1790-1801)*, s. 7-10.

¹¹ Masy vpadli do konventu svätého Lazára a zničili knižnicu s obsahom 50 tisíc zväzkov. Pamätná izba svätého Vincenta de Paul bola spálená, hlavu z jeho sochy napichli vzbúrenci na kopiju. SCIOUT, *Histoire de la Constitution civile du clergé et de la persécution révolutionnaire (1790-1801)*, s. 12.

¹² Platba za konkrétne liturgické úkony vykonávané kňazom, napr. krst či pohreb.

sa po návrhu vyslanca Národného zhromaždenia vzdal arcibiskup Paríža v mene francúzskej cirkvi všetkých strieborných liturgických nádob. 11. októbra biskup Talleyrand navrhol konfiškáciu cirkevných majetkov. Dva dni nato poslanec Honoré Riqueti, gróf de Mirabeau, neskorší prezident klubu Jakobínov, navrhol dekrét s dvoma bodmi: všetky majetky cirkvi majú patriť štátu, za čo sa štát postará o materiálne bytie kléru; farári budú mať ročný plat minimálne 1200 livrov.¹³ Hlavná argumentácia revolucionárov bola: klérus už neexistuje ako stav, teda nemôže byť ani vlastníkom pôdy. Hlasovalo sa 2. novembra, za konfiškáciu bolo 568 hlasov, proti 346.¹⁴

Dňa 12. augusta, medzitým ako sa krajina zmietala v ľudových nepokojoch, predložil poslanec a starosta Villefranche-de-Beaujolais Charles Antoine Chasset požiadavku na vznik viacerých komisií či výborov v prostredí Assemblée nationale, medzi inými i *Comité ecclésiastique*, teda cirkevného výboru.¹⁵ Na rade boli rehoľné rády. Podľa zákonov platných za *ancien*

¹³ Poslanec Antoine Barnave: „*Le clergé, existe par la nation: la nation pourrait le détruire: il résulte évidemment de ce principe que la nation peut retirer des mains du clergé des biens qui n'ont été affectés et donnés que pour elle.*“ – „Klérus, jestvuje skrze národ: národ by ho mohol zničiť: jasne to vyplýva z princípu, že národ môže zobrať z rúk kléru majetky, ktoré boli vytvorené a dané iba pre národ.“ Možno teda konštatovať, že jedna z primárnych motivácií pre materiálne zabezpečenie duchovenstva z rúk štátu bolo práve implicitné podriadenie kléru štátnej moci. Primárny cieľ konfiškácie otvorene vyjadril Dominique Joseph Garat, poslanec a od roku 1792 minister spravodlivosti: „*S'ils sont propriétaires, ils peuvent être indépendents: ils attacheront cette indépendance à l'exercice des leurs fonctions.*“ – „Ak budú vlastníkmí pôdy, mohli by byť nezávislí: túto nezávislosť by využili pri výkone svojich funkcií.“ SCIOU, *Histoire de la Constitution civile du clergé et de la persécution révolutionnaire (1790-1801)*, s. 21.

¹⁴ SCIOU, *Histoire de la Constitution civile du clergé et de la persécution révolutionnaire (1790-1801)*, s. 13-23.

¹⁵ „*M. Chasset fait ensuite une motion tendant à la nomination de plusieurs comités, pour l'exécution de l'arrêté pris le 11: D'un comité de quinze personnes choisies au scrutin dans les bureaux, et parmi les membres n'ayant aucune fonction particulière dans l'Assemblée, pour préparer le travail des affaires du clergé.*“ Archives Parlementaires de 1787 à 1860 – Première série (1787-1799) Tome VIII – Du 5 mai 1789 au 15 septembre 1789. Paris : Librairie Administrative P. Dupont, 1875, s. 399. Na začiatku svojej existencie pozostávala *Comité ecclésiastique* z 15 členov (sedem advokátov, dvaja biskupi, traja nižší duchovní, traja reprezentanti šľachty), 7. februára 1790 bol ich počet zvýšený o polovicu. 13. apríla z nej odstúpili piati duchovní a dvaja šľachtici pre nesúhlas s pripravovanými dokumentmi. TISSOT-DUPONT, Jérôme. *La Comité ecclésiastique de l'Assemblée nationale constituante*

régime, každý kto vyslovil večné sľuby bol nútený svetskou mocou plniť ich dodržiavanie, teda prinajmenej nosiť reholný habit a bývať v kláštore. Dňa 13. februára však Národné zhromaždenie nielenže zrušilo dané zákony, ale zrušilo aj platnosť všetkých reholných sľubov. Od 9. apríla sa v Ústavnodarnom zhromaždení začínajú diskusie o reorganizácii cirkvi pod rúskom finančných dôvodov. Vecne to ešte predtým zhrnul poslanec Martineau: „Odkedy ste dali majetky cirkvi k dispozícii národu, ste skôr ako finančnú operáciu vykonali operáciu politickú.“¹⁶

Zatiaľ čo práva cirkvi boli postupne okliešťované, pápež Pius VI. zastával pozíciu tichého odporu. Prvýkrát sa verejne vyjadril až 26. marca 1790. Povedal, že kým sa Národné zhromaždenie zaoberalo politickými otázkami, nemal právo nijak zakročiť. Avšak revolucionári začali zasahovať do práv a záležitostí cirkvi, a teda, že jeho dovtedajšie mlčanie rozhodne nemá byť brané ako odobrenie toho, čo sa vo Francúzsku deje. Už dlho predtým očakával úplnú schizmu francúzskej cirkvi.¹⁷

Hlasovanie ohľadom Občianskej ústavy kléru sa udialo 12. júla. Ústava bola rozdelená na 4 zložky: 1. Cirkevné úrady; 2. Menovanie do cirkevných úradov; 3. Platy a dôchodky; 4. Zákon o pobyte. Nasledujú citácie najvýznamnejších článkov zo všetkých štyroch zložiek Ústavy:

I. zložka, *Cirkevné úrady*, obsahuje 24 zákonných článkov:¹⁸

Čl. 1. – „Každý *department*¹⁹ bude tvoriť jednu diecézu a každá diecéza bude mať rovnakú rozlohu a hranice ako daný *department*.“ Počet diecéz sa tým mal znížiť z pôvodných 130 na 83 podľa počtu departmentov, zvyšné diecézy mali prestať existovať. Zrušených bolo celkovo 62 diecéz a 10 bolo novovytvorených. Dôvody tohto zákroku boli: snaha znížiť výdavky štátu na cirkvi a snaha o administratívne zjednotenie diecéz s departmentmi.

(1789-91) de L'Histoire apologetique par Durand de Maillane à la recherche moderne. In *Revue d'Histoire de l'Eglise de France*, roč. 90, č. 2, 2004, s. 432.

¹⁶ SCIOU, *Histoire de la Constitution civile du clergé (1790-1801)*. Tome 1, s. 151.

¹⁷ SCIOU, *Histoire de la Constitution civile du clergé et de la persécution révolutionnaire (1790-1801)*, s. 23-37.

¹⁸ Všetky citácie článkov sa nachádzajú v *Archives Parlementaires de 1787 à 1860 – Première série (1787-1799) Tome XVII – Du 9 juillet au 12 août 1790*. Paris : Librairie Administrative P. Dupont, 1884, s. 55-60.

¹⁹ Department – okres, administratívna jednotka novej francúzskej správy, ktorá vznikla počas Francúzskej revolúcie.

Rozhodne tu teda nemožno hovoriť o nejakom záujme o duchovné dobro veriacich.²⁰ Argumentovalo sa najmä rozdielnou rozlohou diecéz, čo bolo zapríčinené rozličným historickým vývojom konkrétnych území. Je fakt, že z pohľadu duchovnej starostlivosti nebola príliš veľká rozloha diecézy želateľným javom, neexistoval však dôvod, prečo by Svätá stolica nebola bývala ochotná pristúpiť k riešeniu daného problému formou dohody. Na druhej strane však toto rozhodnutie nebolo šťastné ani z administratívneho hľadiska. Departmenty totiž tiež neboli úplne rovnaké, niektoré boli populačne dvakrát tak početné ako iné. Tým, že štát autoritatívne nariadil zmenu takýchto rozmerov, spravil zo seba najvyššiu inštanciu v záležitostiach cirkvi vo Francúzsku.²¹

Čl. 3 – „*Kráľovstvo bude rozdelené na desať metropolitných oblastí...*“.

Čl. 5 – „*Všetkým kostolom a farnostiam vo Francúzsku, ako aj všetkým občanom je zakázané rozpoznať, v akomkoľvek prípade, autoritu biskupa či metropolitu, ktorý bol do úradu menovaný cudzou mocou, či jej delegátmi prebývajúcimi vo Francúzsku (...)*“ – V rovine riadenia cirkvi úplná eliminácia pápeža.

Čl. 9 – „*Biskupská farnosť²² nebude mať iného bezprostredného pastiera okrem samotného biskupa, pomáhať mu budú vikári.*“ – Znamená aj zrušenie katedrálnych kapitúl. V porovnaní s nižším klérom bolo postavenie biskupov, ich biskupská moc, značne umenšené.

Čl. 16 – „*Vo všetkých mestách, ktoré majú menej ako šesťtisíc obyvateľov bude iba jedna farnosť; zvyšné budú s danou farnosťou zlúčené.*“ Tento článok mal zjavne ekonomický cieľ, podľa pôvodného návrhu mal byť limit určený až na desaťtisíc obyvateľov.

Čl. 21 – „*Všetky tituly a úrady okrem tých, ktoré sú spomenuté v tejto Ústave, dôstojnosti, prebendy (...) kanonikáty, kaplanáty (...) všetky svetské či rehoľné kapituly, opátstva (...) a všetky ostatné benefíciá všeobecne ktoréhokolvek druhu (...) sú odo dňa publikovania tohto dokumentu zrušené a nič im*

²⁰ Gabriel-Nicolas Maultrot (1714 – 1803), jansenistický právnik: „Les instigateurs de ce projet ne voient en tout ceci qu'un arrangement d'économie, ou tout au plus une répartition géométrique de ces trois objets, département, tribunal, diocèse“ – „Iniciátori tohto projektu v tom všetkom vidia len úsporné usporiadanie alebo nanajvýš geometrické rozloženie týchto troch objektov: oddelenie, súd, diecéza.“ SCIOU, *Histoire de la Constitution civile du clergé (1790-1801)*, Tome I., s. 205.

²¹ SCIOU, *Histoire de la Constitution civile du clergé (1790-1801)*, Tome I., s. 204-208.

²² Podľa článku 8 sa z katedrálneho chrámu mala stať obyčajná „biskupská farnosť“.

podobné nemôže byť v budúcnosti ustanovené.“ – Teda aj úplné zrušenie všetkých rehoľných spoločenstiev, spoločností apoštolského života a pod.

II. zložka, *Menovanie do cirkevných benefícií*, má 44 článkov:

Čl. 1 – „*Od dnešného dňa poznávame iba jeden spôsob obsadzovania biskupstiev a farností, a to formou volieb.*“

Čl. 2 – „*Všetky voľby sa udejú cestou hlasovania, a to podľa absolútnej väčšiny hlasov.*“

Čl. 3 – „*Voľby biskupov sa budú konať podľa predpísanej formy a skrze volebné teleso (le corps électoral) (...)*“ Voľby biskupa teda mali prebiehať takto: najprv Primárne zhromaždenie kantónu (najmenší voličský oblasťný celok) zvolilo za každých sto aktívnych občanov (*citoyen actif*) daného kantónu jedného voliteľa do volebného telesa. Na to, aby bol niekto považovaný za aktívneho občana, musel spĺňať nasledujúce podmienky: byť Francúzom, mať vek najmenej 25 rokov, byť udomácneným v kantóne najmenej po dobu jedného roka, platiť priamy príspevok v miestnej hodnote troch dní práce,²³ nebyť nájomným sluhom.²⁴ Volebné teleso potom menovalo poslancov do Národného zhromaždenia za daný department, úradníkov departmentu a biskupa. Okrem toho, ako bolo ukázané, medzi podmienkami pre aktívnych občanov ani pre voliteľov nebola žiadna podmienka ohľadom ich náboženskej príslušnosti. Vyplýva z toho, že moc voliť biskupa (ako aj farára) mali mať okrem katolíkov aj vyznávači akýchkoľvek iných náboženstiev. Funkcia biskupa tak bola znížená na roveň úradníka departmentu, pričom na voľbu katolíckeho biskupa, nástupcu apoštolov, mali protestanti, židia či ateisti rovnaký vplyv ako katolíci. Tento fakt úplne popiera argumentáciu zástancov tohto článku, ktorí tvrdili, že v prvotnej cirkvi boli biskupi a farári tiež volení do svojich funkcií. Argumentácia tohto druhu je krajne zavádzajúca.²⁵

²³ Na to, aby bol aktívny občan spôsobilý na pasívne volebné právo do elektorátneho telesa musel platiť priamy príspevok v miestnej hodnote nie troch, ale desiatich dní práce. SCIOU, *Histoire de la Constitution civile du clergé (1790-1801)*, Tome I., s. 235.

²⁴ SIÈYES, Emmanuel-Joseph. *Observations sur le rapport du comité de constitution concernant la nouvelle organisation de la France*. Versailles : Baudouin, 1789, s. 22.

²⁵ Voľby biskupov sa v prvotnej cirkvi konali za veľmi špecifických podmienok. Voľba musela byť vždy potvrdená ďalšími ordinármi, pričom treba brať do úvahy, že sa tak konalo v období, kedy nevyplývali z členstva v katolíckej cirkvi žiadne výhody, práve naopak. O voľbách farárov nie sú v prvotnej cirkvi žiadne záznamy. SCIOU, *Histoire de la Constitution civile du clergé (1790-1801)*, Tome I., s. 228-234.

Čl. 6 až 13 – Pojednávajú o spôsobilosti potrebnej na obdržanie pasívneho volebného práva pre biskupský stolec. Spôsobilým je teoreticky každý kňaz, ktorý vykonáva kňazskú činnosť aspoň pätnásť rokov od svojej kňazskej vysviacky.

Čl. 19 – „Nový biskup sa nebude môcť obracať na pápeža, aby od neho obdržal nejakú formu potvrdenia, ale napíše mu ako viditeľnej hlave všeobecnej cirkvi, aby tak svedčil o jednote viery a o spoločenstve, ktoré s ním musí udržiavať.“ Práve týmto článkom je schizma s univerzálnou cirkvou dokonaná. I keď sa druhá časť článku snaží navodiť dojem jednoty s pápežom, fakt úplnej správnej nezávislosti od biskupa Ríma to nemení. Biskupi sú podľa tohto článku s pápežom v rovnocennom postavení, keďže pápež nijakým spôsobom nedisponuje právom potvrdiť či odmietnuť ich voľbu, ale len zobrať ju na vedomie. Pápež sa tak má stať iba formálnym spojivom všeobecnej cirkvi bez akejkolvek skutočnej moci.²⁶

Čl. 21 – „Predtým ako začne ceremónia konsekrácie (biskupa), (konsekrovaný) prednesie slávnostnú prísahu, ktorou sa zaviazže (...), že bude z celej svojej moci zachovávať Ústavu vyhlásenú Národným zhromaždením a prijatú kráľom.“

Čl. 38 – „Farári, zvolení a uvedení do úradu, prednesú rovnakú prísahu ako biskupi, vo svojom farskom kostole v nedeľu pred hlavnou farskou omšou, v prítomnosti predstaviteľov oblastných úradov, ľudu a kléru: dovedy nebudú môcť vykonávať žiadnu farskú činnosť.“

III. zložka, *Platy náboženských služobníkov*, má 12 článkov.

Čl. 1 – „Náboženský služobníci vykonávajúci primárne a najdôležitejšie funkcie spoločnosti, povinní trvalo prebývať na mieste ich služby, do ktorej ich zvoláva dôvera ľudu, budú platení národom.“

Zvyšné články sa zaoberajú presnými výpočtami platov pre všetky druhy „náboženských služobníkov“ – *ministres de la religion*.

IV. zložka, *Zákon pobytu*, má 7 článkov.

Články štvrtej zložky udávajú presné podmienky prítomnosti, resp. neprítomnosti biskupa či farára na mieste ich pôsobenia a pod.

To sú teda články, ktoré treba poznať na pochopenie celej idey Občianskej ústavy kléru. Nehovoriac o protiprávnej povahe tejto ústavy, treba poznamenať aj absolútnu nekompetentnosť členov Ústavnodarného zhromaždenia konať

²⁶ Tamže, s. 246-247.

rozhodnutia ohľadom cirkevných záležitostí majúcih zjavný vplyv na náboženské prežívanie drvivej väčšiny populácie Francúzskeho kráľovstva. Možno povedať, že niekoľko stovák právnikov presadilo za pár mesiacov nevídanú reorganizáciu spoločnosti, ktorého disciplinárne normy boli s jemnosťou formované viac ako tisícročie.²⁷

Občianska ústava kléru prevrátila disciplinárny poriadok cirkvi. Poprela moc Svätej stolice potvrdzovať biskupov a cirkev vytvorená ústavou – konštitučná cirkev bola v jasnom stave schizmy. Z duchovných sa stali „náboženský služobníci“ štátu, pričom celá konštitučná cirkev mala byť iba jedným z odvetví štátnej moci.

Ďalším z neblahých prvkov ústavy bolo značné oslabenie biskupskej moci. Biskup totiž mohol menovať iba svojich vikárov, ktorých ale nemohol odvolať. Na výber duchovných jeho vlastnej diecézy nemal žiaden vplyv. Všetky formálne znaky mu však boli ponechané, možno povedať, že úrad biskupa mal byť podľa ústavy čestnou funkciou, ktorá mala nasýtiť žiadostivosť tzv. prísažných kňazov, teda kňazov, ktorí zradili svoju cirkev. Okrem toho neexistovala žiadna formálna hlava tejto konštitučnej cirkvi, bol to len konglomerát departmentálnych diecéz vykonávajúci vôľu štátu.²⁸

Občianska ústava kléru dokonca poprela samotnú Deklaráciu práv človeka a občana, ktorá v článku 11 ustanovuje: „*Nikto nesmie byť stíhaný pre svoje názory, ani náboženské, ak ich prejav nenarušuje verejný poriadok ustanovený zákonom.*“²⁹ Občianska ústava duchovenstva totiž vytvorila taký verejný poriadok, podľa ktorého, ak chcel občan vyznávať katolícku vieru v jej pravosti, stal sa automaticky nepriateľom štátu. Pritom všetky ostatné náboženstvá mohli byť vyznávané bez obmedzení, jedine do práv a samotnej štruktúry katolíckej cirkvi štát neoprávnene zasiahol.

²⁷ Ohľadom formovania disciplinárnych noriem cirkvi pozri napríklad: CHIRON, Yves. *Histoire des conciles*. Paris: Perrin, 2011, 288 s.

²⁸ SCIOUT, *Histoire de la Constitution civile du clergé et de la persécution révolutionnaire (1790 – 1801)*, s. 47-52. Porov. CHAUNU, Pierre. *Le Grand Déclassement*. Paris : Robert Laffont, 1989, s. 204-234.

²⁹ „Nul ne doit être inquiété pour ses opinions, même religieuses, pourvu que leur manifestation ne trouble pas l'ordre public établi par la Loi.“ *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789*. Dostupné na internete: <https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>

Aby zákon nadobudol platnosť, bol potrebný kráľov podpis. Ľudovítovi XVI., ktorý bol hlboko veriacim katolíkom, rozhodne nebolo po vôli takýto dokument podpísať. Ústavodarné zhromaždenie odmietlo akúkoľvek komunikáciu s pápežom, pretože mu už predtým odmietlo uznať hocikáku autoritu okrem duchovnej. Ľudovít XVI. mal teda veľmi náročné postavenie. Medzi radcami nemal podporu k vyjadreniu jasného stanoviska proti ústave a sám na nej nemohol zmeniť ani slovo, uskromnil sa teda na uprosenie Pia VI., aby ju hneď oficiálne neodsúdil. Pápež totiž svoj postoj rázne vyjadril 10. júla, teda dva dni pred hlasovaním.³⁰ Kráľa v liste vyzýva, aby dekrét (pripravovanú Občiansku ústavu duchovenstva) verejne odmietol, pretože ak tak neurobí a prijme ho, svoj národ tým privedie do všeobecného omylu, krajinu do schizmy a kráľovstvo možno zachvátia náboženské vojny.³¹ Medzitým revolucionári šíрили dezinformácie, podľa ktorých mal pápež s ústavou súhlasiť, čo kvôli jeho zdanlivému mlčaniu mnohých i presvedčilo. Kráľ so svojim ministrami namiesto toho, aby zverejnili pápežov list a nezavrhl tak možnosť kompromisu s Ústavodarným zhromaždením, sa radšej rozhodli nechať ho tajným. Pápež sa sám nevyjadril verejne len z ústretovosti voči kráľovi. Ľudovít XVI., večne váhajúci a snažiaci sa o kompromis, teda zamedzil aj pápežovi verejne sa vyjadriť. Dňa 24. augusta kráľ podpísal a promulgoval Občiansku ústavu duchovenstva. Pápež mu odpísal 22. septembra a vyjadril sa, že ústavu verejne neodsúdi, kým komisia zriadená na jej vyšetrovanie neskončí svoju prácu.³² V októbri Jaen Raymond de Boisgelin, arcibiskup Aix, vydal svoje kritické *Observations sur le serment*

³⁰ SCIOU, *Histoire de la Constitution civile du clergé et de la persécution révolutionnaire (1790 – 1801)*, s. 68-70.

³¹ „... sed ex paterno animi nostri erga te amore, majestati tuae palam facere, certissimeque denunciare, si decreta ad clerum pertinentia approbes, eo ipso in errorem universam te inducturum nationem tuam, regnumque in schisma et in crudele fortasse etiam religionis bellum esse impulsurum.“ THEINER, Augustin (ed.). III. Ludovico Francorum regi christianissimo Pius papa VI. In *Documents inédits relatifs aux affaires religieuses de la France 1790 à 1800*. Tome premier. Paris: Firmin Didot, 1857, s. 5.

³² I keď bolo zjavné, aké budú závery komisie, pápež ju dal zriadiť, aby tak bol ústretový voči francúzskemu kráľovi a pomohol mu predlžovať čas, čo však spôsobilo zmätok medzi francúzskym klérom i veriacimi. SCIOU, *Histoire de la Constitution civile du clergé et de la persécution révolutionnaire (1790 – 1801)*, s. 71-74.

*prescrit aux ecclésiastiques et sur le décret qui l'ordonne.*³³ S jeho *Observationes* súhlasil takmer celý episkopát Francúzska.

Biskupi teda mali jedínú možnosť, ako bojovať proti ústave, a to úplne odmietiť jej praktickú aplikáciu, ignorovať ju. Napríklad, katedrálne kapituly vykonávali svoju činnosť, až kým im v tom nebolo fyzicky zabránené. Kňazom, ktorí ústavu odmietli, boli zastavené príjmy. Prenasledovanie kléru naberalo na intenzite každou novou udalosťou, spojenou predovšetkým so zosadzovaním a volením biskupov. Tí, ktorí sa odvážili o ústave vyjadrovať kriticky, boli umlčaní, sloboda tlače pre nich neplatila. Završenie projektu ústavy nastalo 26. novembra 1790. Jakobínsky poslanec Charles Voidel prišiel s návrhom dekrétu, ktorým bolo uzákonené prenasledovanie katolíckej cirkvi vo Francúzsku.³⁴ Týmto dekrétom sa dostali do platnosti články 21 a 38 II. zložky Občianskej ústavy kléru. Kráľ po dlhom váhaní v zúfalej situácii dekrét sankcionoval 26. decembra. *Serment obligatoire* – povinná kázeň, prisaha, ktorú museli odprisahať všetci katolícki duchovní Francúzska najneskôr do konca februára 1791 znela nasledovne: „Prisahám, že budem starostlivo bdieť nad veriacimi mne zverenej farnosti (alebo diecézy), že budem verný národu, zákonom, kráľovi a že budem zo všetkých síl zachovávať ústavu, ktorú vydalo Národné zhromaždenie a ktorú prijal kráľ.“³⁵

Tisíce kňazov boli takto vystavené rozhodnutiu medzi bezpečnou cestou schizmy a ťažkou cestou vernosti cirkvi. Táto *serment obligatoire* sa stala rozhodujúcim faktorom nasledujúcich rokov plných krvavého prenasledovania katolíckeho kléru. Je pravdepodobné, že práve kvôli vyhánaniu tzv. „neústavných“ kňazov (*non-jureurs, prêtres réfractaires*) a dosadzovaniu „ústavných“ kňazov (*jureurs, prêtres assermentés*) vypuklo aj kontrarevolučné povstanie vo Vendée.³⁶

³³ BOISGELIN DE CUCÉ, Jean Raymond de. *Observations sur le serment prescrit aux ecclésiastiques et sur le décret qui l'ordonne*. Paríž: Guerbart, 1791, 61 s. Dostupné na internete: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k455351.r=boisgelin.langFR>

³⁴ SCIOU, *Histoire de la Constitution civile du clergé et de la persécution révolutionnaire (1790 – 1801)*, s. 78-84.

³⁵ *Archives Parlementaires de 1787 à 1860 – Première série (1787-1799) Tome XXI – Du 26 novembre 1790 au 2 janvier 1791*. Paris : Librairie Administrative P. Dupont, 1885, s. 80.

³⁶ Porov. SÉCHER, Reynald. *La génocide franco-français, la Vendée-Vengé*. Paris: PUF, 1986, 338 s., „*The Vendée (...) was profoundly attached to the Church and to the missionary order founded by St. Grignon de Montfort at the beginning of the*

Záver

Snahou tejto práce bolo zodpovedanie otázky, aký bol vývoj vzťahov cirkvi a štátu vo Francúzsku v prvých rokoch revolúcie, aké boli v danej oblasti motivácie jej činiteľov.

Z uvedeného je zjavné, že záujmy revolucionárov od počiatku neboli nezištné, resp. dobro cirkvi a dobro veriacich nebolo ich motiváciou. Vo vzťahu k cirkvi a náboženstvu sa tu nachádza viditeľné prepojenie aj s ďalšími revolučnými hnutiami, snaha podrobiť cirkev štátu, spraviť ju jeho slúžkou, ktorá by vo vnímaní ľudu potvrdzovala vládne rozhodnutia. Tento jav sa vyskytoval v protestantských krajinách, v cárskom Rusku, v Habsburskej ríši Jozefa II. a v menšej miere i Márie Terézie, a neskôr zase v totalitných režimoch 20. storočia. Je príznačné, že tí, ktorí vydali Deklaráciu práv človeka a občana, ju v prípade, kedy by im nevyhovovalo ju dodržať, popreli. Takisto je pozoruhodné, že rovnako ako aj v ďalších hnutiach, ktoré sa snažili reformovať a následne úplne pozmeniť katolícku cirkev, tak aj v tomto prípade sa často používal argument návratu k prvotnej cirkvi. No z okolností situácie jasne vyplýva, že táto argumentácia bola iba krytím iných záujmov.

Možno teda konštatovať, že všetky podklady pre následné prenasledovanie katolíckeho kléru boli dané práve v čase tzv. umiernenej, liberálnej revolúcie.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

Pramene

Archives Parlementaires de 1787 à 1860 – Première série (1787-1799) Tome VIII – Du 5 mai 1789 au 15 septembre 1789. Paris: Librairie Administrative P. Dupont, 1875. 731 s.

Archives Parlementaires de 1787 à 1860 – Première série (1787-1799) Tome XVII – Du 9 juillet au 12 aout 1790. Paris: Librairie Administrative P. Dupont, 1884, 777 s.

DIDEROT, Denis. *Œuvres de Denis Diderot*, Paris: Brière, 1821, III, 512 s.

eighteenth century, which had renewed popular religion in the West. “DAWSON, Christopher. *The Gods of Revolution*. Washington, D. C. : The Catholic University of America Press, 2015, s. 79.

SIÈYES, Emmanuel-Joseph. *Observations sur le rapport du comité de constitution concernant la nouvelle organisation de la France*. Versailles: Baudouin, 1789, 57 s.

THEINER, Augustine (ed.). *Documents inédits relatifs aux affaires religieuses de la France, 1790 à 1800. Tome I*. Paris: 1857, 472 s.

Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789. Dostupné na internete: <https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>

Použitá literatúra

BÉLY, Lucien (ed.). *Dictionnaire de l'Ancien Régime*. Paris: PUF, 1996, 1384 s.

DAWSON, Christopher. *The Gods of Revolution*. Washington, D. C.: The Catholic University of America Press, 2015, 169 s.

MUCHEMBLED, Robert et al (eds.). *Dictionnaire de l'Ancien Régime*. Paris: Armand Collins, 2004, 745 s.

SCIOUT, Ludovic. *Histoire de la Constitution civile du clergé et de la persécution révolutionnaire (1790-1801)*. Paris: Didot, 1887, 608 s.

SCIOUT, Ludovic. *Histoire de la Constitution civile du clergé (1790 – 1801). Tome 1*. Paris: Didot, 1872, 486 s.

TISSOT-DUPONT, Jérôme. La Comité ecclésiastique de l'Assemblée nationale constituante (1789 – 1791) de l'Histoire apologetique par Durand de Maillane à la recherche moderne. In *Revue d'Histoire de l'Eglise de France*, roč. 90, č. 2, 2004, s. 427-452.

KLEMENS VON METTERNICH OČAMI JEHO SÚČASNÍKOV

EDUARD MAJER

Klemens von Metternich through the eyes of his contemporaries

Abstract: The aim of this work is to get closer to Klemens von Metternich, the Austrian minister of foreign affairs and later chancellor known primarily for his achievements during the Napoleonic wars and the congress system of the Holy Alliance. Much has been written about this important man who determined European politics for more than thirty years, so this work does not primarily discuss his political activities and actions, but uses them as a context to present his person as he was perceived by his contemporaries. For the needs of this work, four important men were selected, with whom he came into frequent contact and who had a significant impact on European history - Emperor Francis I. of the Holy Roman Empire, Prince Karl von Schwarzenberg of Austria, Emperor Napoleon and Russian Emperor Alexander I. Since history is also about ordinary people and it was at this time that the press came to the fore, this work also deals with Metternich's views from the point of view of periodicals, namely Pressburger Zeitung, Hungaria and Slovacke novini.

Keywords: Metternich, Napoleon, Napoleonic Wars, congress system, Alexander of Russia, Pressburger Zeitung

Metternich a František I.

Kancelár Klemens von Metternich sa radí medzi najvýznamnejšie osobnosti dlhého devätnásteho storočia, ktoré poznalo viacero významných štátnikov. Málokto z nich mal však taký dopad na či už svetové, európske, štátne alebo národnostné dejiny ako práve on. Jeho meno sa v dobe, kedy pôsobil, objavuje zakaždým a nemožno ho vynechať, pretože vplýval na svoju dobu, ktorá nesie jeho meno, a to z prostého dôvodu: jeho dopad na vtedajšiu dobu ako aj spoločnosť bol kľúčový a prenikavý, zasahoval do takmer každej oblasti života a systém, ktorý vybudoval, mal ďalekosiahle následky, ktorých ozvenu je možné cítiť aj v dnešných časoch. Už skutočnosť, že je po ňom pomenovaná éra bezprecedentného tridsaťročného mieru jasne naznačuje, o akú veľkú historickú osobnosť išlo.

Príbeh Klemensa von Metternicha a budúceho cisára Františka patrí v tejto dobe medzi tie kľúčové, pretože to bola práve vôľa cisára, čo mu umožnila držať opraty moci pevne v jeho rukách a budovať konzervatívny systém. Prvýkrát sa stretli v roku 1790 vo Frankfurte nad Mohanom pri príležitosti korunovácie Františkovho otca Leopolda II. za cisára Svätej rímskej ríše, kde František vystupoval ako arcivojvoda a následník trónu, pričom mladý, len sedemnásťročný Klemens mal v tak nízkom veku už oficiálne povinnosti spojené s korunováciou.¹ O dva roky nato, v roku 1792, sa opäť stretli a Metternich v úlohe ceremoniára bol opäť súčasťou korunovácie,² v ktorej nádhere vnímal diametrálnu odlišnosť od reality a teroru rozpútaného vo Francúzsku.³

Dvoch nepriateľov revolúcie spojila práve ona, pretože ju bytostne nenávideli, a tak neváhali spojiť sa, aby ju porazili. Šlo o priateľstvo s veľkými výhodami – cisár František dal Metternichovi svoju priazeň a v podstate voľné ruky v politickej oblasti. Veľmi dobre to môžeme odsledovať na jeho bezprostrednej reakcii na spis o Svätej aliancii od ruského imperátora Alexandra I., ktorý bol plný náboženského ducha, keď vyhlásil, že nevie, či takýto spis má riešiť so svojimi ministrami (teda Metternichom, pozn. autora), alebo spovedníkom. Metternich ho podporil, že spis o Svätej aliancii je „nič, len hlučné nič.“⁴ Naopak Metternich s voľným politickým pôsobením verne slúžil Viedni a cieľom Rakúska a Habsburgovcov, pretože sa sám stotožňoval s reštauračným systémom, ktorý vybuďoval a ktorého sa cisár pevne držal.

Metternich verne slúžil Františkovi ako rakúsky veľvyslanec v Berlíne v rokoch 1803-1806, kde získal na ich a ruskú stranu Prusko a hoci sa vojna tretej koalície skončila fiaskom, Františkov postoj voči jeho diplomatovi sa nezmenil, stále mu bol naklonený, chválil ho a dokonca povzbudzoval, aby prijal ponúkanú žiadosť na post veľvyslancu v Paríži⁵ a neskôr ho v roku

¹ METTERNICH, Klemens. *Memoirs of Prince Metternich*. First Volume. Ed. Richard Metternich. Trans. Alexander Napier. Londýn: Richard Bentley and Son, 1880, s. 7.

² MAJER, Eduard. *Knieža Klemens von Metternich: Život a dielo*. Bakalárska práca. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2022, s. 17.

³ METTERNICH. *Memoirs of Prince Metternich I.*, s. 12.

⁴ UHLÍŘ, Dušan. *Čas kongresů a tajných společností*, Praha: Nakladatelství Epoque, 2017, s. 50.

⁵ METTERNICH. *Memoirs of Prince Metternich I.*, s. 65.

1809 vyniesol na post ministra zahraničných vecí, čím ho postavil do čela rakúskej politiky. Metternich to brilantne využil hľadajúc pre oslabené Rakúsko strednú cestu k prežitiu, a preto v roku 1810 zrežiroval manželstvo Napoleona s Františkovou dcérou Máriou Lujzou. Slovanmi kniežata de Ligne, išlo o obetovanie panny Minotaurovi,⁶ čo by sa ale nemohlo stať, keby to František neodsúhlasil a prečo by to odsúhlasil, ak nie preto, že si uvedomoval štátnické povinnosti seba, svojej dcéry i dynastie a mal plnú dôveru v svojho ministra, že zachráni jeho ríšu? Dokonca v mene tohto zväzku, ktorý mal zachrániť ríšu, spoliehal na Metternicha, že ochráni habsburský rod od hrozby amorálnosti, s ktorým by sa taký zväzok stretol. Napoleon bol totiž v ostrom nepriateľstve s pápežom Piom VII. a navyše bol rozvedený, čo u pokorného a pravoverného katolíka Františka vyvolávalo obavy o legitímnosť manželstva s jeho dcérou aj o možnú škvrnu na rode. Povolal preto Metternicha, ktorý zlomil odpor cirkvi – ďalšie očakávanie, ktoré dokázal splniť.⁷

Metternich jeho dôveru nezradil, ale dokonca aj on dokázal urobiť to, čo cisár vnímal ako „krok vedľa“ a jasne sa mu postavil na odpor, po ktorom sa Metternich stiahol. Tak to bolo s nápadom na postupné federalizovanie ríše z roku 1811, ktoré František absolútne odmietal, no našli spoločnú zrodu pri potieraní nacionalistických prejavov po pochopení hrozby, ktorú predstavujú pre ríšu Habsburgovcov.⁸ Rovnako neuspel s viacerými ďalšími reformami, ktoré František prezieravo zatrhol, ako napríklad reformu kabinetnej vlády, pretože vycítil ich pravý význam – než aby systém reformoval, Metternich ich chcel len pozmeniť za účelom posilnenia svojho vlastného, už i tak dominantného postavenia.⁹ Je však zrejmé, že to nebola ani tak otázka túžby po moci, ako skôr potreba mať väčšiu kontrolu, aby viedol Rakúsko svojím smerom a oslabil opozíciu. Ako ďalší príklad možno uviesť finančnú reformu, ktorej výsledkom bolo vydávanie papierových poukážok, ktoré značne znížili hodnotu papierových peňazí v Rakúsku.¹⁰

⁶ HERRE, Franz. *Metternich*. Praha: Themis, 1996, s. 93.

⁷ HERRE, Franz. *Marie Luisa: Napoleon byl její osud*. Praha: Ikar – Euromedia Group, 2011, s. 47-48.

⁸ OTMAR, Karl. *Klemens von Metternich* [online]. Upravené 12. 3. 2023.[citované 12. 3. 2023]. Dostupné z <<https://www.britannica.com/biography/Klemens-von-Metternich>>

⁹ MAJER, *Knieža Klemens von Metternich*, s. 35.

¹⁰ HERRE, Franz. *Metternich*. Praha: Themis, 1996, s. 103.

Ich spolupráca postupovala ďalej naprieč rokmi, vojnami, revolúciami i nepokojmi. I po dlhých rokoch sa Metternich tešil cisárovej dôvere a vytváral z nej základ svojej moci. Jasne to deklaruje fakt, že budúcnosť svojej dynastie aj ríše vložil do jeho rúk, pretože keď cisár v roku 1835 umrel, na čelo štátnej rady – fakticky regentskej rady – Ferdinanda I. sa dostal práve on. Mohol totiž najlepšie splniť cisárovo želanie na smrteľnej posteli: „*Vládni a nič nemeň. Zaujmi pevný a neotrasiteľný postoj k zásadám, ktorých neochvejným dodržiavaním som monarchiu nielen previedol búrkami najťažších čias, ale zabezpečil som jej vysoké postavenie, ktoré jej právom patrí a ktoré zastáva vo svete.*“¹¹ Inými slovami: nič sa v štáte nemalo meniť, jeho syn mal vládnuť a všetko zostať tak, ako to je.¹² Jedna z posledných myšlienok, ktoré František odkázal, znela: „*Vkladaj do princa Metternicha, môjho najpravdivejšieho služobníka a priateľa, dôveru, ktorú som mu dal počas toľkých rokov. Nerozhodujte žiadnu otázku týkajúcu sa vecí verejných alebo osôb bez toho, aby ste si najprv vypočuli, čo chce povedať.*“¹³

Metternich a Karl von Schwarzenberg

Spoločný príbeh týchto mužov sa začal písať rovnako ako predošlý. Prvýkrát sa stretli na korunovácii Františka za cisára Svätej rímskej ríše v roku 1792, no boli stavovsky nerovní – Karl patril do starej a veľmi bohatej kniežacej rodiny Schwarzenbergovcov, kým Metternichovci boli len schudobnená grófska rodina.¹⁴ Spoločný príbeh sa im ale začal písať, až keď sa Metternich stal v roku 1809 ministrom zahraničných vecí a na veľvyslanectve v Paríži ho nahradil práve Schwarzenberg. Podľa Metternichových memoárov ho na to miesto cisár menoval práve z jeho iniciatívy, pričom jeho slovami: „*Ako dokázali udalosti, lepšiu voľbu sa nedalo urobiť.*“¹⁵

Podľa Lenderovej mali títo dvaja muži vzťah neobmedzovaný rôznym spoločenským statusom ich titulov a postavenia, pričom k sebe boli otvorení, dokonca čiastočne neformálni a to aj napriek ich povahovej nekompatibilitate

¹¹ METTERNICH, Klemens. *Memoirs of Prince Metternich V.*, s. 473.

¹² VOCELKA, Karl – VOCELKOVÁ, Michaela. *František Josef I.: Císar rakouský a král uherský*, Praha: Nakladatelství Paseka, 2017, s. 44.

¹³ METTERNICH, Klemens. *Memoirs of Prince Metternich V.*, s. 474.

¹⁴ LENDEROVÁ, Milena. Rakouská ambasáda v Paříži v letech 1809 – 1812 v korespondenci Karla Schwarzenberga a Klemensa Metternicha. In *Forum Historiae*, 2018, s. 32-33.

¹⁵ METTERNICH, *Memoirs of Prince Metternich I.*, s. 117.

– Metternich, diplomat a politik do morku kostí, dokázal sa vykrúcať, byť pragmatický či zásadový podľa toho, ako to práve bolo potrebné, zatiaľ čo Schwarzenberg bol skôr usadlík so zásadami. Sám to vyjadril v liste, v ktorom uvádza, že diplomatickej kariére obetoval „svoje záľuby, ale myslí si snáď niekto, že s ľahkým srdcom a chladnou myslou budem prizerať, ako sa kvôli mojej oddanosti trónu rúca môj majetok a šťastie mojich detí?“¹⁶ Rozdiel bol aj vo vnímaní spoločnosti. Kým Metternich bol v salónoch medzi ľuďmi ako ryba vo vode, automaticky priťahoval pozornosť a stával sa jej stredobodom a Paríž bol „jeho rajónom,“ knieža von Schwarzenberg bol viac rezervovaný a utiahnutý muž. Paríž neznášal a nevidel zmysel v záhaľčivom životnom štýle, o čom písal aj v liste bratovi Jozefovi. Napriek tomu zostával verným a svoje povinnosti si plnil.¹⁷

Spomenutá nekompatibilita dvoch mužov však nenarúšala ich život. Ich korešpondencia sa nesie dokonca až v humornom duchu, napríklad keď Schwarzenberg napísal: „Prijmite moje gratulácie k rozšíreniu Vašej rodiny. Viete, tak trochu som vás nasledoval: Vy ste chceli syna a máte dcéru, u mňa je to presne naopak. Snáď to bude tou dobou, kedy je všetko hore nohami.“¹⁸ Je zrejmé, že dvojica si bola blízka a vzájomne sa podporovali. Schwarzenberg bol vojak, nie diplomat, ale bol disciplinovaný a poslúchal. Metternich v ňom našiel spojenca aj spolupracovníka, s ktorým úzko spolupracoval, vďaka ktorému mal z Viedne predĺženú ruku až na Napoleonov dvor. Schwarzenberg mu pomáhal so zariadením svadby Márie Lujzy a presne rozumel pohnútkam, ktoré viedli ministra k jej odovzdaniu „Minotaurovi“ vyjadriac sa, že jedna princezná stála za záchranu monarchie. Jej obeta bude ovenčená slávou, pretože sa obetovala v mene záchranu svojej vlasti.¹⁹ Mária Lujza si nakoniec svoju povinnosť splnila, no kredity šli len Metternichovi čoby ministromi, Schwarzenberg ako veľvyslanec znášajúci Napoleonove excesy bol skôr prehliadnutý. Že knieža vedelo, ako to na svete chodí, dokazuje i sám Korzičan, keď v memoároch spomínal na prešlap, ktorý si od neho vypočul: „Manželstvo vytvorené rafinovanou politikou nás do budúcnosti nezaväzuje k ničomu.“ Napoleon však veril v úprimnosť cisára

¹⁶ LENDEROVÁ, *Rakouská ambasáda v Paříži v letech 1809 – 1812*, s. 36.

¹⁷ Tamže, s. 36.

¹⁸ LENDEROVÁ, *Rakouská ambasáda v Paříži v letech 1809 – 1812 v korespondenci Karla Schwarzenberga a Klemensa Metternicha*. In *Forum Historiae*, s. 37.

¹⁹ MAJER, *Knieža Klemens von Metternich*, s. 32.

Františka²⁰ (ktorý by nezradil), preto diplomatov prešlap skoro ignoroval. Ale zabudol na Metternicha, ktorý nikdy nekonal tak, ako sa javilo na prvýkrát. Pre svoje vyjednávanie s Francúzmi sa však v Rakúsku proti nim vytvorila silná opozícia,²¹ čo ich mohlo jedine spojiť ešte bližšie dokopy. Obvinenie z frankofílie v tej dobe bolo zrejme dosť hanlivé, ak sa vzťahovalo na Napoleona.

Spolupráca dvoch mužov pokračovala ďalej, keď sa Schwarzenberg v roku 1812 stal veliteľom rakúskej armády, nie ako súčasťou Grandé Armée, ale ako koalíčný partner, ktorý operoval len tesne za rakúskymi hranicami, aby narobila čo najmenšiu škodu. Tým umožnil Metternichovi hrať dvojíťu hru s Rusmi a Francúzmi.²² Schwarzenberg nakoniec v podstate opustil diplomaciu a venoval sa svojej prirodzenosti – vojne. Po Napoleonovej porážke v roku 1813 a vzniku ďalšej koalície o rok neskôr, ktorá ho mala vytlačiť z Európy, sa Metternich zasadil za to, aby sa knieža stalo najvyšším veliteľom koalíčných vojsk – v podstate tlačil na cisára Františka, aby to umožnil²³ – a tiahli na západ podľa predošlých dohôd a porozumení.²⁴ Schwarzenberg sa pritom sťažoval, že ako veliteľ musí trpieť rôznych klamárov a zlých ľudí, pričom ruský cár Alexander sa s ním nevkusne bratříčkuje, bozkáva a buchnátuje ho ako strateného brata.²⁵

Metternich a Napoleon

Napoleon bol strašiakom Metternicha dávno predtým, ako sa prvýkrát stretli, pretože povstal z revolúcie, preberal z nej prvky a nakoniec ju využíval k narušeniu poriadku v Európe – monarchista a konzervatívec Metternich tým trpel. Ich cesty sa však priblížili, no nepretli, ešte dávno predtým. Ako spomína vo svojich memoároch, v roku 1788 odišiel študovať na univerzitu v Štrasburgu a práve v tom roku štúdium ukončil mladý Bonaparte. Minuli sa naozaj tesne a nikdy sa teda nestretli, no učili ich tí istí profesori, ktorí si naňho spomenuli, až keď prišla búrka a on rýchlo

²⁰ KIRCHEISEN, F. M. (ed.). *Memoirs of Napoleon I.*, s. 206-207.

²¹ LENDEROVÁ, *Rakouská ambasáda v Paříži v letech 1809 – 1812*, s. 39.

²² HERRE, Franz. *Metternich*. Praha: Themis, 1996, s. 108-109.

²³ METTERNICH, Klemens. *Memoirs of Prince Metternich I*. s. 205.

²⁴ SKED, Alan. *Metternich a Rakousko*, Brno: CDK, 2014, s. 56.

²⁵ MONTEFIORE, Simon Sebag. *Romanovovci 1613 – 1918*, Bratislava: Tatran, 2018, s. 380.

stúpal vyššie a vyššie.²⁶ Skutočne sa začal ich príbeh písať, až keď si Napoleon osobne do Paríža vyžiadal ako veľvyslanca niekoho z rodu Kaunitzovcov, na ktorého sa zamerl zrejme pre ich dobré renomé. Wenzel Anton slúžil ako skvelý vyslanec v Paríži a neskôr ako štátny kancelár za Márie Terézie, bol považovaný za jej najviac talentovaného ministra²⁷ a nakoniec slúžil jej trom nástupcom – Jozefovi II., Leopoldovi II. a Františkovi II. Bohužiaľ, Kaunitzovci nemali koho ponúknuť, preto sa cisár obrátil na ich najbližšieho príbuzného, Klemensa von Metternicha.²⁸

Desiateho augusta 1806 došlo k historickému stretnutiu, keď sa v Saint-Cloud spolu stretli títo dvaja muži,²⁹ no čoskoro sa ukázali rozdiely medzi ich pôvodom. Metternich zo starej rodiny bol sofistikovaný, stručný a efektívny vo svojich prejavoch aj správaní, kým Napoleon bol tým, čo Metternich nazval kariéristom, a teda mu chýbalo nenútené aristokratické správanie. Správal sa povýšenecky, mal výbuchy hnevu, snažil sa imponovať druhým a tak ich zastrašiť, absentovala pri ňom dôstojnosť – skrátka, robil čo mohol, aby zapôsobil na rakúskeho vyslanca, ale márne. Podľa Herra však Metternich predsa len nepovedal vo svojich memoároch pravdu a do istej miery mu Napoleonov zjav musel imponovať. Ak nie kvôli jeho správaniu, tak kvôli tomu, kým bol – mužom, pred ktorým sa chvel celý kontinent i králi na svojich trónoch.³⁰

Aj Metternich napokon musel priznať, že Napoleon mal svoju charizmu. Ako spomínal, rozhovory s Napoleonom vždy boli svojské pre svoju jednoduchosť, vďaka ktorej dokázal jasne podchytiť podstatu vecí a stručne ju rozpracovať, aby dokonalo vyjadril svoje myšlienky a dokázal byť presvedčivý. Využíval tie správne slová alebo si ich dokonca vymýšľal. Nemal

²⁶ METTERNICH, *Memoirs of Prince Metternich I.*, s. 4.

²⁷ SZABO, Franz A. J. *Prince Kaunitz and the Balance of Power*, In *International History Review*, č. 3. Abingdon-on-Thames: Taylor & Francis, Ltd, 1979, s. 45.

²⁸ Jeho vtedy súčasťou manželkou bola totiž kancelárova vnučka Eleonor, čo mu otvorilo dvere do poprednej viedenskej spoločnosti po tom, ako s rodinou utiekli z Porýnia pred revolúciou. (POKORNÁ, Tereza. *Metternichové aneb Klemens Václav Lothar Metternich se žení*: bakalárska práca. Praha: Filozofická fakulta Karlovej univerzity v Prahe, 2012, s. 33, 43).

²⁹ Určite však stojí za zmienku, že Napoleon sa vo svojich memoároch tomuto stretnutiu vôbec nevenuje a Metternich v nich vystupuje ako celkom okrajová postava. Naopak v Metternichových memoároch je Napoleon jednou z ústredných postáv.

³⁰ HERRE, Franz. *Metternich*. Praha: Themis, 1996, s. 63.

vo zvyku debatovať (alebo ako povieme dnes, „chodiť okolo horúcej kaše“), ale narušal zaužívané diplomatické cestičky tým, že v konverzácii bez obalu skočil priamo k bodu, ku ktorému sa diplomat postupne dopracovával. Dokázal počúvať, protirečiť i argumentovať, čo Metternichovi, čoby majstrovi slova a myšlienky muselo imponovať. A vzájomne si dokázali porozumieť v tom, ako neznášali zasnených ľudí s hlavami plnými idealizmu a fantastických predstáv ďaleko od reálneho sveta.³¹

Napriek tomu to však boli ľudia odlišných svetov. Metternich bol aristokrat zo starého sveta, ktorý revolúcia rozvrátila, zatiaľ čo Napoleon bol človekom súčasnosti – bol teda akýmsi činiteľom medzi tým, čo bolo a čo malo byť –, jeho revolúcia vyniesla, ale v zúfalej snahe stať sa súčasťou širokej európskej dynastickej rodiny fatálne zlyhal. Ako aj povedal počas jednaní v Drážďanoch v roku 1813: *„Viem ako zomrieť, ale nevydám ani šírku dlane pôdy. Vaši panovníci, narodení pre trón, môžu byť dvadsaťkrát porazení a stále sa môžu vrátiť do svojich palácov, to nemôžem ja, dieta šťasteny, moja vláda nepretrvá deň, keď prestanem byť silný a obávaný.“*³² Do debaty o monarchistickom legitimizme a jeho dôležitosti sa však pustiť nemôžeme. Dôležitým pre nás je, že títo dvaja muži strávili spolu za zatvorenými dverami deväť hodín, počas ktorých spoločne debatovali. Napoleon sa snažil ako zvyčajne dominovať miestnosti, neustále rozprával a tým sa snažil Metternicha zavádzať, imponovať mu, aby ho zahnal do kúta. Narážal však na chladný pokoj. Muž ako Napoleon neznášal, ak nevzbudzoval rešpekt, pretože na ňom stojí jeho moc, a keď sa ho ľudia viac neboja, nie je ničím. Tak ho Metternich dokázal vytočiť, až si Korzičan strhol klobúk a hodil ho do kúta.³³

Predsa sa však dočkal Pyrrhovo víťazstva, keď sa Metternicha opýtal, koľko mu Briti zaplatili, aby stál proti nemu. Metternich mal vtedy prísť o slovo a zblednúť, pretože to prišlo ako rana z čistého neba. Do kúta zatlačený Napoleon bol nebezpečný a teraz urobil maximálny diplomatický prešlap, keď poukázal na skorumpovateľnosti politických činiteľov, ktorí navyše sú prichytení pri čine. A aby to nestačilo, Napoleon mu pripomenul, že od neho dostal dvadsať miliónov a pokojne mu dá ďalších dvadsať, ak mu prezradí,

³¹ METTERNICH, *Memoirs of Prince Metternich I.*, s. 271-272.

³² Tamže, s. 186.

³³ MAJER, *Knieža Klemens von Metternich*, s. 42.

koľko dostal od Britov.³⁴ Snažil sa Metternicha kúpiť a vtedy si z neho urobil definitívneho nepriateľa. Napoleon nebol diplomat ani skutočný politik, nepochopil Metternicha ani jeho motívy. A hneď vedel, akej fatálnej chyby sa dopustil a že prišiel o pravdepodobne posledného spojenca.

Napoleonova moc sa začínala drobiť a nakoniec prevládla vôľa rakúskeho ministra, ktorý presadil svoje. Napoleon ustúpil, súhlasil s diplomatickým riešením a dokonca rozviazal spojenectvo s Rakúskom, aby sa pohli ďalej.³⁵ Metternich dosiahol všetko, čo chcel a pre cisára Francúzov šlo o diplomatickú porážku – práve preto v jeho pamätiach nie je ani stopa o tom, čo si dvaja muži povedali a radšej sa deklaroval za hájiteľa mieru, hoci opak bol pravdou.³⁶ O dva roky neskôr, počas jeho stodňového cisárstva, sa Napoleon pokúsil prejsť Metternichovi cez rozum, keď cárovi Alexandrovi poslal britsko-rakúsko-francúzsku zmluvu namierenú proti Rusku, čím chcel rozbiť Metternichove snahy o mier i koalíciu proti nemu. Alexander kvôli nej Metternicha konfrontoval a dostal ministra do pomykova, o akom Napoleon mohol len snívať, lenže ruský imperátor opovrhoval Korzičanom rovnako (ak nie viac) ako Metternich, a preto túto krivdu hodil za hlavu a obaja sa svorne ešte pevnejšie zamerali proti Napoleonovi, čo viedlo k jeho koncu.³⁷

Metternich a Alexander I.

Vzťah Klemensa von Metternicha a ruského imperátora Alexandra patrí k mimoriadne dynamickým a zaujímavým, ktorý si zaslúži pozornosť a krátke zhrnutie, pretože máme jedinečnú príležitosť v krátkosti zhrnúť interakcie dirigenta európskeho koncertu veľmocí a najmocnejšieho panovníka vtedajšieho sveta, a zároveň problémy, ktoré to prinášalo. Prvýkrát sa stretli na dvore pruského kráľa Fridricha Wilhelma II. v Berlíne koncom októbra roku 1805, kde sa obaja snažili kráľa presvedčiť, aby sa pridal k ďalšej koalícii proti Napoleonovi. Imperátor na Metternicha zapôsobil čírou silou svojej osobnosti a toho, čo predstavoval (protipól voči expanzívnemu Napoleonovi), no našlo sa toho veľa, čo mu aj vadilo: Alexandrov zvyk často

³⁴ HALADA, Jan. *Metternich kontra Napoleon*. Praha: Panorama, 1985, s. 173.

³⁵ KOVÁČ, Dušan. Ilúzia veľkosti. Rakúsko a „sortie de la guerre.“ In *Forum Historiae*, 2018, s. 28.

³⁶ KIRCHEISEN, *Memoirs of Napoleon I.*, s. 206.

³⁷ TARABA, Luboš. *Viedeňský kongres: Tanec nových časů*. Praha: Nakladatelství Epocha, 2020, s. 370.

meniť názory alebo sa tvrdohlavo držať svojho, potieranie každej formy odporu a neustála snaha pretlačiť sa vpred na výslnie.³⁸ I toto bude jeden z aspektov, ktoré vyformujú ich vzťahy na budúce roky.

Popísať všetky diplomatické vytáčky určujúce ich kontakt nie je v možnostiach tejto práce. Spomenieme tolko, že po Napoleonovej porážke v Rusku v roku 1812-1813, kedy sa koalícia vedená proti nemu pohla na západ a Rakúsko sa k nim po neúspešných rokovaniach v Drážďanoch pridalo, sa Alexander I. (podporovaný pruským kráľom) ponáhlal do Paríža, snažil sa čo najrýchlejšie svojich spojencov popohnať, aby obsadili hlavné mesto Francúzska tak rýchlo, ako to je možné. Viedli ho k tomu vlastné predstavy ako osloboditeľa Európy aj politické záujmy. Metternich naopak volil opatrnejšiu metódu a presadzoval pomalý, postupný pochod vpred sledujúc vcelku opačné ciele ako cár, no v tom, v čom sa zhodli, každý chcel dosiahnuť len pre svoju krajinu. Metternich mal navrch - Schwarzenberg, jeho verný spolupracovník, odmietal Alexandrove výzvy na postup, čo viedlo k cárovým epizódam čistej zúrivosti.³⁹ Antipatia voči ministrovi Rakúska sa tým prehlbovala.

Raz však už toho bolo príliš a Alexander sa prestal viesť Metternichovou zdržiavacou politikou, ktorá slúžila len tomu, aby oslabila ruský vplyv a v prípade nutnosti zachránila, čo ešte zostalo z bonapartovskej dynastie. Napokon presadil svoju vôľu a 31. marca 1814 vpochodoval do Paríža, čím dosiahol svoj cieľ. Metternicha jeho počínanie šokovalo o to viac, keď zistil obsah predbežnej zmluvy nadiktovanej Napoleonovi, pretože vedel, kam celá vec povedie. Znova skúšal zdržiavať a pokúsil sa vziať Alexandrovi vietor z plachiet, aby zachránil, čo sa dalo, ale márne – Alexander bol tvrdohlavý a nechcel nechať nejakého diplomata, aby poškvrnil jeho česť. Cárovi na to nakoniec povedal: „Pôjdem do toho a podpíšem sa do zmluvy, ktorá nás za menej ako dva roky privedie späť na bojisko.“⁴⁰ Netrafil sa o jediný rok, ale sotva môžeme dávať vinu jedine na Alexandra.

Vzťahy týchto dvoch mužov vyeskalovali počas Viedenského kongresu (1814-1815) z prostého dôvodu – poľskej otázky. Alexander chcel pripojiť

³⁸ MAJER, *Knieža Klemens von Metternich*, s. 23.

³⁹ MONTEFIORE, Simon Sebag. *Romanovovci 1613 – 1918*, Bratislava: Tatran, 2018, s. 381-382.

⁴⁰ METTERNICH, *Memoirs of Prince Metternich*, s. 241.

ruskou armádou obsadené Varšavské veľkovojsvodstvo ako samostatnú súčasť Ruského impéria, ktorému by poskytol ústavu a v ktorom by fakticky mohol skúšať liberálne reformy, aké sa neodvážil zavádzať v Rusku. Metternich sa však tento obával z jendoduchého dôvodu, ktorým bolo rozšírenie Ruska hlbšie do strednej Európy. To by rozbilo rovnováhu síl v regióne a ústava pre Poliakov by bola nebezpečným podnetom pre ostatných Slovanov žijúcich v Rakúsku a Prusku. Šlo teda do istej miery o existenčnú hrozbu, ktorú dopustiť nemohol, ale Alexander odmietal ustúpiť vediac, že si môže dovoliť tlačiť na kongresových predstaviteľov, pričom sa tešil podpore Pruska.⁴¹ S tým súvisí saská otázka, ktorou sa tu ale nebudeme zaoberať.

Poľsko však bolo len časťou celého problému. Konflikt Metternicha a Alexandra mal omnoho hlbšie korene. Pramenil z vojnových udalostí, kedy Metternich mimoriadne úspešne krížil všetky Alexandrove plány a využíjúc svoje kontakty na Karla von Schwarzenberga bol dokonca aj muž neskúsený v otázkach vojny schopný spomaľovať jeho rýchly postup a mať celú vojenskú kampaň v podstate vo svojich rukách. Metternichovi vytkol, že kým diplomati (teda Metternich) rozkazujú, vojaci (teda Alexander) sú mrzačení,⁴² čím popudil Metternicha, ale ten mu na to nemohol nič povedať. Alexander inokedy svoj útok zopakoval, keď nahlas vyhlásil, že opovrhuje každým mužom, ktorý nenosí [vojenskú] uniformu,⁴³ čo bol ďalší útok na rakúskeho ministra, ktorý bol politik a nie vojak, svoje ruky využíval na písanie správ a pracoval hlavou, kým ruský imperátor sa považoval za vojaka a tí si „špinia ruky.“

Ďalej to bola otázka statusu. Alexander bol vo vojne a neskôr aj vo Viedni prvý spomedzi všetkých. Bol to ruský imperátor, cisár, kým ostatní (s výnimkou hostiteľa, cisára Františka) boli králi či mali ešte nižší titul. Mal najpočetnejšiu armádu pripravenú do boja, bol zrejme aj najbohatší a jeho krajina bola najväčšia s najväčším potenciálom. Za to všetko sa mu vo Viedni dostávalo dostatok pozornosti aj pôct, ale napriek tomu sa našiel na druhoradom mieste – Metternich na seba šikovne vzal „bremeno“ kongresu a riadil jeho počínanie, čím sa ocitol v centre diania a Alexandra tým prinútil hrať len druhé husle.⁴⁴ A aby to nestačilo, nejaký minister zo schudobneného

⁴¹ MAJER, *Knieža Klemens von Metternich*, s. 51.

⁴² HERRE, Franz. *Metternich*. Praha: Themis, 1996, s. 167.

⁴³ Tamže, s. 167.

⁴⁴ MAJER, *Knieža Klemens von Metternich*, s. 52.

rodu a kariérista mu bránil v presadení jeho požiadaviek na vojnovú korisť, na ktorú si ako dobyvateľ činil nároky.⁴⁵

Vojenstvo a politika však v tomto prípade boli druhoradými. Hlavným problémom bola mužská ješitosť a chlapčenská súťaživosť. Metternich a Alexander sa sporili o ženy. Katarína Bragationová a Wilhelmina de Sagan⁴⁶ boli perlami Viedenského kongresu a kľučku ich spální si podávala polovica zúčastnených. Nebolo to nič ťažké, pretože obidve bývali v Palmovom paláci na rovnakej chodbe – ich dvere boli oproti sebe. Ich návštevníkmi boli aj dvaja veľikáni. Metternich si bol blízky s Bragationovou, lebo mu porodila dcéru, ale nakoniec ho omrzela, čím spôsobil, že sa mu chcela pomstiť a využívala na to ruského cára. Ten sa naopak snažil proti ministrovi obrátiť jeho súčasnú obľúbenkyňu Wilhelminu. Boli to kuriózne erotické intrigy vplývajúce na vysokú politiku vtedajšej doby. A malo to byť ešte ďaleko horšie. Alexander trpel tým, čo by sme dnes nazvali „pocitom menejcennosti.“ Hoci bol cár, neslávil u žien taký úspech, ako by si želal. Vždy chodil oblečený vo vojenskej uniforme (čo korešponduje s jeho vyššie spomenutou identifikáciou ako vojaka), no vtedajšie obtiahnuté nohavice preňho boli už príliš tesné a do ničoho sa nedokázal obliecť, z čoho mal zlú náladu.⁴⁷

Ešte horšie bolo, že Metternich bol stále príťažlivým a sympatickým mužom, ženy ho mali radi a on ich tiež. Často s Alexandrom zápolili o jednu a tú istú dámu, pričom rakúsky minister zvykol na tomto poli prijímať vavríny víťazstva, kým Alexander zostával ohrdnutý, čo mužské ego – a navyše ešte ego veľkého panovníka – nenieslo moc dobre. Napokon mu preto došla trpezlivosť a 24. septembra 1814 zamieril do Palmového paláca na *Schenkenstraße* v tej istej chvíli ako Metternich. Nastala najkurióznejšia situácia celého kongresu – dvaja muži sa spolu zrazili, emócie dostali voľný priechod a dve hodiny sa nahlas hádali využívajúc dosť hrubé výrazy.⁴⁸ Keď obaja skončili, Alexander odišiel. Mal na výber ísť buď doľava (k Bragationovej), alebo doprava (k Wilhelmine, súčasnej Metternichovej láske). Odbočil vpravo a zostal tam niekoľko hodín, ministromi tým vyrážil dych, Bragationovú urazil a Viedeň načisto šokoval.⁴⁹ Metternich bol

⁴⁵ HERRE, Franz. *Metternich*. Praha: Themis, 1996, s. 167.

⁴⁶ V českej literatúre známa skôr ako *Wilhelmina Zaháňská*.

⁴⁷ MONTEFIORE, Simon Sebag. *Romanovovci 1613 – 1918*, Bratislava: Tatran, 2018, s. 389-390.

⁴⁸ HERRE, *Metternich*, s. 170.

⁴⁹ MONTEFIORE, Simon Sebag. *Romanovovci 1613 – 1918*, Bratislava: Tatran, 2018, s. 391.

ponížený, ale nevzdával sa, čo viedlo k tomu, že sa ho Alexander snažil zbaviť moci apelovaním na samotného cisára Františka, ktorý ale Alexandra slušne odbil.

Aby drámy nebolo málo, napokon to bol ruský cár, kto upevnil Metternichovu pozíciu. Ten ho totiž chcel vyzvať na súboj, ktorý ale Alexander odmietol. Prečo? Pretože keby to Alexander urobil, verejne by uznal, že Metternich – muž z nevýznamného rodu, minister a kariérista, je hodný satisfakcie zo strany imperátora celej Rusi. Do budúca sa teda vzájomne vyhýbali, no, na Alexandrovu frustráciu a značne pošramotené ego, bol to Metternich, kto tento súboj „vyhral.“

Pressburger Zeitung

V 77. čísle 51. ročníka novín *Pressburger Zeitung* bol uverejnený príhovor samotného cisára Františka z 20. septembra 1814 pri príležitosti rozdávania vojenských čestných odznakov, ktoré mali slúžiť ako spomienka na významné roky 1813-1814. Boli dané viacerým činiteľom, z nich najdôležitejší boli knieža von Schwarzenberg a nakoniec sám Metternich, ktorému sa prihovril nasledovne: „Milé knieža Metternich! Pri vytváraní občianskej medaily v súvislosti s udalosťami z rokov 1813 a 1814 som chcel uznať osobitné zásluhy v jednej z najväčších epoch moderných svetových dejín. Tých, ktorí sa zaslúžili o návrat spoločnosti založenej na práve a poriadku, pre mňa a pre vlasť, chcem pri tejto príležitosti osobitne odmeniť. Do práce komisie menovanej na prešetrovanie nárokov na občiansky čestný kríž vám týmto z vlastnej vôle posielam prvý zlatý čestný kríž, ktorý budete nosiť samostatne s predpísanou stuhou na krku ako špeciálne rozlíšenie.“⁵⁰ Bola to teda odmena za vedenie Rakúska k víťazstvu proti Napoleonovi. Šlo o veľkú česť.

Trávil aj čas s aristokratickou smotánkou, o čom svedčí zápis z 13. februára 1838, že „včera, rovnako ako deň pred odchodom do Londýna, Jeho Výsosť knieža Paul Eszterházy⁵¹ na rozlúčkovej audiencii s Jeho Veličenstvom.

⁵⁰ *Pressburger Zeitung*, roč. LI, č. 77, 24.9.1814, s. 912.

⁵¹ Za Napoleonských vojen slúžil Pál Antal ako sekretár na rakúskom veľvyslanectve v Londýne a neskôr Paríži, kde pôsobil pod Metternichom. Po kongrese sa stal rakúskym vyslancom v Anglicku a reprezentoval svoju krajinu na viacerých medzinárodných podujatiach ako napríklad na korunovácii francúzskeho kráľa Karola X. alebo Londýnskej konferencii (2022. *Esterházy Family* [online]. Upravené 12. 3. 2022.[citované 12. 3. 2023]. Dostupné z <https://www.britannica.com/topic/Esterhazy-family>).

Väčšinu posledného večera strávil s Jeho Výsostou princom Metternichom.⁵² Z toho možno predpokladať, že jeho moc neupadala, tešil sa u nich vážnosti a rešpektu čoby najvyšší politik po cisárovi. Preto boli jeho kroky verejnou so záujmom sledované a jeho absencia všimaná ako keď noviny prezradili, že bol 28. júla 1845 očakávaný v zámku Johannisberg, kam ale vôbec nedorazil.⁵³

Hungaria⁵⁴

O desať rokov neskôr však už panovala iná nálada. *Hungaria*, výtvor revolúcie od redaktora Johanna Bangyu, poeticky píše: „Nový vek povstal so svojimi zásadami slobody, rovnosti a bratstva. [...] Slovo už nie je zapchaté a hlas už nie je dusený: každý ho môže povedať slobodne a otvorene. [...] Sotva sa o tom hovorilo vo Viedni, v mieste, kde Metternich, Pán temnôt, jedáva a udržiaava svetlo zakázané, keď sa z univerzity ozval jasot, ktorý sa ozýval v miliónoch srdc cisárskeho štátu.“⁵⁵ Maďarská nenávisť ku kancelárovi je očividná a raduje sa z jeho pádu. V 13. čísle spomína návrh zákona, ktorý by postavil 200-tisíc mužov poverených obranou vlasti, pričom vyrýva do Metternicha, že by tých mužov využil, aby „sa pokúsil vrátiť neozbrojenú vlast späť pod svoju chovnú tyč.“⁵⁶ Neskôr kancelára dokonca hanlivo označuje ako „kráľ nočných strážcov“ a raduje sa z jeho zvrhnutia.⁵⁷

Nič ale netrvá večne. V 19. čísle časopisu sa síce stále raduje, že „slávne marcové udalosti nás oslobodili od Metternicha a [jeho] kompánie, dostali sme Batthyányiho⁵⁸ službu a boli šťastní, ale teraz môžeme právom povedať: „Skočil, ako skončil.“ [Es ist gehüpft wie gesprungen, pozn. autora]. Títo sa

⁵² *Pressburger Zeitung*, roč. LXXVII, č. 16, 23.2.1838, s. 140.

⁵³ *Pressburger Zeitung*, roč. LXXXII, č. 90, 6.8.1845, s. 483.

⁵⁴ Noviny vychádzali len krátko, takmer dva mesiace (BUSA, Margit V. 1986. *Magyar Sajtóbibliográfia 1705-1849: A Magyarországon magyar és idegen nyelven megjelent valamint a külföldi hungarika hírlapok és folyóiratok bibliográfiája*. Budapešť: Országos Széchényi Könyvtár, 1986. Dostupné z <https://www.mek.oszk.hu/03500/03545/html/busa1_1.htm >

⁵⁵ *Hungaria*, roč. I, č. 1, 4.7.1848, s. 2.

⁵⁶ *Hungaria*, roč. I, č. 13, 1.8.1848, s. 50.

⁵⁷ *Hungaria*, roč. I, č. 13, 1.8.1848, s. 51.

⁵⁸ Lajos Bathányi bol prvým predsedom uhorskej revolučnej vlády, ktorého po porážke revolúcie v roku 1849 popravili zastrelením, čo vyvolalo medzinárodné pohoršenie (VOCELKA, Karl – VOCELKOVÁ, Michaela. 2017. *František Josef I.: Císař rakouský a král uherský*, Praha: Nakladatelství Paseka, 2017, s. 79).

nás snažili svojimi činmi zničiť, ale tento nás zničí svojou nečinnosťou.“⁵⁹ Už vtedy autor cítil, že revolúcia stráca dych a že jej vyvolávačom chýba vôľa ku trpezlivosti a pracovitosti. Taká však už je revolúcia – rýchla a prudká, na jej základoch sa nedá nič postaviť, no toľko nenávidený Metternich vytvoril tridsať rokov trvajúci stabilný systém práve tým, že revolúciu potieral do poslednej chvíle.

Slovácke noviny

V 21. čísle Slováckych novín sa taktiež píše o radosti kvôli pádu Metternicha počas revolúcie: „*Naraz všeci dusivej svávole mhlí ustúpili; Metternich, ktorého stolicu svet za nepřevrhlivú veril, naraz jako práchniví dub polnočnim vetrom prekoleni spadnul; dobroliví král úrečítú našu slobodu, která dovčil mrtvá v knihach ležala, jeho svatim slovom zas oživil, a na velkú celej krajni radostí potvrdil.*“⁶⁰ V 27. čísle čitateľovi autor pripomína, ako ťažké bolo podľa ľudí znášať jeho „panovanie“: „[...] sa pitáme Horvátov, Rácov, Hurbanovcov, každi sa pre slobodu bojuvat' odpovje; jedini rozdjel je, že nje pre krajinskú, ale pre Metternichovu. Však samopán tento ze vseckich ludi pod slunkom najslobodnejšim bol — len, že druhí pod ním těžké absolutisma bremeno na krkoch znášali.“⁶¹ A hneď v ďalšom odseku je kancelár opätovne kritizovaný osočujúc ho, že vo Viedni zanechal „*octové hňezdo [...], že bárjaki nápoj sa naň doleje, vsecek hňed kislim octom zostane.*“⁶² V 35. čísle je dokonca označovaný za belzozuba v podobnej rétorike a nenávisť, ako bol aj v Hungarii, čo sme spomínali v predchádzajúcej kapitole.⁶³

Pôsobenie Klemensa von Metternicha natrvalo ovplyvnilo smerovanie štátov i celých národov na Starom kontinente, no v neposlednom rade jeho konanie malo vplyv aj na každého jednotlivca samostatne. I to patrí k dôvodom, prečo je dodnes, viac ako stošesťdesiat rokov po svojej smrti, vnímaný ako rozporuplná osobnosť hodná kritiky aj chvály. Rovnako ako kedysi jeho súčasníci, aj v súčasnosti naňho existuje veľa subjektívnych pohľadov založených na jeho konaní, ktoré však máme možnosť retrospektívne zhodnotiť.

⁵⁹ *Hungaria*, roč. I, č. 19, 17.8.1848, s. 74.

⁶⁰ *Slovácke noviny*, roč. I, č. 21, 10.9.1848, s. 1.

⁶¹ *Slovácke noviny*, roč. I, č. 27, 1.10.1848, s. 105.

⁶² *Slovácke noviny*, roč. I, č. 27, 1.10.1848, s. 106.

⁶³ *Slovácke noviny*, roč. I, č. 35, 29.10.1848, s. 135.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMĚŇOV A LITERATÚRY

Periodická tlač

Hungaria, roč. I. (č. 1, 13, 19). 1848.

Slovácke novini, roč. I. (č. 21, 27, 35). 1848.

Pressburger Zeitung, roč. LI. (č. 77), LXXV. (č. 16), LXXXII. (č. 90). 1814, 1838, 1845.

Edície

KIRCHEISEN, F. M. (ed.). *Memoirs of Napoleon I. compiled from his other writings*. Trans. Frederick Collins. Londýn: Hutchinson & Co. 1929.

METTERNICH, Klemens. *Memoirs of Prince Metternich*. First Volume. Ed. Richard Metternich. Trans. Alexander Napier. Londýn: Richard Bentley and Son, 1880.

METTERNICH, Klemens. *Memoirs of Prince Metternich*. Fifth Volume. Ed. Richard Metternich. Trans. Gerard W. Smith. New York: Charles Scribner's Sons, 1880.

Monografie

HALADA, Jan. *Metternich kontra Napoleon*. Praha: Panorama, 1985. 244 s. ISBN 11-054-85

HERRE, Franz. *Marie Luisa: Napoleon byl její osud*. Praha: Ikar – Euromedia Group, k. s., 2011. 232 s. ISBN 978-80-249-1470-1

HERRE, Franz. *Metternich*. Praha: Themis, 1996. 356 s. ISBN 80-85821-36-2

MONTEFIORE, Simon Sebag. *Romanovovci 1613 – 1918*. Bratislava: Tatran, 2018. 782 s. ISBN 978-80-222-0887-1

SKED, Alan. *Metternich a Rakousko*. Brno: CDK, 2014. 319 s. ISBN 978-80-7325-332-5

TARABA, Luboš. *Vídeňský kongres: Tanec nových časů*. Praha: Nakladatelství Epocha, 2020. 496 s. ISBN 978-80-75557-221-9

VOCELKA, Karl – VOCELKOVÁ, Michaela. *František Josef I.: Císař rakouský a král uherský*. Praha: Nakladatelství Paseka, 2017, 416 s. ISBN 978-80-7432-806-0

UHLÍŘ, Dušan. *Čas kongresů a tajných společností*. Praha: Nakladatelství Epocha, 2017. 440 s. ISBN 978-80-7557-087-1

Štúdie

KOVÁČ, Dušan. Ilúzia veľkosti. Rakúsko a „sortie de la guerre.“ In *Forum Historiae*, 2018, roč. 12, č. 2, s. 21-29. ISSN 1337-6861.

LENDEROVÁ, Milena. Rakouská ambasáda v Paříži v letech 1809 – 1812 v korespondenci Karla Schwarzenberga a Klemensa Metternicha. In: *Forum Historiae*, 2018, roč. 12, č. 2, s. 30-42. ISSN 1337-6861.

SZABO, Franz A. J. Prince Kaunitz and the Balance of Power. In *International History Review*, č. 3. Abingdon-on-Thames: Taylor & Francis, Ltd., 1979, s. 399-408.

Závěrečné práce

MAJER, Eduard. *Knieža Klemens von Metternich: Život a dielo* (bakalárska práca). Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2022, 66 s.

POKORNÁ, Tereza. *Metternichové aneb Klemens Václav Lothar Metternich se žení* (bakalárska práca). Praha: Filozofická fakulta Karlovej univerzity v Prahe, 2012. 85 s.

Internetové zdroje

Esterházy Family. [online]. [cit. 12. 3. 2023]. Dostupné na internete:

<<https://www.britannica.com/topic/Esterhazy-family>>

BUSA, Margit V. 1986. *Magyar Sajtóbibliográfia 1705-1849: A Magyarországon magyar és idegen nyelven megjelent valamint a külföldi hungarika hírlapok és folyóiratok bibliográfiája*. Budapešť: Országos Széchényi Könyvtár, 1986. Dostupné na internete:

<https://www.mek.oszk.hu/03500/03545/html/busa1_1.htm>

OTMAR, Karl. *Klemens von Metternich*. [online]. [cit. 12. 3. 2023]. Dostupné na internete: <<https://www.britannica.com/biography/Klemens-von-Metternich>>

KOMUNISTICKÝ MANIFEST Z HISTORICKÉHO HLADISKA — JEHO PRÍČINY A DÔSLEDKY

NINA PUNOVÁ

The Communist Manifesto from a Historical Perspective - Its Causes and Consequences

Abstrakt: This study shows that Communist manifesto cannot be taken only as a philosophical work, but we can find a lot about historical situation in their era, or better said, in the era that Manifesto was written in. In my study I'm trying to explain Manifesto from the historical part, see what happened in the first half of 19th century, mostly the manufacture part, since it was a big point in their work, and what inspired writers of Manifesto to write their most famous work that is known, I believe, by everyone. Then I display and describe main points from Manifesto and see what can be found and put as a historically relevant, especially in first and second section, since these two are the most important for my study. The first section from Manifesto is mostly about inequality of working class and ruling class, called proletariat and bourgeoisie, how they transformed through centuries and how it's now (in 1840s - 1850s), second part is dedicated to reasons why Manifesto was written, by point of view of Marx and Engels. At the end you will find economic situation after the rise of Manifesto between working classes, mostly in England, since Manifesto was written for British working class. I observed everything for my study in edition of Manifesto from 1888, that was edited by Friedrich Engels. To understand Manifesto better, I recommend reading first Principles of Communism by Friedrich Engels, edited and published by The Daily Worker Publishing in 1925.

Keywords: communist manifesto, karl marx, friedrich engels, manifesto background, workers, proletariat, bourgeoisie, capitalism

Úvod

Po celej Európe sa rozrastá monštrum - monštrum komunizmu. Takto začína Komunistický manifest spísaný Karlom Marxom a Friedrichom Engelsom. Po celej Európe sa v období vydania Komunistického manifestu diali revolúcie (ktoré dnes poznáme aj pod názvom ako "Revolučné roky 1848 - 1849") a Nemecko nebolo tiež výnimkou. Jednou z revolučných myšlienok dvoch mladých mužov sa stala ideológia nazývaná komunizmus. Dnes si pod týmto pojmom predstavujeme niečo, čo v nás vyvoláva negatívne myšlienky, napriek tomu, že sa komunizmus v rámci štátneho zriadenia nikomu doposiaľ

nepodarilo zriadiť. Možno by bolo dobré upozorniť na to, že komunizmus sa nerovná socializmus. Komunistický manifest bol napísaný na konci roku 1847, vydaný bol začiatkom roku 1848 na žiadosť Komunistickej ligy, ktorá žiadala práve Marxa o to, aby spísal zásady komunizmu.

Partnerstvo a kamarátstvo Marxa a Engelsa je jedno z najznámejších v histórii. Marx bol fundamentálnou osobou pri písaní Manifestu, na druhú stranu Engels dooplňal Marxove myšlienky a pomaly ich navzájom formovali. Marx bol osobou, ktorá sa venovala problému do hĺbky, jazyk jeho písania je hlboký a časťami ťažko pochopiteľný (čitateľný), ale mal niečo do seba - vedel zaujať. Engelsove texty boli skôr jednoduchšie na pochopenie. Krásnym príkladom tohto rozdielu je *Komunistický manifest* písaný prioritne Marxom v porovnaní s Englesovým *Princípy komunizmu*.¹ Engels bol lepším organizátorom a mal omnoho viac praktických znalostí. Marx zas pochopenie pre historické vzťahy a ťaženie z nich, poprípade pochopenie aktuálnej situácie z historického kontextu. Engels mohol Marxovi vysvetľovať ekonomické záležitosti Európy, podobne mu ukázať, že stredobodom Európy a stredným bodom všetkého diania nie je len Nemecko, ale podobné záležitosti rieši aj Anglicko (kde Engels strávil mnoho času).² Teda môžeme povedať, že napriek tomu, že veľká časť Manifestu bola napísaná Marxom, ekonomická analýza je silno ovplyvnená Englesovým vnímaním situácie a skúsenosťou s kapitalizmom.

Marx a Engels sa prvýkrát stretli v roku 1842, ale začali spolupracovať až po roku 1844, teda po ich druhom stretnutí. Ešte pred Manifestom spolu napísali idelo Svätá rodina (*The Holy Family*, nem. *Die heilige Familie*, 1845) a Nemecká ideológia (*The German Ideology*, nem. *Die deutsche Ideologie*, 1846), následne nasledoval Manifest.³

¹ MARX, Karl - ENGELS, Friedrich. *The Communist Manifesto (from the English edition of 1888, edited by Friedrich Engels)*. Chicago : Charles H. Kerr & Company, 1888. 1910; ENGELS, Friedrich. *Principles of Communism (Engels original draft of the Communist Manifesto)*. Chicago: The Daily Worker Publishing Co.. 1925. 36 s.

² LASKI, Harold J.. Introduction to the Communist Manifesto. In *Social Scientist* 27, no. 1/4.1999. s. 50-51. Pozri aj HENDERSON William O. *The Life of Friedrich Engels. Volume I.*, sekcia V. London and Manchester. 1976 s. 20-26.

³ BOYER George R. The Historical Background of the communist Manifesto. In *The Journal of Economic Perspectives*. Vol. 12, no. 4. Nashville : American Economic Association, 1998, s. 151-174. Autor hovorí o tom, že dielo Svätá rodina je skôr útokom na Bruna Bauera a jeho filozofické myšlienky. Nemeckú ideológiu považoval Engels a aj Marx za jedno zo svojich najdôležitejších diel, pretože detailne rozoberá materialistický koncept v histórii.

Obidvaja si boli vedomí toho, že vzdelanie každej spoločnosti, ktorá stojí na princípe hierarchie, jej návyky a práva sú v konečnom dôsledku limitované na triedu, ktorá vládne ekonomike. Tiež si uvedomovali, že sloboda v ich pojatí nebude daná zhora, ale musí byť získaná a vybojovaná zdola, teda od proletárov, od ľudí, ktorí majú filozofiu v srdci.⁴

Karl Marx & Friedrich Engels

Karl Marx sa narodil v roku 1818 v mestečku Trier, v dnešnom Nemecku, do rodiny Židov. Jeho detstvo a pohľad na veci boli ovplyvnené tým, že po rozpade Francúzskeho cisárstva zabralo Prusko časti na ľavej strane rieky Rýn (tak isto aj Trier). Marx sa narodil priamo do týchto udalostí a možno by sa jeho život uberal iným smerom, ak by sa nestali. Jeho otec, ktorý bol právnikom musel konvertovať na kresťanstvo, inak by nemohol pokračovať vo svojej profesii.⁵ Napriek tomu, že aj Karl bol tiež pokrstený, tak mohol pociťovať rozdiel medzi ním a jeho rovesníkmi, koniec koncom, stále bol Židom a antisemitizmus v Nemecku sa objavoval už v tomto období. Napriek tomu sa vzdialil zo svojej komunity a nabral názor, že Židia sú len kapitalisti a jedinú, čo v živote žiadajú je zarábanie peňazí. Údajne jeho latinské témy svedčia o myšlienkovvej bohatosti mladého chlapca a hlbokjej znalosti, lenže boli plné nevhodných poznámok. V roku 1835 nastúpil na univerzitu v Bonne, ale po roku Karla otec požiadala, aby šiel študovať do Berlína. V dokumente z 01. júla 1836 Heinrich nielen svojmu synovi povoľuje, ale priam ho žiada, aby svoje začaté štúdium judikatúry a politickej ekonómie v Bonne dokončil na univerzite v Berlíne. Následne sa Marx začal pohybovať vo filozofických kruhoch,⁶ ktoré ho pomaly začali posúvať smerom, pod ktorý ho zaraďujeme aj dnes. Ako už bolo vyššie spomenuté, jeho názory možno pozorovať ako novinára a editora *Rheinische Zeitung*, po ktorom sa denník stal radikálnejším.⁷ Následne písal ešte pre mnohé noviny, ktoré boli silno radikálne a ktoré ho dostali do kruhov ako bola Liga Spravodlivých.⁸

⁴ LASKI, *Introduction to the Communist Manifesto*, s. 51-52.

⁵ HENDERSON, William O. *The Life of Friedrich Engels*. Spojené kráľovstvo: Routledge, 1976, s. 28. V roku 1815 bol vydaný zákon o tom, že Židia nemôžu zastávať verejné funkcie a v roku 1816 boli vyradení z viacerých profesií.

⁶ Mladí Hegeliáni

⁷ MEHRING, Franz. *Karl Marx. The Story of His Life*. Michigan: The University of Michigan Press, 1962, s. 1-10

⁸ Utopická socialistická tajná spoločnosť robotníkov a remeselníkov, nemecky *Bund der Gerechten*.

Počas leta 1844 sa Marx stretol s Engelsom a navrhli, aby bol zvrhnutý aktuálny politický a sociálny systém, kapitalizmus mal byť nahradený novým systémom a takýmto spôsobom sa začala spolupráca a kamarátstvo na celý život.

Friedrich Engels sa narodil v novembri 1820 v Barmene v dnešnom Nemecku. Mesto, v ktorom sa narodil je dôležité spomenúť z dvoch aspektov - prvým je fakt, že práve Barmen bolo jedno z prvých nemeckých mestečiek, ktoré boli v rámci výrobného okrsku a jedno z tých mestečiek, v ktorom sa industrializácia konala ešte pred jej rozšírením.⁹ Druhým aspektom sa stal fakt, že práve tu boli protestantmi akceptované doktríny pietistov alebo puritánov. Možno by bolo vhodné doplniť fakt, že Engelson otec (Friederich Engels Sr.) bol pietistom a industrialista.

Len v devätnástich rokoch napísal článok o chudobných podmienkach, v ktorých museli pracovníci z mestečka Wuppertal pracovať,¹⁰ vo svojom článku tvrdil, že pracovníci boli okradnutí o svoje zdravie dlhou prácou a mnohé deti, ktoré mali chodiť do školy nemali túto možnosť kvôli práci v továrňach. Už v tak mladom veku vedel podľa svojho uváženia rozpoznať rozdelenie spoločnosti na dve triedy - vyššiu triedu¹¹ a nižšiu triedu, do ktorej patrili robotníci a remeselníci. Práve vyššiu triedu vinil za podmienky, v ktorých nižšia trieda pracovala. Vieme, že pracoval v továrni svojho otca 12 mesiacov,¹² ale nič viac. Po roku práce u otca sa rozhodol odísť do Brém, kde mal pracovať v kancelárii H. Leupolda. Ocitol sa v inom prostredí a aj jeho myšlienky sa začali rozrastať, našiel si čas aj na písanie pod pseudonymom Friedrich Oswald a našiel literárny smer - Mladí Nemci, ktorý mu ako prvý otvoril cestu k jeho finálnym myšlienkam.¹³ pri ktorom je potrebné spomenúť, že upozorňovali na problém chudoby a nezamestnanosti pri prvej fáze priemyselnej revolúcie.

⁹ 20. - 30. roky 19. storočia.

¹⁰ V 18. storočí sa začalo s bielením bavlny pri rieke Wupper, Barmen sa špecializoval práve na bavlnu.

¹¹ Autor životopisu Friedricha Engelsa nazval vyššiu triedu ako "millowners", teda mlynári / majitelia mlynov, kde by sme zaradili aj otca Engelsa.

¹² HENDERSON, *The Life of Friedrich Engels*, s. 7. Medzi septembrom 1837 - augustom 1838.

¹³ Literárny smer orientujúci sa hlavne na vtedajšie sociálne problémy, v politike boli radikálni, podporovali parlamentnú vládu, voľnosť tlače a emancipáciu žien.

Počas roku 1842 pravidelne písal do *Rheinische Zeitung* a v tom istom roku sa stal Marx editorom týchto novín. V októbri roku 1842 odišiel z Berlína do Kolína nad Rýnom, kde sa stretol s Mojžišom Hessom, editorom *Rheinische Zeitung*, ktorého neskôr opísal ako prvého komunistu medzi Mladými Hegeliánmi. Ten o ňom na druhú stranu napísal, že keď sa stretli, tak Engels bol revolučný až do kosti, ale keď od neho odchádzal, tak bol vášnivým komunistom.¹⁴ Od decembra 1842 bol v Manchestri, pracoval v kancelárii vo firme Ermen a Engels (výroba bavlny v Manchestri) ako účtovník, zostal tam až do roku 1844.¹⁵ Vo voľnom čase sa venoval novinárčine a napísal pre pracovníkov, s ktorými mohol tráviť čas, že pozoroval ich každodenný život, ich boj proti sociálnemu a politickému utláčaniu a bol za to vďačný, pretože musel získať znalosť tzv. životnej reality. Podľa jeho slov bol postavený do pozície, kedy mal zachrániť anglický ľud pred pohrdaním, ktoré každým dňom rastie, pred dôsledkom sebeckej politiky a všeobecného správania vládnucich tried.¹⁶ Teda na Engelsovi už v tomto období, len v 22 - 24 rokoch môžeme vidieť opovrhovanie triedou, do ktorej sa sám narodil, ale zároveň aj jej využívanie, príkladom je jeho práca ako účtovník v továrni, to isté sa opakuje aj od roku 1850 do 1869.¹⁷

Čo predchádzalo manifestu?

Podľa Engelsa zavedenie strojov a delba práce, ku ktorým došlo v dôsledku priemyselnej revolúcie, výrazne zvýšilo produktivitu. Ale tiež dokážeme vydedukovať, že vďaka každému zlepšeniu strojov sú vyhodení robotníci zo zamestnania. Tým pádom, čím väčší je postup, tým väčší je aj počet nezamestnaných.¹⁸

¹⁴ HENDERSON, *The Life of Friedrich Engels*, s. 18. Odkazuje na : ENGELS, Friedrich. Progress of Social Reform on the Continent : II. Germany and Switzerland. In *New Moral World*. 1843. (pozn. č. 105); list Moses Hessa B. Auerbachovi, citoval D. Rjazanov v *Introduction to Gesamtausgabe* (pozn. č. 108).

¹⁵ Tamže, s. 21.

¹⁶ Tamže, s. 21-22. Autor odkazuje na Engelsov článok *Die Lage der arbeitenden Klasse in England* (v angl. *To the working class of Great Britain*) z roku 1845. Tamže, s. 309

¹⁷ Tamže, s. 198. Kapitola v životopise Engelsa sa venuje aj situácii v Anglicku, konkrétne v Manchestri. Poz. aj BOYER. *The Historical Background of the communist Manifesto*, s.152, pozn. pod čiarou č. 1.

¹⁸ Tamže, s. 153.

Vzostup hospodárskych opakujúcich sa udalostí spôsobil, že každých päť rokov nastala kríza, po roku alebo dvoch sa prosperita opäť vrátila a dopyt po pracovnej sile sa zvýšil, tvrdí Engels. Vývoj kapitalizmu viedol k vývoju továrenských miest, do ktorých migrovalo mnoho poľnohospodárskych robotníkov a Írov hľadajúcich prácu.¹⁹ Podmienky v týchto továrňach boli poľutovaniahodné - pracovníci natlačení na seba, podmienky na bývanie tiež neboli práve ideálne, vo všeobecnosti neboli dostatočne zásobovaní vodou a úplne chýbali odvodňovacie zariadenia. Nie je teda prekvapením, že úmrtnosť v tomto období rozvoja bola v priemyselných mestách extrémne vysoká. Údajne v Manchestri zomrel jeden z 30,8 ľudí, v porovnaní s jedným zo 45 v Anglicku a Walese.²⁰

Zlé pracovné podmienky sú preukázateľné aj v továrňach, ktoré vlastnila Engelsova rodina, teda v továrňach na bavlnu. Išlo hlavne o dlhé pracovné hodiny, teplé a zle vetrané miestnosti (najmä pre ženy a deti). Engels tvrdí, že keďže buržoázia neurobila nič pre zlepšenie takejto situácie a pracovných podmienok, v ktorých sa robotníci nachádzali, tak sa stali vinníkmi "sociálnej vraždy".²¹

Buržoázia dosiahla politickú prevahu prijatím reformného zákona v roku 1832, ktorý upevnil moc vlastníkov majetkov strednej triedy a zvýšil ich zastúpenie v parlamente. Engels vyhlásil, že buržoázia ako trieda je nevyliciteľne ponížené sebestvo a prijatie zákona "New Poor Law" v roku 1834, ktorý prinútil práceneschopných chudobných ľudí a ich rodiny uchýliť sa do chudobincov bolo "otvorenou deklaráciou proti nižšej triede". Vzburá proletariátu začala na začiatku priemyselnej revolúcie v roku 1844 a prešla niekoľkými etapami - od zločinu cez rozbíjanie strojov a podpaľačstvo. Unionizmus, ktorý živil hlavne nepriateľské (priam nenávistné) myšlienky robotníkov proti buržoázii, predstavovali prvý pokus o zrušenie údajnej konkurencie (množstva tovární, ktoré sa tam nachádzali), samozrejme, buržoázia sa unionistov tiež snažila zničiť. Ich systém (unionistov) bol obzvlášť silný v miestach, kde prevládal továrenský systém (najmä Lancashire a Manchester, ktoré sa stali aj sídlom najmocnejších unionistov).²²

¹⁹ Tamže, s. 155.

²⁰ Tamže. Autor sa odvoláva na vypracovanú štatistiku Engelsom z roku 1845, nie je napísané, o ktoré dielo so štatistikou sa jedná (môže ísť o: ENGELS, Friedrich. *The Condition of the Working Class in England* z roku 1845 alebo ENGELS, Frederick. *England in 1845 and in 1885*)

²¹ ENGLES, *The Condition of the Working Class in England*, s. 84.

²² BOYER, *The Historical Background of the communist Manifesto*. s. 156-157.

Tvrdil, že revolúcia je za rohom, že v nadchádzajúcej revolúcií, ktorá by sa mala konať medzi rokmi 1846 - 1847 sa pracovníci adaptujú na teóriu Chartizmu a nasledujúca kríza, ktorá by sa mala konať v roku 1852 - 1853 bude tou konečnou, kedy proletári zvrhnú buržoáziu. Upozorňoval, že kolaps kapitalizmu je blízko a je tak istý, ako matematická alebo mechanická demonštrácia.²³

Vidíme teda, že ekonomická a historická analýza v Manifeste pochádza z veľkej časti z Engelsovho opisu vývoja priemyslu v južnom Lancashire v prvej polovici 19.storočia a sociálneho a politického diania v Manchestri v 40. rokoch 19. storočia.

Čo sa týka štandardných podmienok života a žitia pracujúcej triedy v rokoch 1820 - 1850, tak sa k tomu vedie dlhodobá kontroverzia v rámci ekonomickej histórie. Engelsovo dielo *Kondície pracujúcej triedy v Anglicku (Condition of the Working Men in England)* z roku 1845 bolo jedným z dôvodov otvorenia tejto diskusie. Debata sa vedie hlavne o tzv. ekonomických mierach, teda o reálnej mzde na obyvateľa, štúdie naznačujú, že životná úroveň sa medzi rokmi 1820 - 1850 zvýšila a z biologického hľadiska, teda z priemernej dĺžky života, sa nijakým spôsobom dĺžka nezmenila, i keď detská úmrtnosť sa mohla mierne zvýšiť. Štandard na žitie manuálnych pracovníkov bol medzi rokmi 1837 - 1848 horší, ak by sme vzali do úvahy nezamestnanosť²⁴. Počas posledných rokov medzi 1835 - 1841 sa udialo viacero vecí, raz bolo možné vidieť v ekonomike rozmach, raz zas upadla.

Vďaka len troche faktorov vieme povedať, že život pre robotníka v období 40. rokov 19. storočia nebol práve najideálnejší. Depresia v rokoch 1841 - 1842 a následne v rokoch 1847 - 1848 boli v rámci priemyslu s bavlnou silné. Dopyt v rokoch 1841 - 1842 klesol a to firmy neočakávali. Nemali žiadne rezervy, mnohé skrachovali alebo úplne zastavili výrobu. Popri tom sa začali zvyšovať aj ceny potravín a ceny privezených materiálov.²⁵

Marx a Engels sa zamerali na Manchester a priemysel s bavlnou tam, pretože považovali pracovníkov v tejto časti za predstaviteľov budúcnosti Anglicka a industrializovaného sveta. A neboli v tom sami, mnoho

²³Tamže, s.156

²⁴Tamže, s. 163-166. Údaje o nezamestnanosti je možné získať len z niektorých miest a určitá časť z nich je nedôveryhodná. Niektorí historici sa zhodujú, že roky medzi 1842 - 1843 boli najhoršími rokmi depresie a výška nezamestnanosti sa rovnala 9,4 %.

²⁵ Tamže, s.166

súčasníkov považovalo práve Manchester za “to, čo sa deje v modernom svete a čo sa v ňom bude diať” a za vzor toho, čím bola priemyselná revolúcia a že predstavovala to dobré, aj to zlé.²⁶

Komunistický manifest

Po nemecky *Manifest der Kommunistischen Partei*. Za hlavného autora diela sa považuje Karl Marx, ktorý bol na konci roku 1847 poverený jeho spísaním Komunistickou ligou. Vydaný bol v roku 1848. Komunistický manifest je dodnes vnímaný ako jedno z najvplyvnejších diel, napriek tomu, že vo svojej ére bol skôr nepostrehnutým. Stretávame sa s ním následne ako s jednou z myšlienok Lenina, ktorý bol strojcom bolševickej revolúcie (známej tiež ako Ruská revolúcia alebo Októbrová revolúcia) v roku 1917.²⁷

Komunistická liga sa konala v Londýne v novembri roku 1847. Zúčastnili sa na nej aj Marx s Engelsom. Manifest bol vydaný len tri mesiace po ich poverení spísať ho,²⁸ vo februári 1848. Vydaný bol v Londýne, začiatkom revolučných rokov 1848 - 1849, aj napriek tomu sa mnohí nazdávajú, že Manifest na revolučné činy nemal žiaden vplyv, alebo len minimálny.

Manifest sa delí na úvod a 4 časti. Prvou časťou je *Buržoázia a proletariát*, druhou časťou je *Proletariát a komunisti*, treťou je *Socialistická a komunistická literatúra* a štvrtou *Pozícia komunistov vo vzťahu k rôznym existujúcim opozičným stranám*.

Čo sa týka úvodu, tak začína slovami “*Neviditeľný démon straší Európu - démon komunizmu*”.²⁹ V úvode sa dostávame ku problematike komunizmu, ako si je už každý Európan vedomý komunizmu a jeho sily a ako by komunisti mali začať publikovať svoje názory na veci. Opisuje tiež ako sa stretli zástupcovia tohto smeru v Londýne a rozhodli sa spísať a vydať nasledujúci Manifest.³⁰

²⁶ BOYER, *The Historical Background of the communist Manifesto*, s. 166-168.

²⁷ SETH, Sanjay. Lenin's reformulation of Marxism. In *History of Political Thought*. Vol. 13, No.1, s. 100.

²⁸ MARX – ENGELS, *The Communist Manifesto*. Úvod k nemeckej edícii Manifestu z roku 1872.

²⁹ V anglickom origináli je napísané “spectrum”, novodobé preklady prekladajú spectrum ako demon.

³⁰ MARX – ENGELS, *The Communist Manifesto*, s. 2.

Sekcia prvá, inak povedané - dôvody spísania manifestu

Sekcia prvá sa zaoberá podľa názvu buržoáziou a proletariátom. Začína hneď slovami o tom, ako história spoločností je doposiaľ, teda do roku 1848, históriou boja medzi sociálnymi triedami. Tieto slová potvrdzuje aj Engelsov pamflet *Princípy komunizmu*.³¹ Následne pokračuje o rozdelení skupín v histórii - slobodný muž a otrok, patricijovia a plebejci, nevoľníci, cechmajstri a tovariši. Autori manifestu spomínajú rozdelenie tried v staroveku (patriciovia, rytieri, plebejci, otroci), v stredoveku (feudálni páni, vazali, cechmajstri, tovariši, učni, nevoľníci). Môžeme podľa týchto slov usúdiť, že ide o určitú nadriadenú skupinu, teda utláčateľov (*opressor*) a nižšiu skupinu, utláčaných (*opressed*). Tieto či už tiché alebo otvorené boje medzi dvoma hlavnými sociálnymi skupinami vždy skončili buď revolúciou, reorganizáciou spoločnosti, alebo prehrou každej strany. Buržoázia nijakým spôsobom nezmenila stav, akým boli medzi sebou dve hlavné triedy postavené už od stredoveku, len začali využívať na utlačovanie nové metódy, nastavili nové triedy a nové problémy, ktorými sa musela zaoberať nižšia trieda.

Podľa názoru Marxa a Engelsa sa vznik buržoázie tiahne až do počiatkov objavných plavieb v 15. storočí, do čias objavenia Ameriky alebo oboplávania Mysu Dobrej nádeje, do obdobia kolonizácie a komerčnosti medzi krajinami. Tieto faktory dali spoločnosti tzv. impulz na to, aby sa (*potápajúca*) feudálna spoločnosť mohla rozvíjať. Tým pádom sa mohol rozvíjať aj obchod. Keďže začali narastať požiadavky, ľudská sila nestačila, bola potrebná industrializácia. Engels a Marx týmto chceli povedať, ako je možné vidieť dlhodobý vývoj vtedajšej buržoázie aj za pomoci nových metód produkcie a výmeny. Za utláčanie nižšej vrstvy obyvateľstva obvinili politickú prevahu vyššej vrstvy. Obvinili buržoáziu za poškodenie mena každého povolania, či lekárov, právnikov, kňazov, básnikov alebo vedcov, údajne z nich veľká industrializácia, ktorá bola zapríčinená buržoáziou, spravila len robotníkov platených určitou mzdou. Podobne tak vinili buržoáziu za ničenie ľudských vzťahov a premenu rodinných vzťahov na peňažné vzťahy.³²

Pri dôvodoch spísania Manifestu sa tiež dočítame, že všetky domáce odvetvia priemyslu sú pomaly ničené, alebo už boli zničené, za týmto stojí nový typ priemyslu, za ktorým stojí otázka "života a smrti pre všetky

³¹ ENGELS, *Principles of Communism*. s. 6.

³² MARX – ENGELS, *The Communist Manifesto*, s. 4-5.

civilizované národy”. Nasleduje kritika dovážania a vyvážania materiálov (napriek tomu, že sa to dialo už po stáročia) a takisto kritika nespracovávania domácich surovín (opäť môžeme vidieť ďalšiu paralelu, ibaže teraz so socialistickým Slovenskom, v ktorom (skoro) všetko bolo domáce alebo v rámci východného bloku). Autori hovoria o tom, ako bývalé túžby - zabezpečenie a uspokojenie produkcie krajiny - sa objavujú aj nové túžby, ktoré si na uspokojenie vyžadujú produkty zo vzdialených krajín a iných podnebí, štáty na sebe začínajú byť závislé a to nielen v rámci ekonomiky, ale aj v rámci duševného rozvoja a intelektu³³.

Všetka vtedajšia doba, ktorá stála na dopyte a konzume podľa nich nefungovala, sama buržoázia sa začínala ničiť a sami seba sa pýtali, prečo tomu tak je. Spoločnosť sa nachádzala opäť v momente dočasného barbarstva, kedy hladomor alebo vojny zničili akýkoľvek spôsob prežitia. Autori to odôvodňujú tým, že v ich dobe je príliš veľa zdrojov, veľa priemyslu, priveľa obchodu a buržoázia má tzv. toho až veľa na ramenách. Podmienky vytvorené buržoáziou sú až príliš obmedzujúce na to, aby ich dokázali sami konzumovať. Ale, aby sa dostali cez túto krízu, navrhli vynútiť zničenie časti výrobných síl, zmocniť sa nového trhu a lepšie využívať starý trh. Podali dva návrhy, ktoré sa síce spolu navzájom nedokážu zlúčiť a pripravuje to väčšiu možnosť pre problémy, avšak možnosť prechádzať týmto problémom sa zároveň znižuje. Ďalej opísali ako sa museli malí obchodníci adaptovať situácii a zmenili sa na veľké továrne, veľké skupiny pracovníkov, postávajúci ako vojaci, ako vojaci žiadaní robiť to, čo sa im nakáže a tým vznikla hierarchia “dôstojníkov a seržantov”. Neboli len otrokmi buržoáznej triedy a buržoázneho štátu, ale aj otrokmi strojov, navyše aj samostatným buržoázom.³⁴

Sekcia druhá, inak povedané - čo by si komunisti priali do budúcnosti

Druhá sekcia sa nazýva “Proletáti a komunisti”. V tejto sekcii sa upresňuje, čo Marx a Engels, alebo teda komunistická strana, pre spoločnosť chcú. Začínajú tým, že nechcú reprezentovať len jednu časť pracovníkov organizácie, pre ktorú píše a ktorá sa tak hlboko odlišuje od iných, ale úplne všetkých nižšej spoločnosti - proletariátu, ako úplnú skupinu bez rozdeľovania.

³³ Príkladom je stret čitateľa so svetovou literatúrou namiesto národnej, poprípade miestnej literatúry.

³⁴ MARX – ENGELS, *The Communist Manifesto*. s. 13-17.

“V buržoáznej spoločnosti, žijúci pracovník nie je nič, len spôsob, akým zvýšiť nahromadenú prácu. V komunistickej spoločnosti nahromadená práca je spôsob ako rozšíriť, obohatiť a podporiť existenciu robotníka”³⁵. Ďalej autori rozoberajú rozdiely medzi buržoáznou spoločnosťou a ideou komunistickej spoločnosti.

Dočítame sa, že komunistická strana žiadala, alebo teda videla vidinu vo vrátení proletariátu do súdržného stavu s čistými a spoločnými spoločenskými záujmami. Autori písali o tom, ako je potrebné na získanie takéhoto stavu zvrhnutie buržoázie a prerozdelenie politickej moci. Kľúčom k tomuto má byť opustenie od súkromného majetku. Vyššia vrstva, teda buržoázia, údajne na takéto myšlienky odpovedala len výsmechom a opovrnutím. “Zrušenie tohto stavu (stavu buržoázie) nazývajú zrušením individuality a slobody! A oprávnené. Cieľom je nepochybne zrušenie buržoáznej individuality, buržoáznej nezávislosti a buržoáznej slobody”³⁶

Takisto ponúkli odkaz pre buržoáziu: “Ste zdesení naším zámerom zbaviť sa súkromného majetku. Kritizujete nás, pretože máme v úmysle sa zbaviť určitej formy vlastníctva, ktorej nevyhnutnou podmienkou existencie je neexistencia akéhokoľvek vlastníctva pre nesmiernu väčšinu spoločnosti”³⁷.

Ďalej sa dočítame, ako najprv musí proletariát zabrať pozíciu vládnucej vlády a vyhrať bitku o demokraciu. O tom, ako buržoázia využije svoju politickú moc na to, aby zhabala všetky majetky a spravila z nich štátne. Ďalej sa píše o pláne, aby celý štát nepadol, kedy a akou rýchlosťou zobrať majetky, upozorňujú aj na to, že v každom štáte bude proces úplne iný, ale v najvyspelejších krajinách bude pomerne podobný (nie je napísané, ktoré krajiny myslia) a zadávajú aj svoje ciele:

³⁵ Tamže, s. 15. “In bourgeois society, living labour is but a means to increase accumulated labour. In Communist society, accumulated labour is but a means to widen, to enrich, to promote the existence of the labourer.”

³⁶ MARX – ENGELS, *The Communist Manifesto*, s. 15. „And the abolition of this state of things is called by the bourgeois, abolition of individuality and freedom! And rightly so. The abolition of bourgeois individuality, bourgeois independence, and bourgeois freedom in undoubtedly aimed at.“

³⁷ Tamže, s. 15. “You are horrified at our intending to do away with private property. ... You reproach us, therefore, with intending to do away with a form of property, the necessary condition for whose existence is the non-existence of any property for the immense majority of society.”

1. Zrušenie vlastníctva pôdy a uplatňovanie všetkých nájomov pôdy na verejné účely
2. Vysoká alebo odstupňovaná daň z príjmu
3. Zrušenie všetkých práv na dedičstvo
4. Konfiškácia majetku všetkých emigrantov a rebelov
5. Centralizácia úveru v rukách štátu (prostredníctvom národnej banky so štátnym kapitálom a výhradným monopolom)
6. Centralizácia prostriedkov komunikácie a dopravy v rukách štátu
7. Rozširovanie tovární a výrobných nástrojov vo vlastníctve štátu, obrábanie pustatín a zlepšenie pôdy všeobecne v súlade so spoločným plánom
8. Rovnaká zodpovednosť všetkých za prácu, zakladanie priemyselných armád, najmä pre poľnohospodárstvo
9. Kombinácia poľnohospodárstva s výrobným priemyslom, postupné zrušenie všetkých rozdielov medzi mestom a vidiekom (rovnomerným rozdelením obyvateľstva v krajine)
10. Bezplatné vzdelanie pre všetky deti v štátnych školách, zrušenie detskej továrenskej práce v jej súčasnej podobe, spojenie vzdelávania s priemyselnou výrobou a podobne³⁸

V sekcií číslo 2 môžeme vidieť očakávania, ktoré Marx a Engels mali voči spoločnosti, kde by nastal komunizmus.

Sekcia tretia a štvrtá

Čo sa týka sekcie číslo 3, nazýva sa “Socialistická a komunistická literatúra”. V tejto časti prezentujú 3 typy kritiky voči buržoázií. Venujú sa reakčnému socializmu, konzervatizmus a buržoáznemu socializmu. Vysvetľujú, že prvý typ sa buď snaží vrátiť k feudálnej štruktúre spoločnosti, alebo chce zachovať také podmienky, aké aktuálne (vo vtedajšej dobe) sú. Tento typ je vlastne proti cieľom komunistickej vlády. Konzervativizmus alebo buržoázný socializmus údajne pochádza od členov buržoázie, ktorí sú dostatočne uvedomelí na to, že ak chcú zachovať systém taký, akým je, tak musia riešiť niektoré sťažnosti proletariátu.

Autori podotýkajú, že ekonómovia, filantropi, právnici, humanitárni pracovníci, vedúci charitatívnych organizácií a všetci dobrosrdeční ľudia túto

³⁸ Tamže. *The Communist Manifesto*, s. 21.

ideológiu podporujú a vytvárajú predstavu o tom, že v systéme sú potrebné len drobné úpravy a netreba úplnú zmenu.

Kapitola končí kriticko-utopickým socializmom, ktorý ponúka, podľa nich skutočnú kritiku sociálnej štruktúry. Ide o víziu toho, čo by mohlo byť. Tento typ skôr poukazuje na vytváranie nových a oddelených spoločností, než boj za reformu tej existujúcej. Stavajú sa proti kolektívnemu boju proletariátov.

Posledná a najkratšia sekcia č. 4, "Pozícia komunistov vo vzťahu k iným existujúcim opozičným stranám", ponúka podporu akejkoľvek myšlienke revolúcie a teda aj stranám, ktoré žiadajú alebo podporujú revolúciu a zmenu sociálneho alebo politického zriadenia.

Manifest končí *"Komunisti nechcú skrývať svoje pohľady a postrehy. Verejne deklarujú, že koniec môže byť dokončený násilným zvratom všetkých existujúcich sociálnych kondícií. Nechajme sa vládnucu triedu triasť nad Komunistickou revolúciou. Proletariát nemá čo stratiť, jedine tak svoje putá. Majú celý svet na vyhranie. PRACUJÚCI MUŽI VŠETKÝCH KRAJÍN, SPOJTE SA!"*³⁹

Čo sa reálne stalo?

Z ekonomického hľadiska v rámci Anglicka sa v 50. rokoch 19. storočia zvýšila mzda, za ktorú skupina proletariátu pracovala. (doplnok č. 1)

V roku 1848 a 1849 nemal Manifest nemal skoro nijaký vplyv na revolúcie konajúce sa po celej Európe, jedine vieme povedať, že Komunistická liga sa rozpadla a každý z aktérov tejto ligy sa presunul do niektorej z krajín a tam podporovali konajúce sa revolúcie.

Manifest nebol zo začiatku preložený do skoro žiadneho jazyka, až na konci 19. storočia a začiatkom 20. storočia získal ako takú relevantnosť a začal sa prekladať do iných jazykov.⁴⁰ Sám Engels údajne napísal, že Manifest bol zatlačený do úzadia, po porážke parížskych proletariátov v roku 1848, zmiznutím robotníckeho hnutia z verejnej scény a začiatkom februárovej revolúcie. Napriek ich očakávaniam a predpovediam, Marx a Engles boli v ich listoch veľmi kritickí voči pracujúcej triede v Anglicku. Marx aj v roku 1878 napísal, že robotnícka trieda sa dostala do bodu, kedy už nebola ničím iným, než len chvostom Liberálnej strany, teda utláčateľov - kapitalistov.

³⁹ MARX – ENGELS, *The Communist Manifesto*, s. 32.

⁴⁰ Na jeho preloženie sa hlavne zúčastňovala dcéra Karla Marxa - Laura Marx, tiež verná slovám svojho otca a socialistická aktivistka.

A keďže sa nádej pracujúcej triedy na revolúciu v Anglicku, alebo kdekoľvek v západnej Európe rozplynula, Marx a Engels svoju pozornosť začali upriamovať na Rusko.⁴¹ Bolo to práve tam, kde sa o 22 rokov po smrti Engelsa udiala žiadaná komunistická revolúcia, známa ako Októbrová revolúcia spáchaná Leninom, ktorého práve jedným zo vzorov na revolúciu bola idea Komunistického manifestu.

Záver

To, čo sa najprv vytvorilo v dvoch hlavách mladých ľudí ako dobrý nápad - beztriedna spoločnosť a rovnosť všetkých, tak sa zvrhlo do niečoho, na čo dnes spomíname s bolesťou a strachom. Preto je dôležité upozorňovať a vážiť si systém, v ktorom práve žijeme a nevracať sa späť a obnovovať (nebezpečné) prevedenia filozofických a utopických diel.

⁴¹ BOYER, *The Historical Background of the communist Manifesto*, s. 171.

Príloha č. 1

Table 1

Real Wages of Manual Workers and Lancashire Cotton Workers, 1818–1851

Year	All Manual Workers			Factory Operatives	Cotton Spinners	Handloom Weavers	All Cotton Workers
	Lindert and Williamson	Feinstein	Horrell and Humphries	Wood	Wood	Brown	Brown
1816–20			58.3				
1818–20				76.8		151.7	83.1
1819	62.0						
1820		74.6			81.8		
1830		77.1			86.8		
1833				86.9			
1832–33						106.9	75.3
1831–35			84.0				
1835	78.0	88.9					
1836				86.5	92.1	113.8	78.7
1836–40			95.0				
1840		77.4					
1839–41				74.6		70.7	64.0
1841					76.3		
1841–45			84.8				
1845		90.4		95.3			
1845–46					94.3		
1846–50			100.0				
1849–50				100.0	100.0	100.0	100.0
1851	100.0	100.0					

Sources: For column 1, nominal wage data are from Lindert and Williamson (1983, p. 7). Cost of living estimates are from Lindert and Williamson (1985, pp. 148–9). For column 2, real wage data are from Feinstein (1995, p. 31). For column 3, real wage data are from Horrell and Humphries (1992, p. 870). For columns 4 and 5, nominal wage data are from Wood (1910, pp. 119–20, 28). Cost of living data are from Lindert and Williamson (1985, pp. 148–9). For columns 6 and 7, real wage data are from Brown (1990, p. 610).

Mzdy v rôznych odvetviach v meste Lancashire na základe výskumov viacerých historikov/ekonómov zaoberajúcich sa ekonomickými vzťahmi medzi rokmi 1816 - 1851.

Prvý až tretí stĺpec znázorňuje vyhladané dáta u ekonómov / historikov zaoberajúcich sa mzdou u všetkých pracovníkov.

Štvrtý až siedmy stĺpec je od dvoch autorov - John Brown a George H. Wood. Vďaka aspoň takýmto zisteniam dokážeme posúdiť, kedy sa situácia pre pracovníkov zlepšovala a kedy nie. Je potrebné upozorniť, že napriek zvyšujúcej sa mzde podmienky na prácu boli príšerné a krízy tomu (na) pomohli.

Materiál čerpaný z : BOYER, *The Historical Background of the communist Manifesto*, s.165.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

BOYER, George R. The Historical Background of the communist Manifesto. In *The Journal of Economic Perspectives*. Vol. 12, no. 4. Nashville: American Economic Association, 1998, s. 151-174. Dostupné online : <https://www.jstor.org/stable/2646899>

ENGELS, Friedrich. *Principles of Communism (Engels original draft of the Communist Manifesto)*. Chicago: The Daily Worker Publishing Co., 1925, 36 s.

ENGELS, Friedrich. *Contidion of the Working Class in England*. London: Panther Edition. 1969, 206 s. Dostupné online : <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/condition-working-class-england.pdf>

HENDERSON William O. *The Life of Friedrich Engels*. Volume I.. Routledge, 1976, 892 s. ISBN 0 7146 4002 6.

LASKI, Harold J. Introduction to the Communist Manifesto. In *Social Scientist*. Vol. 27, no. 1, 1999, New Delhi : Indian School of Social Sciences, 1999, s. 49-111. Dostupné online: <https://www.jstor.org/stable/3518218>

MARX, Karl – ENGELS, Friedrich. *The Communist Manifesto (from the English edition of 1888, edited by Friedrich Engels)*. Chicago: Charles H. Kerr & Company, 1888, 1910. 44 s. Dostupné online: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1848/communist-manifesto/>

MEHRING, Franz. *Karl Marx. The Story of His Life*. Michigan: The University of Michigan Press, 1962, 605 s.

SETH, Sanjay. Lenin's reformulation of Marxism. In *History of Political Thought*, Vol. 13, No.1, s. 99-128. Dostupné online : <https://www.jstor.org/stable/26214191>

SLOVENSKÉ DIVADLO V DRUHEJ POLOVICI 19. STOROČIA

DOMINIK ZUŽO

Slovak theatre in the second half of the 19th century

Abstrakt: The theater is an image and a mirror of the times. Political or social events that take place in real life take place on stage. The Slovak theater scene is therefore interesting, as our history is intertwined with many events that had an impact on what is happening in society. These events were also transferred to theater plays created by our leading dramatists. In the second half of the 19th century, we can clearly see the turbulent exchange of the cultural center in our territory. Many volunteer ensembles were formed, which over time turned into semi-professional ensembles. Many theater buildings were added and many were renovated as they were in a disastrous state. Slovaks as a nation are starting to get more involved and separate themselves from Austria-Hungary, which also managed cultural events on our territory. It was common for Austrian, Hungarian or Czech artists who played in our theaters to come to us. That is why plays were created in the Slovak language, which had a nationalistic character and were set in everyday life. Many theater ensembles were led by well-known people who were also involved in the political sphere or the cultural community, but many of them were unfortunately forgotten over time.

Keywords: theater, Slovak theater, 19th century, theater ensembles, volunteer theater

Nasledujúca štúdia ma predstaviť divadelnú scénu na našom území v druhej polovici 19. storočia. Priblížime rôzne problémy, ktoré museli divadelníci prekonať, začiatky divadelných ochotníckych skupín, no aj vznik a zánik kultúrnych centier na našom území. K tomu nám dopomohli dobové periodiká, ktoré pozorovali dianie aj v divadelnom svete. Prinášali najnovšie správy o dianí v kultúre, pozývali na divadelné predstavenia, ale aj kritizovali. Preto sú tieto pramene veľmi dôležité. Dnes už máme mnoho monografií a štúdií, ktoré sa tejto téme venujú, no stále je, čo objavovať.

Samotné divadlo má na našom území veľkú a dlhoročnú tradíciu. No najväčší rozmach zažíva v 19. storočí. Práve tu bola založená prvá ochotnícka skupina v roku 1830, pod vedením Gašpara Fejérpataky-Belopotockého v Liptovskom Mikuláši. V 40. rokoch 19. storočia začína fungovať divadelný súbor v Sobotišti, v ktorom figuroval aj Jozef Miloslav Hurban a v Levoči bol založený súbor okolo Ludovíta Štúra. To všetko vydláždilo cestu pre

podmienky vzniku slovenského divadla v 2. polovici 19. storočia, kedy sa naše divadlá a divadelníctvo naplno rozmohlo a začalo fungovať.

Nebolo tomu však od začiatku, keďže po revolučných rokoch 1848 – 1849 nastal všeobecný útlm.¹ Ten skončil po páde Bachovho režimu (1849 – 1859/1860), kedy nastáva oživenie kultúry. Centrom kultúry sa stal Turčiansky Svätý Martin, Revúca a Liptovský Mikuláš.² Práve v druhej polovici 19. storočia sa začali snahy o zakladanie národných divadiel v rámci habsburskej monarchie. Prioritou týchto divadiel mala byť podpora národných programov a pomoc v procese vývoja spoločnosti. Mnohým z národov v monarchii sa snahy vyplatili. Napríklad v Srbsku, v Novom Sade, začala fungovať profesionálna skupina hercov už v roku 1838. Bolo to Potulné ochotnícke divadlo, ktoré do roku 1840 účinkovalo v Novom Sade, Zemune a Pančeve. Potom od júna 1840 do konca roku 1841 v Záhrebe pod názvom „*Spoločnosť národného divadla*“.³ Vo februári 1842 sa zlúčilo s Divadlom v Djumruku v Belehrade a vytvoril sa z neho profesionálny súbor. Toto divadlo sa zaslúžilo o vytvorenie prvých riadnych profesionálnych súborov medzi južnými Slovanmi. Baletné predstavenie *Ochridská legenda* od hudobného skladateľa - Stevana Hristica z Národného divadla v Belehrade bolo ich veľké otváracie číslo.⁴

V roku 1862 bolo vybudované Prozatímní divadlo v Prahe, ktoré neskôr položilo základný kameň na otvorenie Národného divadla v roku 1868.⁵ Na našom území, ktoré bolo dosť špecifické, či už po politickej stránke, alebo hospodárskej, sa táto myšlienka stále nepodporovala. Prežívala len u divadelníkov, kňazov a spisovateľov, ktorí budovali našu ochotnícku

¹ POLÁK, Milan. *Divadlo, jeho cesta dejinami*. Bratislava: Prefekt, 2010, s. 146.

² Tamže, s. 146.

³ BEŇOVÁ, Juliana. Činoherné divadlo v rokoch 1830 – 1920. In ŠTEFKO, Vladimír (ed.) *Dejiny slovenského divadla*. Bratislava: Divadelný ústav 2018, s. 67. BROCKETT, G. Oscar, HILDY, J. Franklin, *Dějiny divadla*. Praha: Dilla, 2019, s. 654.

⁴ Bola to prvá veľká hra, ktorú odohrali spoločne ako jeden súbor. Premiéru mala 30. októbra 1869. < <https://www.narodnopozeriste.rs/en/history-new-theatre> >

⁵ Budova Prozatímního divadla a budova Národného divadla v Prahe je tou istou, no od dvoch architektov. Architekt Prozatímního divadla bol František Ladislav Rieger. Budova stála 100 tisíc zlatých. Budovu Národného divadla navrhol Josefa Zítka a postavili ju vedľa druhej budovy. Po požiari Národného divadla sa opäť hrávalo v starej budove a neskôr sa spojili do jednej. < <https://www.theatre-architecture.eu/cs/internetove-muzeum/?theatreId=38> >

divadelnú scénu. Práve v tomto období medzi najvýznamnejších dramatikov patrili Ján Palárik (1822 – 1870), ktorý písal hry z bežného života. Vo svojich hrách podnecoval národného ducha a jeho hry patrili k bezprostredným.⁶ Diela ako *Inkognito*, *Drotár*, či *Dobrodružstvo pri obžinkoch* sa zapísali do histórie, a stali sa pravidelnými hrami aj v dnešných divadlách. Ďalším veľikánom bol Jonáš Záborský (1812 – 1876). Jeho hry boli poznačené zložitou. Ochotnícke súbory neboli schopné jeho hry preniesť na divadelné dosky a následne pred publikum. Keď sa tam už hry dostali, tak hra bola zásadne upravená. Jedna z takýchto hier bola hra *Najdúch*.⁷

Spôsob divadla v matičných rokoch sa odlišuje od spôsobu písania hier pred revolučným obdobím. Štúrovské divadlo malo v princípe budiť k aktivite a vzbudzovalo u diváka národného ducha, na druhej strane divadlo matičných rokov (1863 – 1875) bolo umiernennejšie a skôr poukazovalo na organizovanosť.⁸ Veľkým impulzom pre dramatikov, ktorí museli prestať písať z tlaku Bachovho režimu alebo prestali písať z vlastného rozhodnutia, bolo vytvorenie literárneho almanachu *Concordia* v roku 1858. Jeho cieľom bolo priblížiť autorov, ktorí používali staroslovenčinu a spisovnú slovenčinu.⁹ Práve v tomto almanachu sa po prvý krát objavila veselohra *Inkognito* z pera Jána Palárika, ktorú recenzoval Pavol Dobšinský.¹⁰ Aj keď sa zdá, že hier, ktoré mohli ochotnícke súbory hrať bolo dostatok, stretávali sa súbory práve z ich nedostatkom. Preto sa snažili podporovať autorov, aby produkovali nové a nové hry. V Liptovskom Mikuláši napr. vypísali v roku 1861 súťaž o najlepšiu slovenskú hru. Odmena pre výhercu mala byť tridsať zlatých.¹¹ Do súťaže bolo zaslaných šesť hier a medzi nimi aj Záborského hra *Najdúch*. Súbor si nakoniec vybral hru *Pravda predsa zvíťazí* od Štefana Mikuláša Ferienčíka.¹²

Ochotnícke súbory sa rozširujú a vznikajú nové na rôznych miestach nášho územia práve počas matičných rokov. Pekne o tom píše článok v Pešťbudínskych vedomostiach: „*Semeno do dobrej zeme zasiaté a dobre*

⁶ POLÁK, *Divadlo, jeho cesta dejinami*, s. 146.

⁷ POLÁK, *Divadlo, jeho cesta dejinami*, s. 146. BEŇOVÁ, *Dejiny slovenského divadla*, s. 70.

⁸ BEŇOVÁ, *Dejiny slovenského divadla*, s. 71.

⁹ Tamže, 71.

¹⁰ Tamže, 71.

¹¹ Tamže, 71.

¹² Tamže, 71.

opatrované donáša hojné ovocie a dobrý počiatok a pekný čin tiaha za sebou a viacej. Toto sa u nás na Orave potvrdilo, a síce na predstaveniach divadelných. Predstavenia divadelné, totiž slovenské, o ktorých sa nám predtým ani nespomínalo, teraz sa len tak melú.“¹³ Toto bol úvod k článku, kde sa predstavuje nový školský divadelný súbor. Keďže došlo k obnoveniu kultúrneho a divadelného života aj v Liptovskom Mikuláši, tak si členovia súboru založili 4. augusta 1861 *Spolok správy divadelnej*, neskôr známy ako *Slovenská beseda*.¹⁴ Tento spolok združoval nie len divadelný svet, ale aj knižnice, či čitateľské spolky. Ochotníci z Liptovského Mikuláša mali myšlienku vybudovania divadelnej budovy. Z mesta sa ochotnícke súbory rozšírili na celý Liptov a po úspešnej finančnej zbierke v roku 1867 sa mohla ich myšlienka stať reálnou. Problémy prišli, keď si mal súbor vybrať miesto pre novú budovu divadla. Súbor nebol schopný nájsť vhodný pozemok, a tak sa výstavba prekladala z roka na rok, až samotná myšlienka o výstavbe divadelnej budovy zanikla.¹⁵ V roku 1873 vznikol spevácky súbor Tatran, ktorý mal pestovať cirkevný a svetský slovanský spev.¹⁶

Na začiatku druhej polovice 19. storočia prichádzajú do Prešporoku španielske tanečné súbory, ktoré mali za sebou obrovský úspech v celej Európe. V roku 1853 v starej budove Mestského divadla vystupovali Pepita da Oliva, Camara a José de Olona. Tanečníci dosiahli úspech, a tak postupne prichádzali mnohí iní, aby predviedli svoj talent.¹⁷ Prešporok postupom času ako centrum kultúry upadalo, keďže budova mestského divadla už bola schátraná. Aj v článku novín *Preßburger Zeitung* z roku 1876, kedy toto mestské divadlo oslavovalo storočnicu, sa poukazuje na to, že budovu treba prerobiť.¹⁸ Samotné divadlo malo ťažkosti s financiami po odchode svojho

¹³ FERIEŇČIK, Št. Mikuláš a kol. Dopisy. In *Pešťbudínske vedomosti*, 1868, roč. 8, č. 34, s. 3.

¹⁴ Stanovy spolku boli prijaté až v roku 1862 v Budíne. BEŇOVÁ, *Dejiny slovenského divadla*, s. 74.

¹⁵ BEŇOVÁ, *Dejiny slovenského divadla*, s. 74.

¹⁶ Tamže, s. 74.

¹⁷ VOJTEK, Miklós. Tanečné divadlo do roku 1920. In ŠTEFKO, Vladimír (ed.) *Dejiny slovenského divadla*. Divadelný ústav Bratislava, 2018, s. 114.

¹⁸ LASLAVÍKOVÁ, Jana – VYSKUPOVÁ, Martina – LUKOVÁ, Jana. Mysleli, že sú stratené : štyri stropné maľby z historickej budovy SND sú nečakaným svedectvom doby. In *Historická revue*, 2022, roč. 32, č. 11, s. 6-13. Zum hundertjährigen Jubiläum des Preßburger Stadttheaters. In *Preßburger Zeitung*, 1876, roč. 112, č. 353, s. 1.

bývalého nájomcu Franza Pokorného.¹⁹ V roku 1870 prichádza do Prešporku nový nájomca. Bol to riaditeľ Olomouckého divadla Ignatz Czernitz. Snažil sa zlú finančnú situáciu vyriešiť práve pomocou zázemia, ktoré mu Olomouc poskytoval. Priniesol do Prešporku Wagnerove diela, ktoré zožali úspech.²⁰ V roku 1873 dokonca mala v Prešporku premiéru Beethovenova opera *Fidelio*.²¹ V 80. rokoch sa začalo hovoriť o rekonštrukcii budovy. Tieto rozpravy sa z intenzívneli po tom, ako v roku 1879, počas koncertu, došlo k odpadnutiu časti muriva. Preto sa mesto rozhodlo budovu zatvoriť.²² V hre boli dva návrhy. Prerobiť divadlo alebo zbúrať a postaviť novú budovu, kde by divadlo sídlilo. Karty zamiešalo nešťastie vo viedenskom Ringtheater v roku 1881, pri ktorom zahynuli desiatky návštevníkov. Preto sa začalo, najmä kvôli bezpečnosti, uvažovať o výstavbe nového Mestského divadla. Nakoniec sa mesto rozhodlo starú budovu zrovnať so zemou a začala sa stavať nová budova divadla na mieste starého divadla. Slávnostné otvorenie sa konalo 22. septembra roku 1886. Z tohto večera máme svedectvá v podaní článkov novín *Preßburger Zeitung*. Zmienka o tomto akte sa tiež spomína aj v článku novín *Národné noviny*.²³ Hercom Emerichom Nagyom bol prednesený prológ od Mórica Jókai. Ten si zobrali na mušku noviny a kritizovali za jeho otvorenosť. Napr. *Národné noviny* písali: „*Herci z peštianskej kráľ. opery a maď. nár. divadla hrali v prvých predstaveniach, a samé prvé slávnostné predstavenie bolo zahájené deklamáciou prologu, ktorý k tejto príležitosti napísal „knieža maďarských básnikov“, pán Móric Jókai. Prolog akého čo do dĺžky niet snád vo svete, obsahuje medzi inými „duchaplnosť“ aj kritiku kritiky. Táto, chuderka, veľmi zle pochopila lebo Jókai vytyka jej, že je nesvedomitá. Verše v ktorej pán Jókai mydlí kritiku, viedenská „D. Ztg.“ nazýva „nevelmi vkusnými“*“.²⁴ Vrcholom slávnostného programu bolo predvedenie opery *Bánk bán* od maďarského hudobného skladateľa Ferenc Erkel. ²⁵

¹⁹ LASLAVÍKOVÁ, Jana. *Mestské divadlo v Prešporku na sklonku 19. storočia*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2020, s. 51.

²⁰ Tamže.

²¹ Tamže.

²² LASLAVÍKOVÁ a kol., *Mysleli, že sú stratené*, s. 6.

²³ Oba články sú z 23. 9. 1886. Der erste Theaterabend In *Preßburger Zeitung*, 1886, roč. 123, č. 264. s. 1. AMBRO, Pietor a kol. Chýrnik In *Národné noviny*, 1886, roč. 17, č. 141. s. 4.

²⁴ AMBRO, Pietor a kol. Chýrnik. In *Národné noviny*, 29. 9. 1886, roč. 17, č. 144, s. 4.

²⁵ *Der erste Theaterabend*. In *Preßburger Zeitung*, 1886, roč. 123, č. 264, s. 1.

Tým, že Budapešť bola ochotná navýšiť finančné prostriedky na novú budovu, mohla byť lepšie technicky aj umelecky postavená. V budove bolo cítiť práve maďarský vplyv, ktorý reprezentoval maďarský nápis, *Városi Színház*,²⁶ na priečelí budovy, ale aj dve pamätne tabule vo vestibule budovy s maďarskými nápismi.²⁷ Najväčším skvostom budovy sa stalo auditórium (hľadisko), ktorého strop tvorili štyri maľby od baróna Willibalda Lea von Lütgendorffa-Leinburga. Na maľbách sú vyobrazené výjavy z popredných uhorských dramatických diel. Jedným z nich je aj opera *Bánk bán*, ktorá otvorila dvere divadla.²⁸ Celková suma rekonštrukcie budovy bola 330 tisíc zlatých.²⁹ Musíme brať na vedomie, že vo výdavkoch na stavbu nie je zahrnutá cena stropných maľieb.

Nový riaditeľ divadla, ktorým sa stal Max Kmentt, sa musel opierať o stále publikum. To tvorili prevažne mešťania, ktorí boli dosť kritickí, keďže boli zvyknutí na vyšší komfort, ktorý si doniesli z viedenských divadiel.³⁰ Repertoár v novootvorenej budove divadla bol zložený z veselohier, oper, operiet a baletu. Divadlo malo k dispozícii mnoho hercov, no v novej sezóne 1886/1887 bola v divadle len jediná baletná sólistka, a to Gisella Neumann.³¹ K nedostatku baletných tanečníkov pristúpil riaditeľ Kmentt tak, že otvoril baletnú školu pod vedením Karolin Weiler, ktorá mala vychovať novú generáciu tanečníkov, ktorí by neskôr mohli hrať aj v Mestskom divadle.³² Postupom času sa Max Kmentt snažil, aby divadlo prinieslo vždy nové a lepšie predstavenia. Mnohé noviny ho za to kritizovali, no na konci dňa aj oni museli priznať, že divadlu sa pod vedením Kmentta darí. Novinár v časopise *Preßburger humoristischer Blätter* Carl Gross vyhlásil „riaditeľ Kmentt začal zle, ale dobre – veľmi dobre, skončil.“³³

²⁶ Mestské divadlo.

²⁷ Šlo o tabule s menom mešťana Karla Mergla a mestského inžiniera Antona Sendleina. Obaja sa veľkým vplyvom zúčastnili na stavbe novej budovy divadla. Na druhej tabuli bol uvedený cisár František Jozef I. a ministerský predseda vlády Koloman Tisza. LASLAVÍKOVÁ a kol. *Mysleli, že sú stratené*, s. 8.

²⁸ Tamže, s. 8.

²⁹ Náklady na samotnú stavbu: 297 tisíc, mzda pre architektov: 9,5 tisíc, dekorácie: 7 tisíc a neočakávané výdavky: 16,5 tisíc zlatých. LASLAVÍKOVÁ, *Mestské divadlo v Prešporku na sklonku 19. storočia*, s. 27.

³⁰ Tamže, s. 81.

³¹ Tamže, s. 136.

³² Tamže, s.137.

³³ GROSS, Carl. Director Kmentt. In *Preßburger humoristischer Blätter*, 30.1.1887, roč. 2, č. 44, s. 2.

V novej sezóne 1887/1888 prinieslo divadlo až 15 nových prístavní.³⁴ Podarilo sa mu rozšíriť aj baletný súbor o dve nové baletné tanečnice. Kmentt sa nakoniec udržal na poste riaditeľa divadla štyri sezóny. Z funkcie riaditeľa odstúpil pred koncom poslednej sezóny a viac sa o túto funkciu nezaujímal.³⁵ Jeho nástupcom sa stal Emanuel Raul, ktorého môžeme označiť za posledného riaditeľa v období nadvlády nemeckých hier.³⁶ Jeho kvalita sa odzrkadľovala aj v tom, že bol jeden z najdlhšie pôsobiacich divadelných riaditeľov v rámci strednej Európy.³⁷ Emanuel Raul pôsobil ako riaditeľ prešporského Mestského divadla až do konca 19. storočia.

Nová sezóna 1890/1891 priniesla nielen nového riaditeľa, ale aj nových členov súboru, ktorí sľubovali sezónu plnú zážitkov.³⁸ Dobré meno mu robila aj podpora zo strany novín *Preßburger Zeitung*. Noviny s veľkou radosťou informovali svojich čitateľov o úspechoch súboru nového riaditeľa.³⁹ Raul mal obzvlášť dobrý vzťah k operetám. Usporiadal benefičné predstavenie jedinému členovi svojho súboru, a to prvému operetnému tenoristovi Wilhelmovi Bauerovi.⁴⁰ Pred štvrtou sezónou, 1893/1894, sa niektorí stáli členovia súboru rozhodli odísť a nájsť si nové miesta. Na ich miesto sa vrátili členovia, ktorí odišli počas druhej a tretej sezóny.⁴¹ Tým si divadlo zabezpečilo istú kvalitu a nemuselo bojovať so zaradením nových ľudí do súboru. Stále publikum lákali tiež už známi členovia divadla, čo tvorilo dobrý obraz o vedení divadla pod taktovkou Emanuela Raula. V sezóne 1894/1895 sa divadlo vrátilo k operám a ponúkalo mnohé prestavenia: *Aida*, *Carmen*, či *Cár a tesár*.⁴² V nasledujúcej sezóne sa končila Raulovi zmluva s mestom o prenájme divadla. Začal boj, či divadlo bude pokračovať s nemeckými hrami alebo budú predstavované maďarské hry. Nemecky hovoriace obyvateľstvo v Prešporku sa začalo búriť a odkazovalo, že nebude podporovať takýto typ maďarizácie.⁴³ Mesto si bolo vedomé, že prevažnú časť

³⁴ LASLAVÍKOVÁ, *Mestské divadlo v Prešporku na sklonku 19. storočia*, s. 143.

³⁵ Tamže, s. 159.

³⁶ Tamže, s. 168.

³⁷ Tamže, s. 168.

³⁸ Genossenschaft Deutscher Bühnen-Angehöriger. *Deutsches Bühnen-Jahrbuch*. Berlín: Druck und Kommissionverlag F.A. Günther & Sohn, 1915, s. 384.

³⁹ LASLAVÍKOVÁ, *Mestské divadlo v Prešporku na sklonku 19. storočia*, s. 178.

⁴⁰ Tamže, s. 181.

⁴¹ Genossenschaft, *Deutsches Bühnen-Jahrbuch*. s. 492-493.

⁴² LASLAVÍKOVÁ, *Mestské divadlo v Prešporku na sklonku 19. storočia*, s. 212.

⁴³ Tamže, s. 214.

divákov tvoria nemecky hovoriaci obyvatelia, preto bolo aj v záujme mesta predĺžiť zmluvu s Raulom. Po dlhých rokovaní sa nakoniec dohodli.

Divadlo prežívalo turbulentné obdobie, ktoré malo na svedomí, že členovia súboru sa začali viac meniť. Veľkú kritiku si divadlo zaslúžilo aj za opernú premiéru Mignon. Jeden člen súboru Batka otvorene kritizoval riaditeľa, že sa nepostaral o potrebné množstvo hudobníkov a vyčítal mu aj jeho predchádzajúce chyby, ktorých sa dopustil.⁴⁴ Nakoniec sa podarilo Raulovi držať úroveň divadla až do konca 19. storočia.

V 80. rokoch 19. storočia bolo korunované nové centrum kultúry. Bolo to mesto Turčiansky Svätý Martin. Od prvého čísla periodika *Národné noviny* sa stretávame v rubrike *Dopisy* s informáciami o kultúrnom živote, ktorého súčasťou boli aj divadelné predstavenia.⁴⁵ Musíme si uvedomiť, že toto mesto postupne získavalo vplyv v kultúrnom svete. Od 70. rokov sa postupne začína presúvať centrum ochotníctva z Liptova na Turiec. Ochotnícky súbor pod vedením Samuela Šípku sa postupne vypracoval z hrania v budove Matice slovenskej až po najznámejší ochotnícky súbor s názvom *Slovenský spevokol*. Ten vznikol z mužského speváckeho súboru v roku 1872.⁴⁶ Tento súbor vieme prirovnávať k dnešným profesionálnym súborom. Bol schopný mať niekoľko premiér a stával sa pevnou zložkou slovenského divadelníctva. Problém nastal v roku 1875, kedy bola zrušená Matica slovenská. Po tomto akte spevokol nemal priestory na hranie svojich predstavení. Samozrejme, že zatvorenie Matice slovenskej zasiahlo celý kultúrny svet na našom území, keďže prestala existovať inštitúcia, ktorá mala za úlohu zastrešovať kultúrny a literárny život na našom území. Preto sa začalo uvažovať o vybudovaní novej budovy, ktorá by mohla zastávať funkciu kultúrneho chrámu.

Národný dom, ktorý vznikol na podnet divadelníka Andreja Skolíka, oficiálne otvorili 13. augusta 1890 v rámci augustových slávností. Opis jeho otvorenia máme zaznamenaný v článku novín *Národné noviny* z 16. augusta 1890. Na úvod novín prispel Pavol Országh Hviezdoslav svojou básňou, v ktorej povznáša tento dom. Ďalej v rubrike *Dopisy* nájdeme opis večerného banketu na počesť otvorenia Národného domu, ktorého sa zúčastnilo cca 300 ľudí.⁴⁷ Pre hostí zaspieval už spomínaný *Slovenský*

⁴⁴ Tamže, s. 216.

⁴⁵ AMBRO, Pietor. *Dopisy*. In *Národné noviny*, 1887, roč. 18, č. 37, s. 3.

⁴⁶ BEŇOVÁ, *Dejiny slovenského divadla*, s. 74.

⁴⁷ VILINSKÝ, *Dopisy* In *Národné noviny*, 16. 8. 1890, roč. 21, č. 95, s. 2.

spevokol staroslovenský otčenáš.⁴⁸ K tomuto otvoreniu priali všetko dobre aj českí hostia „*My český sme tu v skromnom počte, preto však uisťujeme vás, že všetky dušou družíme sa k vám a pozdravujeme srdečne bratov s sestry slovenské*“.⁴⁹ Po bankete nasledoval bál, ktorý trval celý večer. K otvoreniu gratulovali aj zahraničné inštitúcie, napr. Národné divadlo v Prahe alebo kultúrna komunita z Pittsburgu či Bukurešti.⁵⁰

Budova bola prvá svojho druhu na Slovensku. Mala dostatočné veľké javisko s primeraným technickým zabezpečením. Slovenský *spevokol* tak mohol hrať až 50 titulov za kalendárny rok. Pre dostatočné zabezpečenie sa mohli hrať aj ťažšie predstavenia od autorov ako Gogol, Molier, Čechov alebo aj od Ibsena.⁵¹ So *spevokolom* spolupracovali aj skladatelia Ján Meličko a Vladimír Meličko. S ich pomocou sa snažili medzi svoju činohernú aktivitu vložiť aj pokusy o opery. Malo to celkom úspech, ku ktorému dopomohol aj člen *spevokolu* Arnold Flögl, ktorý sa neskôr stal sólistom opery SND.⁵² Čo sa týka autorov z nášho územia, v tomto období boli obľúbení Jozef Gregor Tajovský (*Ženský zákon* a *Statky zmätky*), Ján Hollý (*Kubo*), či Pavol Országh Hviezdoslav (*Herodes* a *Herodotos*).

Do popredia sa už pomaly dostávalo aj bábkové divadlo, ktoré nemalo stálu scénu a fungovalo na princípe kočovného divadla. Súbory cestovali po území Slovenska a hrávali v mestách a dedinách. Jedným z takých bolo aj divadlo Jána Strážana a jeho syna Viliama.⁵³ Vo svojich predstaveniach poukazovali na národné povedomie, keďže v tej dobe bábkové divadlo nebolo smerované pre detské publikum ako je to dnes. Tiež dokázali zahrať s bábkami hry ako *Dobrodružstvo pri obžinkoch* od Palárika, alebo aj hru *Matka* od Tajovského, čo sú pomerne zložité hry na prevedenie.⁵⁴ V rovnakom období tiež začali hrávať prvé herečky. Jednou z najvýznamnejších ochotníckych divadelníčok bola herečka, režisérka a neskôr aj prekladateľka Mária Pietrová, rodená Ivanková (1879 – 1956). Jej dcéra Naďa Pietrová-Hejná sa stala už profesionálnou herečkou. Jej vnukom bol Miloš Pietor, popredný slovenský

⁴⁸ VILINSKÝ, *Dopisy*. In: *Národné noviny*, 16.8.1890, roč. 21, č. 95, s. 2.

⁴⁹ AMBRO, Pietor a kol. *Pozdravy*. In: *Národné noviny*, 16.8.1890, roč. 21, č. 95, s. 2.

⁵⁰ AMBRO, Pietor a kol. *Pozdravy*. In: *Národné noviny*, 16.8.1890, roč. 21, č. 95, s. 2.

⁵¹ POLÁK, *Divadlo, jeho cesta dejinami*. s. 146.

⁵² MOJŽIŠOVÁ, Michaela. *Hudobné divadlo do roku 1920*. In: ŠTEFKO, Vladimír (ed.) *Dejiny slovenského divadla*. Divadelný ústav Bratislava, 2018, s. 91.

⁵³ POLÁK, *Divadlo, jeho cesta dejinami*. s. 147.

⁵⁴ BEŇOVÁ, *Dejiny slovenského divadla*, s. 85.

režisér a pravnikom scénograf Miloš Pietor ml. Druhá herečka bola Anna Jurkovičová, ktorá sa neskôr stala aj manželkou Jozefa Miloslava Hurbana.⁵⁵

V závere 19. storočia sa často hrávali hry z pera Ferka Urbánka ako *Škriatok*, *Rozmajrín*, či *Kamenný chodníček*.⁵⁶ Na konci storočia evidujeme aj veľkú ochotnícku činnosť v regióne Gemer, obzvlášť v Tisovci. Gustáv Lojko, ktorý v meste pôsobil ako učiteľ, zabezpečil stabilné javisko a rôzne maľované dekorácie.⁵⁷ Fungoval tu ochotnícky súbor, ale aj tamburášsky orchester pod vedením Samuela Daxnera.⁵⁸ Jeho zásluhou sa zo súboru, ktorý spieval ľudové piesne, stal súbor, ktorý bol schopný zahrať opery.⁵⁹ Môžeme to brať ako veľký počin a prínos pre kultúru. Ide o hmatateľný dôkaz, že aj malý súbor, ktorý nemá veľké zázemie, sa dokáže vypracovať na takú vysokú úroveň ako Slovenský spevokol.

V Košiciach bolo postavené kamenné divadlo v roku 1789. Mestské divadlo malo hľadisko pre približne tisíc divákov. Hrávali v ňom maďarské a nemecké divadelne súbory, ktoré hrávali opery od Paisiella, či Mozarta. V košickom divadle malo pevný základ aj baletné divadlo. Máme doložené mnohé baletné predstavenia, ktoré zložili vtedajší známi taneční majstri ako János Perrey⁶⁰ či Antal Mayer.⁶¹ V roku 1894 sa rozhodli starú budovu divadla zbúrať a postaviť novú na rovnakom mieste. Nová budova mestského divadla sa stavala v rokoch 1897 – 1899. Túto budovu môžeme vidieť dodnes, keďže v nej sídli dnešné košické Štátne divadlo.⁶²

Neodmysliteľnou súčasťou divadelnej kultúry je aj tzv. revuálny tanec. Tento typ tanca, ktorý sa neskôr zlúčil s moderným profesionálnym tancom,

⁵⁵ Divadelný ústav Bratislava: Výstava s názvom Jozef Miloslav Hurban, hurbanovci a divadlo. Bratislava. Dostupné 10.12.2022 < <https://www.theatre.sk/sites/default/files/2021-02/Hurban%20online%20vystava%2001.pdf>>

⁵⁶ POLÁK, *Divadlo, jeho cesta dejinami*, s. 147.

⁵⁷ BEŇOVÁ, *Dejiny slovenského divadla*, s. 81.

⁵⁸ Tamže, s. 81.

⁵⁹ MOJŽIŠOVÁ, *Dejiny slovenského divadla*, s. 93.

⁶⁰ János Perrey, bol baletným majstrom v Latabárovom súbore. Postavil mnohé baletné predstavenia ako Mlynári alebo Schôdza na rebríku či Zalúbený čert. VOJTEK, *Dejiny slovenského divadla*, s. 111.

⁶¹ Antal Mayer pôsobil aj ako baletný majster v divadle, no popri tom vyučoval balet a spoločenské tance. Jeho tanečné diela sú Kráľ víl alebo Amorova čarovná sila či Neapolský rybári. VOJTEK, *Dejiny slovenského divadla*, s. 111.

⁶² MOJŽIŠOVÁ, *Dejiny slovenského divadla*, s. 93.

sa na našom území objavuje v podnikoch zvaných orfeum.⁶³ Mnohé hviezdy zo západnej Európy navštívili Uhorsko a niektoré sa postavili aj na dosky našich divadiel. Jednou z nich bola aj Rigolboche,⁶⁴ ktorá sa považovala za kráľovnú kankánu. V roku 1864 vystúpila v Prešporku spoločne s baletným súborom parížskeho Théâtre de St. Martin.⁶⁵ Vplyvom západu sa aj na našom území začínajú objavovať prvé varietné podniky. V Prešporku boli známe podniky Fácánkert, Albrecht-kerti Orfeum či kaviareň Istvána Udworku na Grassalkovichovom (dnes Hodžovom) námestí.⁶⁶ V Košiciach sa takéto predstavenia hrávali v hoteli Schalkház.

Na začiatku 20. storočia sa veľa ochotníckych divadiel začína meniť na profesionálne so stálym obsadením. Kočovné súbory sa stali súbormi so sídlom v kamenných divadlách a éra ochotníkov začala upadať. Nepretržite však fungujú dodnes, ruka v ruke s profesionálnym divadelníctvom. Po založení Slovenského národného divadla v roku 1920 mnohé zvučné mená z kultúrnej obce sa dostali do prvého súboru tohto divadla.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

Dobová tlač

AMBRO, Pietor a kol. Chýrnik. In *Národné noviny*, 1886, roč. 17, č. 141, s. 4.

AMBRO, Pietor a kol. Chýrnik. In *Národné noviny*, 29. 9. 1886, roč. 17, č. 144, s. 4.

AMBRO, Pietor. Dopisy. In *Národné noviny*, 1887, roč. 18, č. 37, s. 3.

AMBRO, Pietor a kol. Pozdravy. In *Národné noviny*, 16.8.1890, roč. 21, č. 95, s. 2.

VILINSKÝ, Dopisy. In *Národné noviny*, 16. 8. 1890, roč. 21, č. 95, s. 2.

FERIENČIK, Št. Mikuláš a kol. Dopisy. In *Pešťbudínske vedomosti*, 1868, roč. 8, č. 34, s. 3.

⁶³ Ide o podniky, ktoré mali v západnej Európe ekvivalenty šantán či music hall. Takýto typ podniku zabáva hostí prevažne tanečnými číslami. VOJTEK, *Dejiny slovenského divadla*, s. 122.

⁶⁴ Vlastným menom Marquerite Badel, 1842 – 1920.

⁶⁵ Theater nachricht. In *Preßburger Zeitung*, 2. 6. 1864, roč. 100, č. 124, s. 3. VOJTEK, *Dejiny slovenského divadla*, s. 122.

⁶⁶ VOJTEK, *Dejiny slovenského divadla*, s. 122.

Zum hundertjährigen Jubiläum des Preßburger Stadttheaters. In *Preßburger Zeitung*, 1876, roč. 112, č. 353. s. 1.

Theater nachricht. In *Preßburger Zeitung*. 2. 6. 1864, roč. 100, č. 124. s. 3.

Der erste Theaterabend. In *Preßburger Zeitung*, 1886, roč. 123, č. 264. s. 1.

Použitá literatúra

BROCKETT, G. Oscar – HILDY, J. Franclin. *Dějiny divadla*. Praha: Dilla, 2019, 1144 s. ISBN: 978-80-87950-66-1.

Genossenschaft Deutscher Bühnen-Angehöriger. *Deutsches Bühnen-Jahrbuch*. Berlin: Druck und Kommissionverlag F.A. Günther & Sohn, 1915, 814 s. online na < https://archive.org/details/bub_gb_nLY_AAAAYAAJ/mode/2up>

LASLAVÍKOVÁ, Jana. *Mestské divadlo v Prešporoku na sklonku 19. storočia*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2020, 580 s. ISBN: 978-80-89427-47-5.

POLÁK, Milan. *Divadlo, jeho cesta dejinami*. Bratislava: Prefekt, 2010, 168 s. ISBN: 978-80-8046-454-7.

Štúdie

BEŇOVÁ, Juliana. Činoherné divadlo v rokoch 1830 – 1920. In ŠTEFKO, Vladimír (ed.) *Dejiny slovenského divadla*. Bratislava: Divadelný ústav, 2018, s. 49-88. ISBN: 978-80-8190-039-6.

MOJŽIŠOVÁ, Michaela. Hudobné divadlo do roku 1920. In ŠTEFKO, Vladimír (ed.) *Dejiny slovenského divadla*. Bratislava: Divadelný ústav, 2018, s. 89-94. ISBN: 978-80-8190-039-6.

VOJTEK, Miklós. Tanečné divadlo do roku 1920. In ŠTEFKO, Vladimír (ed.) *Dejiny slovenského divadla*. Bratislava: Divadelný ústav, 2018, s. 95-129. ISBN: 978-80-8190-039-6.

Články v periodiku

GROSS, Carl. Director Kmentt. In *Preßburger humoristischer Blätter*, 30. 1. 1887, roč. 2, č. 44, s. 2.

LASLAVÍKOVÁ, Jana – VYSKUPOVÁ, Martina – LUKOVÁ, Jana. Mysleli, že sú stratené : štyri stropné maľby z historickej budovy SND sú nečakaným svedectvom doby. In *Historická revue*, 2022, roč. 32, č. 11, s. 6-13.

Internetové zdroje

<<https://www.theatre-architecture.eu/cs/internetove-muzeum/?theatreId=38>>

<<https://www.narodnopozeriste.rs/en/history-new-theatre>>

Divadelný ústav Bratislava: Výstava s názvom Jozef Miloslav Hurban, hurbanovci a divadlo. Bratislava. Dostupné 10.12.2022 <<https://www.theatre.sk/sites/default/files/2021-02/Hurban%20online%20vystava%2001.pdf>>

MILAN HODŽA A JEHO ODRAZ V DOBOVEJ TLAČI

JOZEF TURIK

Milan Hodža and his reflection in contemporary press

Abstract: Dr. Milan Hodža was a controversial figure in some cases, but he was mainly a politician with whom many politicians disagreed. Despite his nationality, he managed to achieve an excellent education and status during the Austro-Hungarian Empire, which later helped him when, together with many prominent figures, he became involved in the establishment of the First Czechoslovak Republic after the Great War. In the new republic he founded his own Agrarian Party, into which he later merged smaller similar parties. He held a number of positions, such as Minister of Unification, Minister of Agriculture and Minister of Education. He was the first Slovak to become prime minister, but in this post he had to face the most difficult trial, the Munich dictate, after which he resigned and retired to exile. During the Second World War he had several disputes with Edvard Benes, which was one of the reasons why he went to the USA where he later died. Like every politician, Hodža was also associated with some affairs and scandals and that is why at the time, the most effective means of disseminating information was the press and periodicals. And it was the various parties that had their own daily newspapers in which they informed their readers about various events at home and abroad. In the first part of this study I have introduced the reader to the life of Milan Hodža and in the second chapter I will discuss various articles and events from selected periodicals. So, the aim of the study was to analyze the opinions of different newspapers about Milan Hodža and also to compare them with each other. For this process I used various domestic and foreign literary sources and the most important source, domestic periodicals: Slovák, Slovenský Denník, Preßburger Zeitung, and Slovenský hlas.

Keywords: Milan Hodža, Contemporary press, Interwar period, First Czechoslovak Republic, Edvard Benes, Munich dictate

Milan Hodža sa narodil 1. februára 1878 v malej turčianskej obci Sučany, v rodine evanjelického kňaza Ondreja Hodžu, ktorý bol bratom známeho štúrovca Michala Miloslava Hodžu. Aj jeho starý otec z matkinej strany bol vzdelaným človekom, keďže bol literárne aktívny, taktiež prispieval článkami do *Orla tatranského* a v polovici 19. storočia dokonca vydal aj knihu *Krátky návod k zlepšeniu hospodárstva*. Preto môžeme povedať že sa mu dostalo kvalitného vzdelania už od detstva.¹ Počas toho ako študoval na gymnáziu

¹ CAMBEL, Samuel. *Štátnik a národohospodár Milan Hodža 1878 – 1944*, Bratislava: VEDA, 2001, s. 9.

v Banskej Bystrici, ktorá v tej dobe už bola poznačená maďarizáciou, patril medzi najlepších študentov maďarčiny aj napriek tomu, akú povesť jeho rodina mala medzi maďarskými predstaviteľmi. Už na tomto gymnáziu bol aktívnym prispievateľom do školského časopisu *Tanulók lapja*, čo sa aj neskôr odzrkadlilo na jeho profesii.² Neskôr sa s matkou odsťahovali do Štajerského Hradca (Graz v Rakúsku), kde taktiež nastúpil na gymnázium. Dlhú dobu sa na ňom ale neohrial, keďže ako Slováč odmietal niektoré maďarské nariadenia (napr. spievanie maďarskej hymny), tak bol vylúčený zo školy a musel si nájsť novú školu až v rumunskom meste Sibiu, pretože vedel, že kvôli jeho vzbure ho už žiadne maďarské gymnázium neprijme.³ Po tom ako zmaturoval, začal študovať právo v Budapešti, kde spolu so srbskými a rumunskými študentmi založili *Združenie národnostných študentov*. Aj keď jeho matka chcela, aby sa stal právnikom, tak po zložení základných skúšok nepokračoval v štúdiu.

Počas štúdia sa zdokonalil v stenografii, teda v odbore, ktorý je potrebný najmä pre žurnalistov. Niekoľko príspevkov napísal aj pre mesačník *Hlas*, ale ako žurnalista pokračoval v novinách *Slovenské listy*, ktoré v roku 1897 založil národovec Karol Salva v Ružomberku. Salva Hodžu požiadal, aby mu noviny redigoval. Vďaka tomuto rozhodnutiu sa Hodža naplno začal venovať žurnalistike ešte popri štúdiu práva. Neskôr však bola tlačiareň zatvorená, pretože bola pod dohľadom uhorských úradov, s ktorými sa aj Hodža dostal do konfliktu a obaja spolu so Salvom boli na krátky čas uväznený.⁴ V Budapešti krátky čas pracoval pre noviny *Budapester Abendblatte*, kde sa z neho stal uznávaný a skúsený redaktor, a to aj vďaka jeho pohotovému prekladu prejavov maďarských poslancov. Neskôr sa rozhodol, že si vďaka zdedenému majetku založí svoje vlastné noviny *Slovenský týždenník*, ktorým chcel osloviť slovenskú obec a získať pozornosť vo veci národa jednoduchým a pochopiteľným spôsobom.⁵ Paradoxne sa jeho činnosť nepáčila národniarom z martinského centra, pretože podľa nich nekritizoval Maďarov dostatočne. Hodža ale chcel vydávať tieto noviny po svojom, čo sa mu v konečnom dôsledku aj oplátilo, pretože sa mu podarilo rozšíriť myšlienku o národe medzi prostý ľud nielen na území Hornej zeme, ale aj na Dolnej zemi.⁶

² Tamže, s. 11.

³ HODŽA, Milan. *Dr. Milan Hodža: Slovenský novinár a československý štátnik 1878 – 1928*, Bratislava: Slovenská kníhtlačiareň, 1928, s. 4.

⁴ Tamže, s. 5

⁵ CAMBEL, Štátnik a národohospodár, s. 18.

⁶ HODŽA, *Dr. Milan Hodža*, s. 9.

V politike sa začal angažovať v roku 1905, keď sa ako poslanec za Slovenskú národnú stranu (SNS) dostal do Uhorského snemu za volebný obvod v Kulpíne⁷. Tak ako v súčasnosti, tak aj v minulosti tam žila veľká majorita Slovákov, ktorí aj napriek dialke nestrácali kontakt so svojou rodnou zemou a stále sa podieľali na kultúrnom a politickom živote.⁸ Uvedomil si, že je potrebné spolupracovať s nemaďarskými národmi, keďže mali spoločný cieľ, a tak sa mu podarilo zorganizovať *Národnostný klub poslancov*, v ktorom mali spolupracovať slovenská, rumunská a srbská strana.⁹ Spolu spísali zoznam požiadaviek, ako napr. sloboda tlače a slova, volebné právo a zrušenie práva virilistov¹⁰, čo sa nie každému samozrejme páčilo.

Potom, ako sa v roku 1907 stala Černovská tragédia, ktorá mala ohlas v celej Európe, sa podarilo Hodžovi zatiahnuť do tohto problému aj následníka trónu, ktorý bol známy tým, že nemal veľmi vrúcny vzťah k Maďarom a dualizmu. František Ferdinand bol dokonca nahnevaný na svojho strýka, ktorý nechal tieto národy napospas Maďarom, a tak sa ešte počas vlády cisára Františka Jozefa snažil o nejaké reformy, no to sa mu nedarilo, keďže starý cisár bol veľmi konzervatívny, tvrdohlavý a navyše žiarlil na svojho synovca.¹¹ Aj keď federácia nebola úplne to, v čo Hodža dúfal, uvedomoval si, že je to stále lepšie, ako keby nemal robiť nič. Navyše, to že sa nemaďarské národy stretávali s následníkom trónu, robilo maďarským politikom vrásky na čele. Samotný Hodža sa dostal do jeho okruhu blízkych ľudí a podsúval mu svoje politické myšlienky. Naozaj to vyzeralo tak, že po jeho nástupe na trón bude svitať na lepšie časy. Ich plány a predstavy sa však zmenili potom, ako bol spáchaný atentát na následníka trónu (28. 6. 1914). Tento čin ich postavil pred realitu, s ktorou mali ich predstavy spoločného iba veľmi málo.¹²

Ihneď po vyhlásení vojny musel Hodža narukovať do armády, no krátko na to bol zatknutý za svoje novinové články, ktoré vydával proti maďarskej

⁷ Kulpín je v súčasnosti obec v obvode Báčsky Petrovec v Srbsku.

⁸ KOPČOK, Andrej. Milan Hodža a dolnozemskí Slováci In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža: Štátnik a politik*. Bratislava: VEDA, 1994, s. 46.

⁹ ŠTEFÁNEK, Anton. *Milan Hodža: Životopisný nástin*, Bratislava: Slovenská Grafia, 1938, s. 57.

¹⁰ Osoba v bývalom Uhorsku, ktorá získavala členstvo v zatupiteľských orgánoch na základe toho, že platia vysoké dane, že bola zámožná, a nie na základe hlasovania.

¹¹ ŠTEFÁNEK, *Milan Hodža*, s. 69.

¹² PEKNÍK, Miroslav. Miesto Milana Hodžu v slovenskej politike a smerovanie k prestavbe strednej Európy pred prvou svetovou vojnou. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža a Integrácia strednej Európy*. Bratislava: VEDA, 2006, s. 51-52.

vláde. Hneď na druhý deň mal byť zastrelený, no nakoniec ho až na tretí deň odviekli do Prešporka, kde sa ho súdom nepodarilo odsúdiť.¹³ Bol prevelený do Viedne, kde kontroloval listy odchádzajúce na a prichádzajúce z frontu. Aj keď bol pod drobnohľadom polície, začal sa stretávať s českými politikmi a v roku 1918 sa stal znova žurnalisticky aktívny, keď obnovil svoje periodikum po zaplatení kaucie a spravil z neho politický denník. Zahraničný odboj očakával nejaký prejav domáceho odboju, v ktorom by dali jasne najavo, že sú za spojenie Čechov a Slovákov. Takýto prejav sa odohral na prvomájovom zhromaždení v Liptovskom Sv. Mikuláši, kde ešte v ten deň bola prijatá *Mikulášska rezolúcia*.¹⁴ Od leta až do októbra 1918 Milan Hodža pracoval ako žurnalista a postupne začal tlačiť na predsedu SNS, aby sa vytvoril nejaký orgán pre Slovákov. Jeho požiadavky sa naplnili, keď bola vyhlásená Martinská deklarácia 30. októbra 1918, avšak on sa vyhlásenia nezúčastnil, keďže pricestoval až v noci a na jeho návrhy ešte časť textu upravili. Po vyhlásení ostal ešte dva týždne v Martine kvôli práci, boli mu predstavené problémy a pomáhal ich Slovenskej národnej rade riešiť.¹⁵

Tesne po vyhlásení deklarácie, vyslala maďarská vláda na základe belehradského prímeria armádu, aby obsadili územie Slovenska. Preto bol Hodža vyslaný do Budapešti, aby rokoval o odchode maďarských vojsk z územia novovzniknutej Československej republiky. Politici v Prahe boli znepokojení potom, ako sa dozvedeli, že na rokovanie sú prizvaní aj niektorí zástancovia SNR. Hodža ich ubezpečil, že sa nemusia báť ohľadom toho, že im Maďarsko ponúkalo autonómiu, keďže ich rokovania stáli na princípe ČSR a nemusia sa obávať slovenského separatizmu.¹⁶ Nakoniec maďarské vojská odišli, no bolo to skôr zásluhou Edvarda Beneša, ktorý bol v tom období ministrom zahraničných vecí. V prvých rokoch republiky zastával funkciu ministra unifikácie, ktorého úlohou bolo zjednotiť zákony a upraviť verejnú správu, keďže ešte za cisárstva bolo na území Slovenska uhorské právo a na území Čech rakúske. V tejto pozícii však nezotrval dlho, pretože v roku 1922 prijal pozíciu ministra poľnohospodárstva,

¹³ HODŽA, Dr. Milan Hodža, s. 12.

¹⁴ HRONSKÝ, Marián. Milan Hodža v procese dezintegrácie a integrácie strednej Európy (1918 – 1919) In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža a integrácia strednej Európy*. Bratislava: VEDA, 2006, s. 56.

¹⁵ PETROVIČOVÁ, Eleónora. Štátnik a politik Milan Hodža In *Studia Politica Slavica*, roč. 2, 2009, č.1, s. 80.

¹⁶ HRONSKÝ, Milan Hodža v procese dezintegrácie, s. 59.

pretože chcel pomôcť po ťažkej povojnovej situácii. Jednoduchšie by bolo odmietnuť tento úrad v tak náročných časoch, ale keďže on sám sa najlepšie vyznal vo vtedajšom poľnohospodárstve, tak nebolo možné povedať nie.¹⁷ Uskutočnil svoju pozemkovú reformu, ktorej úlohou bolo vytvoriť triedu tzv. stredných roľníkov. Súčasťou reformy bolo založenie Štátneho pozemkového úradu, ktorý zabezpečoval postup reformy, čím chcel dosiahnuť prelom v slovenskom poľnohospodárstve.¹⁸ Popritom sa začal venovať aj zahraničnej politike. Nadviazal vzťahy s vládnuou agrárnou stranou v Poľsku, ktoré boli zmrazené po konflikte o Těšínsko (čs. neutralitou počas sovietsko-poľskej vojny atým, že Beneš nepodporil poľské nároky na východnú časť Halíča).¹⁹ Po štyroch rokoch vystriedal funkciu a stal sa ministrom školstva, kde pokračoval v zavádzaní reforiem a v rozvoji vzťahov s Poľskom. Avšak v dôsledku rôznych korupčných afér zahraničných rozsahov musel v roku 1929 z postu ministra školstva odstúpiť.²⁰

Do roku 1932 bol bez funkcie, a tak využil toto obdobie na posilnenie svojej pozície v strane, a taktiež na oddych a liečbu. Po pauze sa stal opäť ministrom poľnohospodárstva, kde pokračoval vo svojich reformách, ale taktiež sa snažil riešiť problémy národnostných menšín a začal pracovať na novom projekte, na tzv. Dunajskom pláne, v ktorom malo spolupracovať niekoľko krajín. V roku 1935 sa stal premiérom a na krátky čas aj ministrom zahraničných vecí, čo však nebolo v tej dobe nič nezvyčajné. Podobnému spojeniu funkcií často dochádzalo napr. vo Francúzsku a Juhoslávii a v prvých rokoch republiky tieto dva funkcie zastával aj E. Beneš.²¹ Hodža musel hneď zjednotiť vládu

¹⁷ PEKNÍK, Miroslav: Milan Hodža – mnohorozmerná osobnosť politiky. In GONĚC, Vladimír - PEKNÍK, Miroslav a kol. *Milan Hodža ako aktér medzinárodných vzťahov*. Bratislava: VEDA, 2015, s. 21.

¹⁸ PETROVIČOVÁ, Štátnik a politik Milan Hodža, s. 82.

¹⁹ HANULA, Matej: Milan Hodža – Rival alebo spojenec? „Exkurzie“ slovenského politika do rezortu Edvarda Beneša. In MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Muži diplomacie – Slováci na významných postoch slovenskej diplomacie*. Liptovský Mikuláš: Spolok Martina Rázusa, 2018, s. 156.

²⁰ HALLON, Ľudovít: „Prosím Ťa drahý priateľu, keby si sa potom v ministerskej rade zasadil za to, aby sa spojenému ústavu dostalo toho, čo potrebuje.“ Korupcia a klientelizmus v politike Milana Hodžu. In *Forum Historiae*, roč.5, 2011, č.2, s. 259.

²¹ HANULA, Matej: Milan Hodža – Rival alebo spojenec? „Exkurzie“ slovenského politika do rezortu Edvarda Beneša. In MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Muži diplomacie – Slováci na významných postoch slovenskej diplomacie*, Liptovský Mikuláš: Spolok Martina Rázusa, 2018, s. 167.

ohľadom otázky prezidenta, čo sa mu nakoniec podarilo, keď získali na svoju stranu Československú ľudovú stranu. Taktiež sa spoliehali že vyrieši otázku ohľadom Hlinkovej Slovenskej ľudovej strany, a preto mu dali voľnú ruku čo sa týkalo Slovenska. Snažil sa pokračovať vo svojom projekte Dunajské plánu, no postupne od toho upustil, potom ako Rakúsko a Maďarsko podpísalo s Talianskom Rímske protokoly a Nemecko podpísalo ekonomické dohody s Juhoslávou a Rumunskom, od tohto plánu upustil.

Ďalším problémom bola Sudetonemecká strana, ktorá spolupracovala s Nemeckom, to však prezident ani premiér ešte netušili. Hodža jednal s Nemcami jemnejšie ako Beneš, preto keď videl že Hodžove jednania sú neúspešne, tak následne zobral jednania na seba a mal sa pokúsiť vymeniť Hodžu na poste premiéra, no snažiť sa o zmenu legálnym procesom by bolo v tej dobe veľmi zdĺhavé.²² Hodža nakoniec odstúpil z funkcie sám potom, ako Veľká Británia a Francúzsko zaslali ČSR ultimátum o odovzdaní pohraničných oblastí Nemecku. Odišiel do Švajčiarska na liečenie odkiaľ sa už nechcel vyjadrovať k politike.

Na začiatku druhej svetovej vojny bol jedným z prvých politikov, ktorý navštívili Beneša v Londýne. *„Prišiel na čaj a měli jsme asi 2 hodinovou rozmluvu. Byla smírná, klidná, skoro přátelská. O minulosti, o Mnichově, o vládě a koalici a věcech po Mnichově jsme nemluvili. Nechtěl jsem začít o těchto věcech, bych se vyhnul jakékoli sporné otázce.“*²³ Britská vláda však vznik exilovej vlády nepodporila, a tak sa vybrali do Francúzska, kde sa nachádzal Štefan Osuský. Vznik exilovej vlády však nechceli podporiť ani Francúzi, a tak sa snažili aspoň o vytvorenie československého výboru. Výbor nakoniec vznikol a Osuský sa tam dostal aj vďaka tomu že sa za neho postavila francúzska vláda, ktorá výbor bez neho nechcela uznať. Hodža však nedostal takú podporu, aj keď podľa niektorých zdrojov si to priala aj britská vláda, pretože sa im zdalo zastúpenie Slovenska nedostatočné.²⁴

Preto aj spolu so svojim synom a ďalšími slovenskými politikmi založili v Paríži Slovenskú národnú radu a považovali sa za právoplatný orgán Slovákov. Beneš odmietal rokovať so SNR, ale len s Hodžom. Neskôr sa SNR spojila s Českou národnou radou, a tak vznikla Česko-slovenská národná rada. Problémy sa začali prehlbovať a politici si začali uvedomovať,

²²Tamže, s. 171.

²³KUKLÍK, Ján – NĚMEČEK, Ján. *Hodža versus Beneš*. Praha: Karolinum, 1999, s. 41.

²⁴Tamže, s. 53.

že je potrebné urovnať spor medzi Hodžom a Benešom. Hodža a Beneš absolvovali viacero jednaní, no všetky boli neúspešné.

Zlom nastal až porážkou Francúzska, kedy sa odboj presunul do Veľkej Británie, kde sa Benešovi konečne podarilo presvedčiť Britov, aby uznali československú exilovú vládu.²⁵ Hodža prijal miesto podpredsedu Štátnej rady, mnoho politikov však voči tomuto rozhodnutiu protestovalo a vznikali ďalšie a ďalšie problémy. Preto sa nakoniec Hodža rozhodol, že odíde do Ameriky. Z dokumentov a spomienok vieme, že v tej dobe bol jeho stav veľmi zlý. Stále so sebou nosil fľašku s liekmi a hneď po príchode sa liečil zo zápalu pľúc. V júni 1944 musel podstúpiť operáciu v Clearwateri, ktorú však neprežil. Podľa úmrtného listu zomrel 27. júna 1944 o 22:40 na rakovinu hrubého čreva.²⁶

Odraz v dobovej tlači

V dnešnej dobe získavame informácie z celého sveta pomocou rôznych zdrojov, napríklad pomocou internetu, pomocou televízie, rozhlasu alebo tlače. Ale v dobe, kedy žil Milan Hodža, bola hlavným zdrojom informácií tlač, pretože televíziu alebo rozhlas si v tej dobe mohli dovoliť len bohatší ľudia. Práve o tom, aký názor a ako sa o ňom vyjadrovali redaktori v denníkoch, ktoré boli proti jeho ideám a ideológii, budeme rozoberať.

Zhromaždenie v Spišskej Novej Vsi

V roku 1922 sa Hodža snažil spojiť všetkých agrárnikov do jednej spoločnej strany, to sa mu však podarilo až niekoľko mesiacov po zhromaždení. V tom istom roku sa taktiež stalo, že sa pod jeho vplyv dostal *Slovenský denník*, v ktorom mal dovtedy najväčšiu moc Vavro Šrobár.²⁷ Spomínané zhromaždenie sa konalo 1. marca a zišlo sa tam mnoho zástupcov obcí

²⁵ NĚMEČEK, Ján: Ke vzťahům Milana Hodži a Edvarda Beneše za 2. světové války. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža a integrácia strednej Európy*. Bratislava: SAV, 2006, s. 97.

²⁶ LUKÁČ, Pavol. Posledné chvíle Milana Hodžu. In LUKÁČ, Pavol (ed.). *Milan Hodža v zápase o budúcnosť strednej Európy v rokoch 1939-1945*, Bratislava: Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied - Veda vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 173.

²⁷ HANULA, Matej. Prvý muž agrárnej strany na Slovensku v 20. rokoch 20. storočia. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža a Agrárne hnutie*. Bratislava: VEDA, 2018, s. 70.

z celého Spiša, no aj komunisti a ľudáci. Podľa *Slovenského denníka* všetci zúčastnení počúvali reč Hodžu o politike a hospodárstve a na jej konci s ním nadšene súhlasili. Dokonca sa po prejave za Hodžom zastavili aj ľudáci a komunisti, ktorí boli nadšení z jeho prejavu, ako im zodpovedal na otázku ohľadom rovnakého postavenia Čechov a Slovákov a uvažovali, že sa pripoja k agrárnej strane a jej organizáciám.²⁸

Denník *Slovák* už 21. februára varoval obyvateľov Spiša pred Hodžom a sám im navrhol niekoľko otázok na neho. Obyvatelia sa vraj nemajú nechať zmiast, ako to oni nazvali „argalášskymi hodžovinami“, majú sa ho opýtať, čo sa stalo s martinskou deklaráciou, slovenskou autonómiou a pod.²⁹ 3. marca vydali reakciu na jeho prejav, ktorý to však opisoval inak ako to bolo v *Slovenskom denníku*. Podľa *Slováka*, keď po prejave došli ľudáci za Hodžom a opýtali sa ho na otázku ohľadom autonómie a postavenia Slovákov a Čechov, tak nevedel ako odpovedať a ostal ticho.³⁰

Kampaň proti Milanovi Hodžovi v roku 1929

Spomínal som, že v roku 1929 bol Milan Hodža súčasťou niekoľkých škandálov a tak je samozrejmé, že sa proti nemu viedla aj záškodná kampaň. O tejto kampani informuje aj článok zo *Slovenského denníka* z 13. 2. 1929. „*Lidovky, České slovo, Právo lidu, Robotnícké noviny, Národní osvobození, Slovák, ďalej Prítomnosť, Nová Svoboda, viedeňské kúpené kadejaké revolverové plátky, tlačové korespondencie, to všetko stoj dnes predovšetkým v službách nepeknému cieľu: zostuďiť, prehodnotiť, znechutiť dr. Hodžu.*“³¹ Autor tu vyzdvihuje Hodžu, pripomína, že v minulosti čelil aj horším a nebezpečnejším nepriateľom, ako týmto. Taktiež sa tu spomína konflikt *Venkova* (český ekvivalent pre *Slovenský denník*) a *Lidových novín* a ako *Venkov* vyvrátil klebety šíriace sa z nich.

15. februára *Slovenský denník* popieral správy o tom, že Hodža je zdravotne indisponovaný a že nedôjde k jeho demisii, no už 19. februára zmenili rétoriku a informovali o tom, že je naozaj chorý. V súčasnosti vieme, že to

²⁸ Víťazstvo slov. nár. a roľn. strany v Spiši. In *Slovenský denník*, 1922 (1. marca) roč. 5, č. 49, s. 2.

²⁹ Chýrnik. In *Slovák* 1922 (21. februára) roč. 4, č. 42, s. 3.

³⁰ Argaláši vo Spiši alebo čo zabudnúť Hodža v Novej vsi?. In *Slovák* 1922 (3. marca) roč. 4, č. 51, s. 3.

³¹ Rozvratnícka koalícia v práci. In *Slovenský denník* 1929 (13. februára) roč. 12, č. 37. a, s. 2.

bolo kvôli mnohým škandálom, ale vtedy sa to snažili prisúdiť jeho zlému zdravotnému stavu. No aj napriek tomu v článku odmietajú, aby podal demisiu a že aj napriek chorobe je schopný funkcie. „Avšak chorý Hodža funkcie, ktorou ho poctil národ, nesmie sa vzdať na žiadne naliehanie a nesmie sa jej vzdať ani vtedy, keby on sám tak chcel. Sme presvedčení, že k tomu ani nedôjde a že v Tatrách bude sa liečiť niekoľko týždňov minister dr. Hodža, ktorého bude zastupovať niektorý člen dnešného kabinetu v ministerskej rade tak ako to zvyklosť kabinetná predpisuje.“³²

Slovák sa sám priznal, že porušujú etiketu, keď sa o chorom Hodžovi vyjadrujú takto kriticky, avšak podľa nich to nerobia v takej miere, ako to robili Hodža a jeho tlač počas Tukovej aféry. Podľa nich sa Tuka ani len nemohol brániť, zatiaľ čo tú možnosť má, keďže bude na liečení v Tatrách, odkiaľ môže viesť svoju tlač.³³ To, že sa odobral na liečenie brali ako riešenie, keďže Hodža mal s nimi mnoho sporov. Keď už bolo oficiálne, že Hodža podá demisiu, tak Slovák bol celkom prekvapený z vyjadrenia *Slovenského denníka*, keďže očakávali, že to bude z politických dôvodov, a nie zdravotných. V ďalšom článku spomínajú Hodžove prešlapy ako spor so Šrobárom, veľký obnos peňazí, ktorý bol poslaný do Ostrihomu či nadačné domy na Příkopech v Prahe. Podľa nich bude mať nový minister veľa práce s vysvetľovaním týchto otázok a taktiež venovaniu sa svojim vlastným reformám.³⁴

Informoval o tom aj cudzojazyčný denník *Preßburger Zeitung*. Informoval o možných dôvodoch jeho odstúpenia, pripomenul spor so Šrobárom a uvažoval nad jeho pravdepodobnými nástupcami. Rovnako je tu spomínaný aj zraz Agrárnej strany, na ktorom bol prečítaný Hodžov list (s obsahom rezignácie) a bol riešený aj Šrobár, za porušenie straníckej disciplíny, keď mal spor s Hodžom. V tomto denníku je aj úryvok z periodika *Ľudová politika*, ktorý pripisuje rezignáciu Hodžu Benešovi. „Beneš zmobilizoval proti Hodžovi nielen vlastnú stranu a svojich blízkych, ale do boja zapojil aj zahraničných hovorcov a dokonca aj Hodžových vlastných nepriateľov, ktorí boli tiež v jeho strane. Nielen Šrobár, ale aj celý rad ďalších vedúcich predstaviteľov agrárnej strany sa dôrazne zasadzoval za zvrhnutie doktora Hodžu.“³⁵

³² Hodža. In *Slovenský denník* 1929 (20. februára) roč. 12, č. 43, s. 1.

³³ Minister (?) Hodža odchodi na dovolenú. In *Slovák* 1929 (21. februára) roč. 11, č. 43, s. 1.

³⁴ Nový minister školstva a nár. osvety. In *Slovák* 1929 (22. februára) roč. 11, č. 44, s. 1.

³⁵ Preklad: „Dr. Benes habe gegen Dr. Hodza nicht allein feine und die ihm naheheftende Breiffe mobilifert, fondern gegen ihn auch die Auslandspreffe

Zvolenie Milana Hodžu za predsedu vlády

Keď sa Milan Hodža ako prvý Slovák stal ministerským predsedom Československej republiky, vyvolalo to obrovské nadšenie, no našli sa aj kritici. Nie je vôbec prekvapením, že jedným z jeho najväčších kritikov boli práve ľudáci a ich denník *Slovák*. To že sa premiérom stal Slovák u nich nevyvolalo žiadne nadšenie. Preto sa rozhodli, že zmenia svoju stratégiu ohľadom svojich požiadaviek a budú ich požadovať ešte prísnejšie a aktívnejšie ako doteraz.³⁶

Slovenský denník o tom informoval samozrejme kladne. Konkrétne spomína aj českú tlač, ktorá vraj vívala fakt, že sa práve Hodža ako Slovák stal novým premiérom a tým pádom ešte s väčším nadšením ho víta aj Slovensko a slovenský ľud, pre ktorých je niečo ako vodca národa a ochranca slovenských záujmov.³⁷ O niekoľko dní neskôr vyšiel v tomto denníku ďalší článok, v ktorom sa poukazovalo na to, že v ČSR existuje rovnosť medzi Čechmi a Slovákmi. „S hladiska politického a psychologického má ovšem toto menovanie mimoriadne veľký význam. Správne vystihla „Politika“ (Bratislava, čís. 20), že ministerský predseda – Slovák je novým dôkazom rovnakého hodnotenia Slováka a Čecha v spoločnom štáte. Rozumní a poctive smýšľajúci Slováci o tom nikdy nepochybovali.“³⁸

K tomu sa však musel opäť vyjadriť aj *Slovák*, ktorý s týmto tvrdením samozrejme nesúhlasil. Podľa autora zahraničná a neinformovaná verejnosť bude s týmto tvrdením súhlasiť a budú si domýšľať, že medzi týmito dvoma národmi, ktoré žijú v jednom štáte, nie sú žiadne konflikty a že všetko je vyriešené. Autor zašiel až tak ďaleko, že sa možno začnú šíriť fámy, že Slováci majú viac ako by mali mať, keďže na jednom z najvyšších štátnických miest sedí Slovák.³⁹ Na základe tohto možno konštatovať, že ľudáci boli v podstate

und fogar perfonliche feinde Dr. Hodza, die biefer in feiner eigenen Partei befak, ins Zrefften gefuhrt. Nicht nur Srobar, fondern eine gane Heihe anberer Berlonlichfeiten in der Agrarpartei hatten gewiffenhaft fur den Sturg Dr. Hodžas geforgt.“ Teils Krankhaeit – teils Niederlage. In *Preßburger Zeitung* 1929 (2. marca) roč. 166, č. 76717, s. 2.

³⁶ Dr. Hodža ako ministerský predseda. In *Slovák* 1938 (5. novembra) roč. 27, č. 249, s. 1.

³⁷ Dr. Hodža navrhnutý za predsedu vlády. In *Slovenský denník* 1935 (31. októbra) roč. 18, č. 250, s. 1.

³⁸ Dr. Hodža vymenovaný za ministerského predsedu. In *Slovenský denník* 1935(6. novembra) roč. 18, č. 254, s. 1.

³⁹ Dr. Hodža ako ministerský predseda. In *Slovák* 1938 (5. novembra) roč. 27, č.

jediní, ktorí si mysleli, že Slováci a Česi nemajú rovnaké postavenie v štáte len z toho dôvodu, že im vláda nemohla splniť tie isté omieľané požiadavky.

Obdobie počas Mníchova

20. septembra 1938 vyšiel článok, v ktorom sa Hodža prihovárал k národu, písal o jednote, o obrane štátu a o ťažkej skúške, ktorú budú musieť prekonať. Bola vyslovená dôvera v Hodžu a ďalších predstaviteľov republiky, že jednú a riešia problém minorít na základe demokratických pravidiel.⁴⁰ Aj keď spočiatku tvrdili, že ani jeden z predstaviteľov neodstúpi, no už 24. septembra písali o Hodžovi ako o odstupujúcom ministrovi.

Niekoľko dní po jeho demisii vydal *Slovák* článok, resp. hodnotenie Hodžovej vlády. Keď sa Hodža stal novým predsedom tak ľudáci neboli z toho nadšení. No tu autor píše, ako dúfali, že sa Slovák bude viac venovať Slovensku. No podľa autora Hodža počas trvania svojej funkcie nespravil nič prevratné pre Slovensko. Vraj sa ani nezapodieval otázkou Slovenska, ako po ňom neostala žiadna spomienka, cez ktorú by spomínali na jeho vládu a meno. Záver sa dá už len zhodnotiť tak, že u oboch národov upadne do zabudnutia.⁴¹ Taktiež *Slovák* poukázal na to, že ani *Slovenský denník* neuverejnil žiadnu oslavnú reč a že Hodža je klamár, keď nedokázal splniť svoje sľuby.

K tomuto sa vyjadril aj jeden nezávislý denník *Slovenský hlas*, ktorý uznal, že Hodža a vláda robili všetko, čo bolo v ich silách pre zachovanie mieru a zaistenia budúcnosti krajiny. Denník jeho demisiu v podstate očakával, keďže v tej dobe v koalícii kolovala otázka, že či môže Slovák riešiť otázku a problém ohľadom nemeckej minority v českých Sudetách.⁴²

Na záver by som len zhodnotil všetky periodiká spomenuté v tejto práci. Denník, ktorý patril medzi jeho najväčších podporovateľov a ktorý ho opisoval najpozitívnejšie, bol logicky denník, ktorý mal samotný Hodža pod svojim vplyvom, čiže *Slovenský Denník*. Spomínané periodikum sa hádam nikdy nevyjadrilo o Hodžovi v negatívnom zmysle. Neustále sa snažili písať o Hodžovi v čo najlepšom svetle, aj keď to znamenalo, že niekedy to bolo

249, s. 1.

⁴⁰ Nové smery – staré priateľstvo. In *Slovenský Denník* 1938 (20. september) roč. 21, č. 217, s. 5.

⁴¹ Hodža odohral svoju úlohu. In *Slovák* 1938(1. októbra) roč. 20, č. 223, s. 1.

⁴² Nový československý premier: generál Syrový 1938. In *Slovenský hlas* 1938 (23. septembra) roč. 1, č. 217, s. 1.

klamstvo. Druhým denníkom, ktorý som pri svojom výskume použil bol *Slovák*. Tento denník bol presným opakom *Slovenského denníka*, keďže tieto noviny kritizovali Hodžu na dennej báze. Mnohokrát spomínali redaktori *Slováka*, že Hodža je nepriateľom Slovákov, ale aj katolíkov, neháji záujmy Slovenska dostatočne a že nemal by reprezentovať Slovensko vo vláde tak, ako to robí on. V tejto práci som spomenul aj *Slovenský hlas*, ktorý bol nezávislý politický denník. V niektorých prípadoch sa tento denník vyjadroval o Hodžovi oveľa pozitívnejšie ako *Slovenský denník*, čo niekedy vyvolávalo pochyby, či je naozaj nezávislý. A ako posledné zmienim noviny pre nemecké obyvateľstvo *Preßburger Zeitung*, ktoré sa o Hodžovi nevyjadrovali ani negatívne, ale ani pozitívne. V týchto cudzojazyčných novinách skôr išlo skôr o informovanie nemeckého obyvateľstva o situácii, ako o kritiku alebo chválu politikov Československej republiky v tom období.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

Použitá literatúra

CAMBEL, Samuel. Štátnik a národohospodár Milan Hodža 1878 – 1944. Bratislava: VEDA, 2001, 233 s. ISBN- 80-224-0669-4

GONĚC, Vladimír – PEKNÍK, Miroslav. *Milan Hodža ako aktér medzinárodných vzťahov*. Bratislava : Ústav politických vied SAV, 2015, 457 s. ISBN 9788022414913

HALLON, Ludovít. „Prosím Ťa drahý priateľu, keby si sa potom v ministerskej rade zasadil za to, aby sa spojenému ústavu dostalo toho, čo potrebuje.“ Korupcia a klientelizmus v politike Milana Hodžu. In *Forum Historiae*, Bratislava: Historický ústav SAV, 2011, roč. 5, č.2, s. 252-265. ISSN 1337-6861

HODŽA, Milan. *Dr. Milan Hodža: Slovenský novinár a československý štátnik 1878 – 1928*, Bratislava: Slovenská kníhtlačiareň, 1928, 24 s.

KUKLÍK, Ján – NĚMEČEK, Ján. *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničnom odboji za druhé svetové války*. Praha: Karolinum, 1999, 283 s. ISBN 80- 7184-828-X

LUKÁČ, Pavol: *Milan Hodža v zápase o budúcnosť strednej Európy v rokoch 1939 – 1944*. Bratislava: VEDA vydavateľstvo SAV, 2005, 350 s. ISBN 80-224-0909-X

MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Muži diplomacie: Slováci na významných postoch československej zahraničnej služby : Štefánik, Pavlů, Osuský, Hodža, Szathmáry, Palic, Hurban, Krno, Slávik, Papánek, Clementis*. Liptovský Mikuláš: Spolok Martina Rázusa, 2018, 574 s. ISBN 9788097201654.

PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža a integrácia strednej Európy*. Bratislava: VEDA vydavateľstvo SAV, 2006, 250 s. ISBN 80-224-0913-8

PEKNÍK, Miroslav. *Milan Hodža a Agrárne hnutie*. Bratislava: VEDA vydavateľstvo SAV, 2008, 192 s. ISBN 978-80-224-1016-8

PEKNÍK, Miroslav. *Milan Hodža politik a žurnalista*. Bratislava: VEDA vydavateľstvo SAV, 2008, 268 s. ISBN 978-80-224-1011-3

PEKNÍK, Miroslav. *Milan Hodža štátnik a politik*. Bratislava: VEDA vydavateľstvo SAV, 2002, 383 s., ISBN ,80-224-0690-2

PETROVIČOVÁ, Eleónora. Štátnik a politik Milan Hodža In *Studia Politica Slavica*, Bratislava: VEDA, 2009, roč. 2, č.1, s. 77-85. ISSN 2585-8459

ŠTEFÁNEK, Anton. *Milan Hodža: Životopisný nástin*. Bratislava: Slovenská Grafia, 1938, 91 s.

Dobová tlač

Slovenský denník – 1922, 1929, 1935, 1938

Slovenský Hlas – 1938

Slovák – 1922, 1929, 1935, 1938

Preßburger Zeitung – 1929

POČIATKY POLITIKY PRESTAVBY V ČESKOSLOVENSKU VO SVETLE DOKUMENTOV KSS

MARTIN HALMO

The beginnings of the politics of reconstruction in Czechoslovakia in the light of the documents of the Communist party of Slovakia

Abstract: The politics of reconstruction in Czechoslovakia in the second half of the 1980s, based on the reform efforts of Mikhail Gorbachev in the Soviet Union, is a kind of entry into the final phase of the totalitarian regime ruling in our country since 1948. In Czechoslovakia, it had its own specifics. These were caused by different political developments, with the unsuccessful attempt to liberalize the regime in 1968, known as the Prague Spring, playing a significant role. It was similar to Moscow's new course of politics in many ways. However, the leadership of the Communist Party of Czechoslovakia consisted mainly of those brought to these positions by the normalization regime. The paper is intended to describe the origins of the politics of reconstruction in Czechoslovakia, the problems with its terminological understanding, point out its particularities, outline the issues, starting points and the first reform steps. In this regard, we want to pay special attention to documents of Slovak provenance. Main sources are materials from the fund of the Central Committee of the Communist Party of Slovakia, supplemented by thematic specialist literature.

Keywords: reconstrucion; economy; reform; Czechoslovakia; Communist party of Czechoslovakia; Communist party of Slovakia

Rozsiahly proces ekonomických a politických reforiem v druhej polovici 80. rokov, ktorý by sme mohli súhrnne nazývať politikou prestavby, sa v rôznej forme prelial zo ZSSR do jeho satelitných štátov v strednej a východnej Európe. Sovietsky blok sa v tom čase nachádzal vo svete, kde vzťahom so Spojenými štátmi dominovala konfrontačná politika Ronalda Reagana namierená proti zväzovému impériu a komunizmu ako takému. Vystupňované preteky v zbrojení mali okrem vojenskej stránky veci doslova „uzbrojiť“, a tým ZSSR ekonomicky vyčerpať. Na jeho hospodárskych problémoch sa nemalou mierou podpisovala jeho niekoľko rokov trvajúca intervencia v Afganistane. Ťažkopádnosť politického a hospodárskeho systému socialistických štátov spôsobovala, že ich ekonomika trpela demotivujúcimi účinkami 5-ročného plánovania, slabou produktivitou

a nehospodárnosťou vo využívaní surovinových, ľudských či tovarových zdrojov vo väčšine výrobných odvetví. Nadmerná spotreba materiálu a finančných prostriedkov viedla k vysokým výrobným nákladom, čo malo za dôsledok prevahu dopytu nad ponukou. Zatiaľ čo v kapitalistických krajinách dochádzalo k rozvoju výpočtovej techniky a informačných technológií, na východe sa prejavovala nízka miera inovácií v zavádzaní nových metód a techník do výroby, čo ešte viac prehľbovalo zaostávanie východu za západom.¹

V tejto situácii nastúpil v roku 1985, po krátkych, len viac ako ročných vládach Jurija Andropova a Konstantina Černenka, na miesto „prvého muža ZSSR“, Michail Gorbačov. Ten bol v porovnaní so svojimi predchodcami výrazne mladší a dynamickejší. Reformy, ktoré sa začali diať počas vlády J. Andropova, sa počas Gorbačova posunuli ešte ďalej. Jeho politika „perestrojky“ a „glasnosti“ mali na konci dňa viesť nielen k zmenám v ekonomike a uvoľneniu napätia medzi Západom a Sovietskym zväzom, ale aj k pluralizácii politického systému a hlbokým zmenám v sociálnej oblasti s cieľom čo najrýchlejšie zvýšiť životnú úroveň obyvateľov Sovietskeho zväzu. Vo vzťahu k satelitným štátom, vrátane Československa, nová sovietska vláda naznačila zmenu kurzu - reformný proces mal byť nevyhnutný pre všetky krajiny v Sovietskom bloku, mal sa však diať pod vedením komunistických strán jednotlivých štátov, čím sa otvoril priestor pre samostatnejší vývoj bez priamych politických zásahov Moskvy.

Nech tieto vyhladky na budúcnosť zneli akokoľvek optimisticky, rámec československo-sovietskych vzťahov ostával nezmenený. Stanovovala ho Zmluva o priateľstve, spolupráci a vzájomnej pomoci medzi ČSSR a ZSSR z mája 1970. Na území Československa sa aj naďalej nachádzali sovietske vojská, od západu nás oddeľovala železná opona a nič nenasvedčovalo tomu, že by sa na jeho plnej integrácii do východného bloku malo niečo meniť. Režim však už nemal svoju drakonickú podobu z 50. rokov. Po neúspešnom pokuse o reformu z roku 1968 žila československá spoločnosť v „normalizačnom“ režime reprezentovanom Gustávom Husákom.²

*

¹ PULLMANN, Michal. *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium, 2011, s. 30-31.

² KATREBOVÁ-BLEHOVÁ, Beáta. Michail Gorbačov a koniec komunistického režimu v Československu. In *Pamäť národa*, roč. 4, č. 01/2008, s. 23-34.

Podobne ako v ZSSR, československá ekonomika v polovici 80. rokov stagnovala. Postupné vyčerpávanie zdrojov obmedzovalo možnosti režimu podplácať občanov sociálnymi istotami. V roku 1986, teda približne rok po nástupe Gorbačova, sa v Prahe konal Zjazd KSČ. Ten sa síce k politike prestavby formálne prihlásil, tá však mala byť obmedzená predovšetkým na hospodársku oblasť.³ Väčšina normalizačného vedenia sa na prichádzajúci „experiment“ pozerala cez prsty. Bola si vedomá, že celý pohyb, ktorý Gorbačov spustil, sa až nápadne podobal na Pražskú jar z roku 1968. Krach obrodného procesu, známy aj ako Pražská jar, ich vyniesol do najvyšších straníckych a štátnych funkcií.

Charakteristické je, že v československých dokumentoch týkajúcich sa tejto problematiky je v období počiatkov prestavby (v rokoch 1985 – 1986) badať citelné vyhýbanie sa samotnému pojmu „prestavba.“ Tá bola totiž spočiatku vnímaná hlavne ako sovietska záležitosť s neistými výsledkami. Stranícke vedenie akoby vyčkávalo na moment, kedy sa ukáže záväznosť projektu pre celý sovietsky blok.⁴ Ani oficiálne stanoviská k vývoju ZSSR či prezentácia Gorbačovových textov plných prestavby neoplývali práve entuziastickým nadšením. Spravidla boli ovenčené oslavnou rétorikou výdobytkov socializmu a kde to bolo možné, prišlo k parafrázovaniu ako „urýchlenie koncepcie rozvoja socialistickej spoločnosti“, „intenzifikácia“, „stratégia urýchlenia“ alebo bol výraz prekladaný ako „rekonštrukcia“. Iba tam, kde sa priamo citovali sovietski štátnici, už nebolo možné pojem „prestavby“ obísť. Ak sa aj v dokumentoch objavil, bol používaný len v súvislosti s konkrétnym sektorom, napr. „prestavba maloobchodných cien“, „prestavba hospodárskeho mechanizmu“ a pod.⁵ Nepoužíval sa ako súhrnné označenie pre celý proces, nakoľko by mohol vyvolať dojem, že má ísť o prestavbu celého systému ako takého na iný.⁶ Za týmto jazykovedným problémom v marxistickom vydaní možno tušiť aj snahu československého režimu vytvoriť vlastný prestavbový slovník, resp. vyvolať dojem, že sa

³ Poz. kapitoly „Uznesenia XVII. zjazdu KSČ“ a „Hlavné smery hospodárskeho a sociálneho rozvoja ČSSR na roky 1986-1990 a výhľad do roku 2000“ In *XVII. Zjazd Komunistickej strany Československa. Dokumenty a materiály*. Bratislava: Pravda, 1986, s. 153-212. Poz. aj RYCHLÍK, Jan. Československo v období *socializmu*. Praha: Vyšehrad, 2020, s. 301.

⁴ PULLMANN, *Konec experimentu*, s. 60.

⁵ Tamže, s. 55 – 62.

⁶ Tamže, s. 27.

nasleduje nová politika KSSZ (Komunistická strana Sovietskeho zväzu), vo výsledku však nebolo možné všetky očakávania premietnuť do reality.

Pre československú verziu prestavby je signifikantné, že všetky jej kroky sa takmer výlučne sústreďovali na ekonomickú oblasť a neustále odkazovali len na premenu hospodárstva. Nešlo o posun k pluralitnej spoločnosti tak ako sme to mohli neskôr pozorovať v Poľsku či Maďarsku. „Prízrak“ obrodného procesu z roku 1968 bol v straníckych špičkách a vládnych kruhoch prítomný aj naďalej. Avšak pre obyvateľstvo bolo prirodzené hľadať paralely medzi Pražskou jarou a politikou glasnosti⁷ v ZSSR, smerujúcou k mnohorakosti tém vo verejnom priestore. KSČ sa ku glasnosti nikdy oficiálne neprihlásila a tým pádom očakávania, že vplyv Gorbačovovej politiky bude mať citeľnejší dopad aj na situáciu v ČSSR, zostali nenaplnené. Na adresu vedenia KSČ sa tak znášala kritika, „že jeho politika je v rozpore s politikou ÚV KSSZ, a že prestavbu iba predstiera...“ Na stole prvého tajomníka ÚV KSS Jozefa Lenárta pristávali nielen žiadosti o rehabilitáciu od bývalých členov strany vylúčených počas čistiek spojených s nástupom normalizácie, ale aj kritické prejavy nespokojnosti so situáciou v štáte z radov robotníckeho či študentského prostredia.⁸

Vzhľadom na mechanizmus fungovania vnútrostraníckej disciplíny a tzv. demokratického centralizmu sa pri pohľade zvonka mohla komunistická strana javiť ako prísny, politicko-mocenský názorový monolit. Vnútorne však bola názorovo diferencovaná a najmä jej nedogmaticky zmyšľajúca časť intelektuálov sa mohla vďaka nástupu M. Gorbačova zoznámiť s vývojovými peripetiami v KSSZ a Sovietskom väze, ale aj v iných štátoch východného bloku.⁹ Ako príklad môžeme uviesť spomienku Ivana Knoteka¹⁰: „...*myšlienkami prestavby socializmu som bol nadchnutý.*

⁷ Politika otvorenosti, informovanosti (pozn. autora).

⁸ WEISS, Peter. KSS v období perestrojky a slabnúceho Husákovho vplyvu. In MICHÁLEK, Slavomír – LONDÁK, Miroslav a kol. *Gustáv Husák. Moc politiky, politik mocí*. Bratislava: Veda, 2013, s. 718-719.

⁹ Tamže, s. 693-694.

¹⁰ Ivan Knotek bol dlhoročným pracovníkom aparátu KSS na okresnej a krajskej úrovni. V prestavbovom období zastával niekoľko funkcií v aparáte ÚV na slovenskej aj celoštátnej úrovni. Do pléna ÚV KSS bol kooptovaný v januári 1988 priamo, bez toho, aby bol predtým kandidátom a za krátko sa stal súčasťou personálnych rošád na najvyšších straníckych a štátnych priečkach. Medzi rokmi 1988-1989 bol členom Predsedníctva ÚV KSČ a ÚV KSS a od októbra 1988 do júna 1989 predsedom vlády Slovenskej socialistickej republiky.

Inšpiračne na mňa pôsobili materiály z rokovania ÚV KSSZ zverejňované v tlači a materiáloch, ktoré sme mali k dispozícii. Po prečítaní knihy M. Gorbačova „Prestavba a nové myslenie“ som bol presvedčený o nevyhnutnosti urýchlenia reforiem aj u nás v Československu.“¹¹

Väčšiu odozvu nachádzala prestavba vo vládných kruhoch, pretože otvárala možnosť zahájiť razantnejšie reformy a riešiť tak nepriaznivé hospodárske výsledky. Za všetkých môžeme spomenúť osobu federálneho predsedu vlády Lubomíra Štrougala¹², ktorý v mnohom na dianie v ZSSR odkazoval. Už v roku 1985 pomerne odvážne prehlásil, že na najvyšších priečkach sú ľudia, „kteří v roli jakýchsi kvestorů nad každým novým odlišným názorem zdvihají mentorsky a varovně prst a zaklínajíce se principy, ubíjejí každou novou progresivní myšlenku.“ Ďalej hovoril o potrebe prehodnotenia niektorých vžitých názorov a koncepcií „tak hluboce, že si to ani sami zatím nedovedeme představit ... V našem úsilí o převedení národního hospodářství na dráhu intenzivního rozvoje, o přestavbu forem a metod hospodaření nejsme osamoceni. Obdobné problémy řeší i Sovětský svaz i další socialistické země.“¹³ Tieto proreformné Štrougalove postoje je potrebné vnímať v kontexte jeho osobného interusu, ktorý sa dá charakterizovať ako pokus upozorniť sovietske vedenie na svoju osobu a štylizovať sa do polohy hlavného reprezentanta československej prestavby.¹⁴ V súvislosti s neskoršími personálnymi výmenami a rozdelením funkcie prezidenta ČSSR a generálneho tajomníka KSČ sa treba zmieniť aj o jeho snahe získať funkciu najvyššieho stranického predstaviteľa.¹⁵ Nemal však podporu Predsedníctva ÚV KSČ a napokon ani Moskvy.

Pojem ako taký sa udomácnil až od začiatku roku 1987, keď sa ukázalo, že Gorbačovov projekt nie je len ďalšou ideologickou kampaňou a reformné úsilie nezostane iba na papieri.¹⁶ *Prestavba* sa udomácnila

¹¹ KNOTEK, Ivan. *Pasca bez úniku*. Bratislava: ProMédia, 2003, s. 79.

¹² Lubomír Štrougal bol aj členom Predsedníctva ÚV KSČ (do 11.10.1988).

¹³ Významný dokument našich novodobých dejín. Projev soudruha Lubomíra Štrougala na shromáždění v Košicích. In *Rudé právo*, roč. 65,1985, č. 81, 5. 4. 1985, s. 3.

¹⁴ PULLMANN, *Konec experimentu*, s. 95.

¹⁵ RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století*. Praha: Vyšehrad, 2015, s. 559.

¹⁶ Tamže, s. 62. Prelom v používaní pojmu súvisí s plenárnym zasadnutím ÚV KSSZ z januára 1987. Na ňom boli ukončené personálne výmeny v prospech Gorbačovovej garnitúry. Navyše bol prijatý súbor právnych opatrení, ktorý upravoval postavenie štátnych podnikov, družstevnej výroby, obchodu a pod.

natolko, že ňou boli nahrádzané aj predošlé formulácie o *prebudovaní*. Pochopiteľne, malo ísť o zmenu v duchu reformných prúdov, najmä zo 60. rokov. Ideologicky bola celá snaha formulovaná ako „obroda socializmu“, „prehlbovanie socialistickej demokracie“ a pod. „*Základní myšlenkou je, podobně ako u reformního komunismu šedesátých let, představa o spojení nekapitalistických ekonomických a sociálních vztahů s politickou demokracií (více demokracie – více socialismu).*“¹⁷

*

Meritom tohto príspevku je poskytnúť čiastočný náhľad do tých materiálov Komunistickej strany Slovenska (KSS), ktoré by sme mohli označiť ako prestavbové.¹⁸ Ak si za kritérium stanovíme konkrétne dokumenty a opatrenia z dielne aparátu KSS, prerokované a schválené predsedníctvom jej ústredného výboru (ÚV), môžeme tento proces pozorovať od konca roka 1986. Je dôležité mať na pamäti, že vývoj v KSS nie je možné vnímať oddelene od celoštátnej KSČ. V prípade KSS nešlo o samostatnú stranu, ale len o územnú organizáciu KSČ, ktorá mala vypracovať a adaptovať závery z centra na územie a podmienky Slovenska.¹⁹ Je to, prirodzene, jeden z dôvodov, prečo záujem o dianie v KSS stojí „v tieni“ svojej pražskej organizácie. V nami sledovanom období je na škodu veci aj absencia stenografických záznamov zo zasadnutí rozhodujúcej straníckej zložky – Predsedníctva ÚV KSS. Tie by zaiste umožnili lepšie zachytiť atmosféru či pochopiť a zdokumentovať pohyb v straníckej centrále na Slovensku.²⁰

¹⁷ MLYNÁŘ, Zdeněk. *Krize v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi*. Praha: Prospektrum, 1991, s. 121.

¹⁸ Náš príspevok si nekladie za cieľ byť vyčerpávajúcou analýzou celého prestavbového procesu na linke Moskva-Praha a následne Bratislava, ani sa hlbšie zaoberať jednotlivými prúdmi a ich reprezentantmi v rámci strany.

¹⁹ Pre úplnosť treba dodať, že od čias pôsobenia v ilegality počas II. svetovej vojny bola KSS formálne samostatnou stranou do roku 1948. K dejinám KSS poz. napr. PEŠEK, Jan. *Komunistická strana Slovenska. Dejiny politického subjektu I*. Bratislava: Veda, 2012, 283 s.

²⁰ Na vnútorných stranách prebalov jednotlivých súborov dokumentov sú v niektorých prípadoch zachytené stručné poznámky o tom, čo kto povedal alebo navrhol. Len zriedka obsahujú celé vety, ide skôr o výťah toho, čo zapisovateľ považoval za dôležité. Poskytujú len veľmi obmedzený náhľad, navyše sú písané rukou a zväčša sú aj ťažšie čitateľné.

Začiatkom roka 1987 boli zverejnené *Zásady prebudovania hospodárskeho mechanizmu v ČSSR*,²¹ obsahujúce bežná 40 článkov slúžiacich ako podklad pre reformné zákony. Materiál sa čiastočne vracal k ekonomickým reformným pokusom z roku 1968, na ktoré sa, samozrejme, nikto neodvolával. Ako už bolo spomenuté, pojem „reforma“ sa účelovo nikde v texte nevyskytoval. Kľúčovým mal byť zákon o štátnom podniku č. 88/1988, ktorý mal dovtedajšie národné podniky transformovať na štátne a otvoriť im cestu k určitej slobode podnikania. Samotný podnik mal vyvíjať vlastnú podnikateľskú činnosť, vytvárať zisk a hradiť z neho podstatnú časť svojich výdavkov. Ďalej mal mať za povinnosť vytvárať si vlastné fondy (rezervný, rozvojový, kultúrny, sociálny atď.) Zriadenie devízového fondu malo dať podniku právo vytvárať priame vzťahy s organizáciami sídlivými v iných štátoch východného bloku, bez nutnosti stranického či vyššieho byrokratického odobrenia. Zákon taktiež zavádzal zamestnaneckú samosprávu, v rámci ktorej si pracovný kolektív mohol zvoliť a odvolať svojho riaditeľa, rovnako aj členov podnikovej rady.²² Podniky mali dostať pomerne širokú autonómiu v organizácii ich vnútorného života, či už sa to týkalo výšky mzdy, pracovnej doby, samofinancovania aj vzájomných vzťahov. To všetko malo nahradiť dovtedajšiu prax administratívneho poručníctva stranickej centrály. Právna úprava sa opierala o sovietsky perestrojkový model, ktorý podnik definoval ako „socialistického výrobcu tovaru“, čím dával socialistickému hospodárstvu tovarový, spotrebný charakter. Ako subjekt trhu tak mal byť riadený ekonomicky, nie politicky. Prvotný návrh ešte predpokladal pre podnik záväzný štátny plán a jednotnú cenovú politiku, čiže štátom stanovené ceny, za ktoré môže tovar predáť a za aké môže suroviny nakúpiť, čo bolo výsledkom nátlaku stranických kruhov. Stanovisko ekonomického oddelenia ÚV KSS z júla 1987 k návrhu tohto zákona uviedlo, že má v prípravnej fáze skôr charakter konštatovania

²¹ Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (MVSR), Slovenský národný archív (SNA), archívny fond (a.f.) ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, Zasadnutie predsedníctva 20.1.1987, inventár (inv.) 288, škatuľa (šk.) 1774, Zásady P ÚV KSČ a vlády ČSSR pre prebudovanie hospodárskeho mechanizmu a ich politicko-organizačné zabezpečenie v podmienkach SSR.

²² Tamže. Pozri aj Zákon č. 88/1988 Zb. [online]. [cit. 3.2.2023] Dostupné na internete: <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1988/88/19880701.html>>. Poz. aj RYCHLÍK, *Československo v období socialismu*, s. 301-304.

a deklarovania než priamych a zaväzujúcich regulácii.²³ Považovalo však za potrebné poukázať na to, „že v pripravovanom zákone sa plne neodráža právne prepojenie centra s podnikovou sférou. Vo formuláciách pretrvávajú akoby obavy zo súčasnej praxe, aby nedochádzalo k zbytočne častým operatívnym zásahom centra...“²⁴

Ďalšími ťažkými zákonmi boli zákon o poľnohospodárskom družstevníctve, zákon o bytovom, spotrebnom a výrobnom družstevníctve a zákon o užívaní pôdy a iného poľnohospodárskeho majetku. Tie mali, podobne ako zákon o štátnom podniku, rozširovať možnosti vnútornej správy a samostatnej hospodárskej/podnikateľskej činnosti. Ich vypracovaním bol poverený Vládný výbor pre plánovité riadenie národného hospodárstva.²⁵ Príprava týchto opatrení postupovala veľmi pomaly. Pripomienkové konanie a diskusie o konkrétnych parametroch trvali viac ako rok. V prípade ťažného zákona o štátnom podniku prebiehala aj riadená verejná diskusia (v krajoch, okresoch, podnikoch...), ktorá mala pripomenky zakomponovať do návrhu zákona.²⁶ Jej výsledok však ukázal, že vedenie podnikov neprijme avizované zmeny s otvorenou náručou. Uvedomovali si, že prichádzajúci model redefinujúci dovtedajšie hierarchie rozhodovania, možnosť ich voliteľnosti

²³ Ide o to typický jav, paradox systému, „ktorý na jednej strane vytváral – čiastočne proklamatívne a čiastočne reálne – predpoklady spoločenského rozvoja, ktoré potom na druhej strane on sám brzdil a obmedzoval. Tak sa sformovala industriálna spoločnosť s obmedzenou podnikavosťou a politický systém síce deklaratívne uznávajúci práva občanov na samosprávu, ale v praxi neumožňujúci inštitucionalizovať praktiky reálneho presadzovania a obhajoby ich záujmov. Tak sa rozvoj vzdelanosti a kultúry spájal s redukovaním tvorivosti, atď. Tieto rozpory sa stali dôležitým zdrojom reformných pohybov vo všetkých spoločnostiach reálneho socializmu.“ NOVOSAD, František. *Alchymia dejín*. Bratislava: IRIS, 2004, s. 19, citované podľa WEISS, KSS v období perestrojky a slabnúceho Husákovho vplyvu, s. 725.

²⁴ MVSR, SNA, a.f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, Zasadnutie predsedníctva 6.7.1987, inv. 474, šk. 1765, Stanovisko ekonomického oddelenia ÚV KSS k Návrhu zákona o štátnom podniku.

²⁵ RYCHLÍK, Československo v období socializmu, s. 301. PULLMANN, *Konec experimentu*, s. 67-68.

²⁶ Takéto verejné diskusie neboli ničím výnimočným. Režim propagandisticky potreboval presadiť kľúčové zmeny „za podpory širokých mäs“ a deklarovať „širku socialistickej demokracie“. Priebeh bol vždy podobný, stranícke zasadnutie vydalo niekoľko týždňov pred otvorením diskusie internú smernicu so žiaducou interpretáciou. Tie boli zaslané nižším zložkám stranického aparátu, až po jeho základné organizácie. Následne sa otvorila verejná diskusia, na ktorej sa mali navrhované zmeny akklamatívne podporiť. PULLMANN, *Konec experimentu*, s. 77.

či odvolateľnosti pracovným kolektívom, vedie v konečnom dôsledku k oslabeniu ich pozícií.²⁷ V krátkom období fungovania podnikových rád vo väčšine prípadov predstupoval vo voľbe len jediný kandidát, obvykle dovtedajší riaditeľ podniku. Prípadne sa k nemu účelovo pridal neoblúbený človek z vedenia, bez potrebnej podpory a vplyvu. Následne sa mal „demokratickou voľbou“ len potvrdiť vopred dohodnutý stav.²⁸

Súčasťou bolo aj úsilie naštartovať zaostávajúci vedecko-technický sektor. V dokumentoch z riešenia tejto problematiky nachádzame všeobecný apel smerovaný vedúcim príslušných odvetví na „vytváranie podmienok pre podnikavosť“ s dodatkom, že cieľom je dosiahnuť inovácie svetových parametrov. Preto mali k zadávaniu úloh pristupovať „aj s primeraným rizikom neúspešnosti“.²⁹ Takéto podnietenie iniciatívy poukazovalo na to, že rýchly rozmach výpočtovej techniky na západe výrazne kontrastoval so situáciou na východ od železnej opony. Rokovanie sa zaoberalo aj rozširovaním výroby výpočtovej techniky programu SMEP (Systém malých elektronických počítačov).³⁰

*

Centrálne plánované hospodárstvo vytvárajúce hodnoty, ktoré si často nikto nežiadal, bolo perfektnou príležitosťou pre rôzne typy podnikavcov. Realie boli často na míle vzdialené ideologicky proklamovaným predstavám o všeludovom vlastníctve. Symptómom socialistickej ekonomiky bolo všadeprítomné rozkrádanie podnikových majetkov. To, že nie náhodou vzniklo dobové príslovie: „Kto nekradne, okráda vlastnú rodinu“, dokazuje aj hĺbkový audit, v dobovej terminológii „previerka dodržiavania socialistickej zákonnosti“, stoviek podnikov, ktorý uskutočnili výbory ľudovej kontroly vsúčinnosti s ďalšími inštitúciami. Výsledky popisujú najrôznejšiu machináciu. Najčastejšie išlo o falšovanie stavu zásob za účelom ich odcudzenia,³¹

²⁷ Tamže.

²⁸ HÝSEK, Jan. Učíme se volit ředitele. In *Odborář*, roč. 42, č. 2, s. 8. Citované v: PULLMANN, *Konec experimentu*, s. 139.

²⁹ MV SR, SNA, a.f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, Zasadnutie predsedníctva 6.7.1987, inv. 464, šk. 1765, Opatrenia na realizáciu záverov 5. zasadania ÚV KSC a zasadania ÚV KSS v oblasti vedecko-technického rozvoja v pôsobnosti ústredných orgánov SSR

³⁰ Pozri napr. *Jednotný program SMEP*. [online]. [cit. 4.2.2023] Dostupné na internete: <<https://www.retrobajty.cz/jednotny-program-smep>>

³¹ MV SR, SNA, a.f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, Zasadnutie predsedníctva 8.9.1987, šk. 1770, Zpráva o výsledku prověrky dodržování socialistické zákonnosti

nedôsledné fyzické inventarizácie, ktoré riaditelia či námestníci podpisovali s vedomím, že nezodpovedajú skutočnému stavu, nehospodárne využívanie firemných prostriedkov,³² skresľovanie údajov v účtovnej evidencii, ale aj slabé až žiadne zabezpečenie skladovacích priestorov atď. Výsledok previerky tiež upozorňoval na to, že zákonník práce neukladal povinnosť uzavretia dohody o hmotnej zodpovednosti, resp. neprišlo k aktualizácii zoznamu funkcií, ktoré majú pod hmotnú zodpovednosť spadať. Previerka sa uskutočnila v 446 podnikoch a „*nehospodárnosť a nepoctivé osobné i kolektívne obohacovanie sa na úkor národného majetku*“ bolo zadokumentované takmer v každom z nich. Vo výsledku kontrola konštatovala, že ušlý zisk sa pohybuje medzi 6,5 – 13 miliardami Kčs.³³

Ruka v ruke s tým prebiehala aj kontrola straníckych orgánov. Práve tie mali byť prostredníkom medzi centrom a podnikmi, ktoré cez svoje podnikové ZO strážia dodržiavanie „socialistickej zákonnosti.“ Ústredná kontrolná a revízna komisia KSS (ÚKRRK) uskutočnila vo februári až júni 1987 hĺbkovú kontrolu v 24 Okresných výboroch KSS (OV KSS) a 1302 straníckych organizáciách z oblasti priemyslu, poľnohospodárstva a stavebníctva.³⁴ Výsledok potvrdil, „*že stranícke organizácie nevenovali dostatočnú pozornosť opatreniam v ekonomickej oblasti.*“ Úlohy vytýčené zjazdom KSS a neskoršími uzneseniami predsedníctva sa neplnili podľa predstáv, čo malo byť výsledkom „*dlhodobo neriešených problémov a zanedbávania budúcich potrieb výroby rezortami, ktoré úlohy často, bez ohľadu na reálne možnosti podnikov rozpisovali administratívne.*“ ÚKRRK tiež

a kázne při zabezpečování úkolů organizací. Napr. v koncernovom podniku (k.p.) Slovenských energetických strojární v Tlmačoch „*bylo z hlavních do příručního skladu převedeno velké množství barev, odepsáno při převodu do nákladů výroby, avšak celé nespotřebováno. Ke dni v kontroly zde bylo volně přístupných bez jakékoliv evidence s možností zneužití více než 24 tun barev v hodnotě 422 tis. Kčs.*“

³² Tamže. Najčastejšie išlo o zneužívanie automobilov, kedy bolo napr. v k.p. ZVL Považská Bystrica zaplatené za využívanie taxislužby 973 tis. Kčs napriek tomu, že má nadbytok služobných vozidiel a len samotný riaditeľ podniku mal na svoje využívanie vyhradené 3 vozidlá.

³³ Tamže.

³⁴ Predovšetkým preverovali Základné organizácie KSS (ZO KSS). Strana mala takúto organizáciu v každom podniku či inštitúcii a združovala v nej zamestnancov, ktorí boli členmi strany. Medzi nich, samozrejme, patrila väčšina vedenia podniku. Úlohou ZO KSS bolo prenášať rozhodnutia strany do praxe v tej-ktorej inštitúcii, organizácii.

zistila, že vedenia niektorých podnikov skresľovali hospodárske výsledky a podali tak riadiacim stranickým organizáciám nepravdivé informácie.³⁵ Obdobné kontroly prebiehali aj predtým, keďže boli jednou z náplní činnosti ÚKRK. V druhej polovici 80. rokov však boli vyvolané alarmujúcim stavom hospodárstva v ČSSR.

Režim komunistickej strany bol nútený hľadať spôsoby na zvýšenie konkurencieschopnosti voči západným ekonomikám. Predsedníctvo ÚV KSS skúmalo aj štruktúry, stratégie a celkové fungovanie korporácií z Japonska či Spojených štátov amerických.³⁶ Jednou zo súčastí ekonomických nástrojov na naštartovanie nepriaznivého stavu mal byť aj tzv. „Komplexný experiment zvýšenia samostatnosti a zodpovednosti organizácií za efektívny rozvoj“. Ten mal vo vybraných oblastiach priemyslu, stavebníctva, obchodu a ďalších odvetviach podnikovej sféry overiť niektoré z prvkov pripravovaných prestavbových reforiem. Išlo najmä o zvýšenie ich samostatnosti, pričom by záväzné úlohy vyplývajúce zo štátneho plánu boli výrazne obmedzené a limitované v podstate len na zahraničný obchod a vedecko-technický rozvoj hradený z celospoločenských zdrojov. V intenciách zákona o štátnom podniku sa podniky mali samofinancovať a uplatňovať tzv. úplný chozraščot.³⁷ Do experimentu malo byť zapojených niekoľko vybraných podnikov z celého Československa.³⁸

*

³⁵ MV SR, SNA, a.f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, Zasadnutie predsedníctva 6.10.1987, inv. 563, šk. 1770, Správa z kontroly, ako stranické orgány a organizácie vedú členov k zvyšovaniu aktivity, iniciatívy a osobnej zodpovednosti za presadzovanie a realizáciu uznesení XVII. zjazdu KSČ, zjazdu KSS a 3 zasadnutia ÚV KSČ a zasadania ÚV KSS.

³⁶ MV SR, SNA, a.f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, Zasadnutie predsedníctva 6.10.1987, inv. 541, šk. 1770, Stratégia japonských korporácií. K organizačnej štruktúre priemyselných korporácií USA.

³⁷ Výraz chozraščot je dobový, resp. ide o termín signifikantný predovšetkým pre socialistické ekonomiky krajín východného bloku. Išlo o metódu plánovaného vedenia hospodárstva v podnikoch, pri ktorej jednotlivé podnikové zložky voči sebe vystupujú ako samostatné ekonomické jednotky. Náklady a výdavky mali byť kryté z podnikových príjmov, čím sa sledovala rentabilita výroby. Samotný výraz je akronymom z ruského „chozjajstvennyj rasčot“, čo v preklade znamená hospodársky rozpočet.

³⁸ MV SR, SNA, a.f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, Zasadnutie predsedníctva 19.10.1987, inv. 556, šk. 1771, Informácia o realizácii Komplexného experimentu zvýšenia samostatnosti a zodpovednosti organizácii za efektívny rozvoj.

S blížiacim sa záverom roka sa väčšina zamýšľaných prestavbových zmien premietla do „Komplexného dokumentu pre prestavbu hospodárskeho mechanizmu v ČSSR“, prerokovaného na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSČ v novembri 1987. Dokument vychádzal z vyššie spomenutých „Zásad prebudovania hospodárskeho mechanizmu v ČSSR“. Stal sa súborom metodologických a organizačných pravidiel, konkretizoval dovtedy riešené záležitosti, vrátane zákona o štátnom podniku, a mal slúžiť ako „základný kameň“ československej prestavby. Pripravované zákonné normy, ktoré z neho vyplývali, prerokovalo Federálne zhromaždenie a nakoniec ich schválila vláda ČSSR. Prestavba mala byť zdĺhavejším procesom, jednotlivé kroky mali byť aplikované postupne v horizonte niekoľkých rokov. Časť reformných zákonov zameraných na hospodárstvo vstúpila do platnosti v polovici roka 1988, časť od januára 1989. Dokončenie celej transformácie podnikov bolo naplánované až na 1.1. 1991, kedy mal začať nový 5-ročný plán.

K formálnemu prijatiu dokumentu prišlo na zasadnutí „prestavbového“ zasadnutia Pléna ÚV KSČ v dňoch 17. až 18. decembra 1987. To vošlo do dejín predovšetkým rezignáciou, resp. zosadením G. Husáka z postu generálneho tajomníka ÚV KSČ, ktorý zastával už od roku 1969. Po dlhých rokoch tak prišlo k rozdeleniu funkcie prezidenta ČSSR a generálneho tajomníka ÚV KSČ.³⁹ Táto zmena bola výsledkom viacerých faktorov. Svoju úlohu nepochybne zohrávalo Husákovu podlomené zdravie, avšak v prvom rade išlo o dôsledok vnútorného boja v strane, v ktorom nemalú úlohu zohrali aj ambície konzervatívneho Vasila Biľaka či spomínaného Lubomíra Štrougala.⁴⁰ Na miesto reprezentanta „československej prestavby“ však Moskva presadzovala v ich očiach kompromisného Miloša Jakeša a bola pripravená intervenovať voči prípadnému vzostupu Biľaka. Husák nakoniec sovietskemu vedeniu ustúpil a vyjadril podporu Jakešovi, ktorý ho tak vystriedal v kresle prvého muža strany.⁴¹ Postoj

³⁹ K rozdeleniu funkcií prišlo aj takmer 20 rokov predtým, v súvislosti s obrodným procesom v roku 1968. V januári sa prvým tajomníkom ÚV KSČ (tak sa v tom čase nazývala funkcia generálneho tajomníka) stal Alexander Dubček a prezidentom (na krátky čas) ostal Antonín Novotný, ktorého vystriedal Ludvík Svoboda. K opätovnej kumulácii najvyššej straníckej a štátnej prišlo v roku 1975, keď sa G. Husák stal prezidentom ČSSR.

⁴⁰ Toho v Moskve osobne vyzdvihoval Husák.

⁴¹ PULLMANN, *Konec experimentu*, s. 96-97. Poz. aj KATREBOVÁ-BLEHOVÁ,

Gorbačova, resp. jeho vedenia, v tejto otázke možno považovať za prekvapujúci. Jakeš bol v podstate po všetkých stránkach priemerným, ba priam až nevhodným kandidátom. Nereprezentoval „nový vzduch“ a rozhodne nebol ani omladením, ktoré prestavba hlásala. Jeho kariéra bola synonymom typického normalizačného aparátника. Vsadením na Jakeša urobila sovietska strana krok vedľa a spôsobila, že „československá prestavba“ nikdy neprekročila hospodársky rámec. Nástupom Jakeša sa symbolicky preliala do druhej fázy. Postupne nasledovali ďalšie, vcelku početné kádrové výmeny v oboch ústredných výboroch. Zasadnutie sa tak po viacerých stránkach stalo prelomovým.

Na decembrové zasadnutie ÚV KSČ nadväzovalo zasadnutie ÚV KSS, ktoré sa konalo v januári 1988. Zúčastnil sa ho aj novozvolený generálny tajomník M. Jakeš. Prvý tajomník slovenského ústredného výboru, Jozef Lenárt, predniesol po úvodných formalitách rozsiahlu správu, ktorej jadrom bola pripravovaná hospodárska reforma. Podklady k nej pripravovalo predsedníctvo ÚV KSS od októbra 1987. V nich konštatovalo, že plán sa neplní, ekonomika stagnuje, je plná neefektívnosti, nerentabilnej výroby, stratovosti a zaostávania v inováciách. Všade deklarovaná demokratizácia spoločenského života bola ako obvykle zaobalená do ideologického šatu *„posilnenia avantgardného postavenia strany a každého komunistu v spoločnosti“*, uplatňovania *„vedúcej úlohy strany... v podmienkach a prestavby a prehlbovania socialistickej demokracie.“* Správa mala najprv všeobecne konštatovať, ako sa stranickým orgánom *„darí realizovať uznesenia XVII. zjazdu“* a následne sa, pomerne kontrastne, venovať jednotlivým aspektom hospodárskych problémov. Ďalej sa písalo o potrebe *„nevyvolávať atmosféru pesimizmu, ale mobilizovať pracujúcich...“*⁴²

Podklady putovali vyššie a plne sa premietli do Lenártovej správy. V jednej z úvodných pasáží v prvom rade ocenil, *„že mnohé pracovné kolektívy a riadiaci pracovníci sa úspešne vyrovnávali s rastúcou náročnosťou úloh... To umožnilo, že sa celkove dosiahli ciele v raste osobnej a spoločenskej potreby...“* O niečo neskôr predniesol: *„Sme toho názoru, že niet dôvodu pre*

Michail Gorbačov a koniec komunistického režimu v Československu, s. 26. KATREBOVÁ-BLEHOVÁ, Beáta. *Der Fall des Kommunismus in der Tschechoslowakei*. Viedeň: Lit, 2006, s. 175-185.

⁴² MV SR, SNA, a.f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, Zasadnutie predsedníctva 6.10.1987, inv. 543, šk. 1770, Návrh prípravy a zamerania zasadania ÚV KSS k rozpracovaniu 7. zasadania ÚV KSČ.

pesimizmus. No pravdivé poznanie musí nás viesť k urýchlenému hľadaniu východísk, k úspešnej realizácii úloh tohto roka.“ Následne, na základe početných príkladov, referoval o slabinách ekonomického systému.⁴³

*

Politika prestavby vstúpila do socialistického Československa špecifickým spôsobom. Memento roka 1968 budilo v straníckych špičkách normalizačného vedenia iný dojem než v širšej časti verejnosti. Znamenalo ohrozenie ich vlastných pozícií. „Jarný“ vánok tentokrát neprichádzal z Prahy, ale priamo z Moskvy, následkom čoho nebolo možné ostať úplne pasívny. Československá prestavba sa tak po úvodných peripetiách s jej terminologickým poňatím sústredila takmer výlučne na reformu hospodárstva. Komunistické vedenie sa bránilo politizácii prestavby, hoci niektoré uvoľnenia v neskoršom období prichádzali. V počiatočných rokoch prestavby, ktoré sme v tomto príspevku zarámcovali rokmi 1985 až do prelomu rokov 1987/88, je však možné konštatovať, že v ekonomickej sfére si stranícka a štátna reprezentácia uvedomovala slabiny systému na domácom aj medzinárodnom poli, a v intenciách „socialistickej kritiky“ ich vedela aj pomenovať. Symbolickým vyjadrením politiky prestavby v Československu je s istou dávkou zjednodušenia aj osoba Miloša Jakeša, ktorý sa koncom roka 1987 stal generálnym tajomníkom ÚV KSČ. Jeho vedenie sa v zásade nebránilo ekonomických reformám, no nehodlalo výraznejšie ustúpiť v otázke politických a občianskych slobôd, nepripúšťalo dialóg s opozíciou a zotrvalo na pozíciách „vedúcej úlohy strany“.

Hodnotenie konkrétnych dopadov ekonomických reforiem na Československo si vyžaduje hlbšiu ekonomickú štúdiu vo vybraných aspektoch hospodárstva. Bolo by však potrebné mať na zreteli ich pomalé zavádzanie do praxe, a tým pádom ich veľmi krátke trvanie, neúplnosť celého procesu a koniec koncov aj to, že všetko skončilo „skôr ako sa začalo“ a režim sa koncom roka 1989 zrútil. Obdobie prestavby v Československu je v celej svojej šírke zaujímavou a dosiaľ menej spracovanou časťou národných dejín, obzvlášť čo sa týka dokumentov slovenskej proveniencie.

⁴³ MV SR, SNA, a.f. ÚV KSS, Plénum ÚV KSS, Zasadnutie pléna 14.1.1988, šk. 1952, Stenografický záznam zo zasadnutia.

ZOZNAM PRAMEŇOV A POUŽITEJ LITERATÚRY

Archívne pramene

Slovenský národný archív

- fond Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska
- Zasadnutia predsedníctva ÚV KSS
- Zasadnutia pléna ÚV KSS

Publikované dokumenty

XVII. Zjazd Komunistickej strany Československa. *Dokumenty a materiály*. Bratislava : Pravda, 1986, 255 s.

Literatúra

KATREBOVÁ-BLEHOVÁ, Beáta. *Der Fall des Kommunismus in der Tschechoslowakei*. Viedeň : Lit, 2006, 272 s.

KATREBOVÁ-BLEHOVÁ, Beáta. Michail Gorbačov a koniec komunistického režimu v Československu. In *Pamäť národa*, roč. 4, č. 01/2008, s. 23-34.

KNOTEK, Ivan. *Pasca bez úniku*. Bratislava : ProMédia, 2003, 235 s.

MLYNÁŘ, Zdeněk. *Krize v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi*. Praha : Prospektrum, 1991, 150 s.

NOVOSÁD, František. *Alchymia dejín*. Bratislava : IRIS, 2004, 231 s.

PEŠEK, Jan. *Komunistická strana Slovenska. Dejiny politického subjektu I*. Bratislava : Veda, 2012, 283 s.

PULLMANN, Michal. *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha : Scriptorium, 2011, 243 s.

RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu*. Praha : Vyšehrad, 2020, 415 s.

WEISS, Peter. KSS v období perestrojky a slabnúceho Husákovho vplyvu. In MICHÁLEK, Slavomír, LONDÁK, Miroslav a kol. *Gustáv Husák. Moc politiky, politik moci*. Bratislava : Veda, 2013, s. 683 – 740.

Periodiká

Odborář, roč. 42, č. 2.

Rudé právo, roč. 65, č. 81, 5. 4. 1985.

Internetové zdroje

Jednotný program SMEP. [online]. [cit. 4.2.2023] Dostupné na internete :
<<https://www.retrohajty.cz/jednotny-program-smep>>

Zákon č. 88/1988 Zb. [online]. [cit. 3.2.2023] Dostupné na internete :
<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1988/88/19880701.html>

Monika Tihányiová (zost.)

Studia Historica Tyrnaviensia Iuvenilia II

Vydanie prvé

Recenzenti:

prof. Pavol Matula, PhD.

Mgr. Miriam Viršinská, PhD.

Vydavateľ:

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2023

© Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2023

ISBN 978-80-568-0594-7

